

T.C.
ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

OSMANLI DEVLETİ'NDE HAPİSHANE REFORMU:
ÇANAKKALE HAPİSHANESİ ÖRNEĞİ

Yüksek Lisans Tezi

Hazırlayan

EMEL DEMİR

Tez Danışmanı

YRD. DOÇ. DR. ALİ SÖNMEZ

Çanakkale – 2013

TAAHÜTNAME

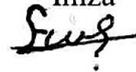
Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “Osmanlı Devleti’nde Hapishane Reformu: Çanakkale Hapishanesi Örneği” adlı çalışmanın, tarafımdan, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

Tarih

16/01/2013

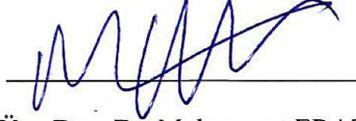
EMEL DEMİR

İmza

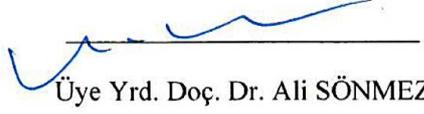

JURİ ONAY KABUL

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne **Emel Demir'e** ait "Osmanlı Devleti'nde Hapishane Reformu: Çanakkale Hapishanesi Örneği" adlı çalışma, jürimiz tarafından Tarih Anabilim Dalı, Yakınçağ Bilim Dalında **YÜKSEK LİSANS TEZİ** olarak oybirliği ile kabul edilmiştir.

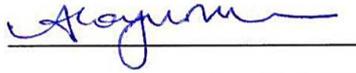

Üye Doç. Dr. Muhammet ERAT

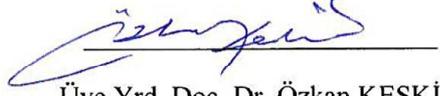

Üye Yrd. Doç. Dr. Ali SÖNMEZ

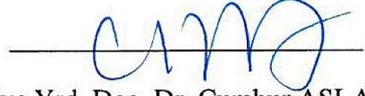
(Danışman)

Üye Yrd. Doç. Dr. Aşkın KOYUNCU

Üye Yrd. Doç. Dr. Özkan KESKİN

Üye Yrd. Doç. Dr. Cumhuri ASLAN

Tez No : 459209

Tez Savunma Tarihi : 16/01/2013

ONAY

Yrd. Doç. Dr. İbrahim Hakkı Öztürk

Enstitü Müdürü

20/02/2013

ÖZET

“Osmanlı Devleti’nde Hapishane Reformu: Çanakkale Hapishanesi Örneği” adlı başlığı taşıyan tezde, Osmanlı’da özellikle XIX. yüzyılın ikinci yarısından sonra gerçekleşen hapishane reformu süreci ve bu reform sürecinin Kal’a-i Sultaniye hapishanesine yansması değerlendirilmiş olup çalışmamız üç bölüm olarak hazırlanmıştır.

Tezin birinci bölümünde Osmanlı şer’i ve örfi hukuku bağlamında suç ve cezanın tanımı yapılarak, hadd, kısas ve hapis cezasının dayanağı olan tazir suçları tanımlanmıştır. Ayrıca sadece hapsedmeye yönelik bir yapı olan hapishane kurumu ortaya çıkmadan önce hapis mekânı olarak kullanılan Osmanlı zindanları anlatılmış, hapis türleri olarak nitelendirilen kalebentlik, pranga, kürek ve tomruk cezaları açıklanmıştır.

Tezin ikinci bölümünde Osmanlı modernleşme sürecinde hapishane ıslahatı ele alınmıştır. İlk olarak zindan ve mahbesten hapishaneye geçişin yaşandığı Tanzimat döneminde ceza anlayışının değişimi 1840, 1851 ve 1858 tarihlerinde çıkarılan Ceza kanunnameleri ışığında değerlendirilmiştir. Ardından Osmanlı hapishanelerinin düzenlenmesi sürecine geçilerek, 1859 Muhakemât Nizamnâmesi, 1880 ve 1916 Hapishaneler Nizamnâmeleri ele alınmıştır. Ayrıca bu nizamnâmelere ait maddelerin İstanbul ve taşra hapishanelerine yansmaları ile bu süreçte gerek yabancı gerek devlet erkânının yapmış olduğu hapishane teftişleri ve sonuçları değerlendirilerek, Tanzimat ve Meşrutiyet dönemlerinde Osmanlı hapishane kurumundaki değişim ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Tezin üçüncü bölümünde ise Kal’a-i Sultaniye hapishanesi arşiv belgeleri ışığında ve tüm yönleriyle ele alınmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler

Çanakkale, Kala-i Sultaniye Mahbes, Hapishane, Islahat.

ABSTRACT

In the thesis of which title is named “Prison Reform in the Ottoman Empire: The case of Çanakkale Prison”, the prison reform process taking place especially after the second half of the 19th century in the Ottoman Empire and the reflection of this prison reform process to the Kal’a-i Sultaniye Prison has been evaluated and our work has been prepared in three parts.

Tazir Crimes forming the basis of hadd, talion and the prison penalty and the crime and penalty in the context of the Ottoman Sharia and customary law have been described in the first part of the thesis. Ottoman dungeons used as a place of imprisonment before the prison institution as a structure only to imprison emerged, and the types of prisons such as confinement in a fortress, shackles, penal servitude, and timber sanctions have been explained.

The Prison Reform in the Ottoman modernization process has been dealt with in the second part of the thesis. Firstly, the change of penalty system in the Tanzimat period becoming a transition to the prison from prison and dungeon is considered in the light of code of laws introduced in 1840, 1851 and 1858. Then the passing process of improvement of Ottoman prisons and 1859 Proceeding Regulations, 1880 and 1916 Prison Regulations have been explained. In addition, reflections of the provisions of these regulations on İstanbul and provincial prisons and in this process, inspections of prisons made by foreign and state official representations and the results of their evaluation have been discussed. The change in the Ottoman prison institution during the Tazminat and Constitutional periods has been tried to be explained.

In the third part of thesis, the Kal’a-i Sultaniye prison has been examined in the light of archival documents with all the aspects.

Key Words

Çanakkale, Kala-i Sultaniye, Dungeon, Prison, Reform.

ÖNSÖZ

Avrupa’da XVI. yüzyıldan itibaren suçlular hakkındaki olumsuz fikirler değişmeye başlamıştır. Artık suçlular hiçbir işe yaramayan, toplumun düzenini bozan kişiler olarak görülmeyip, ıslah edildikleri takdirde topluma yararlı bireyler olabileceklerine inanılmıştır. Bedene yönelik şiddet fikrinden vazgeçilmiş, hürriyetlerini kısıtlayıcı yöntemler uygulanmıştır. Nitekim Osmanlı Devleti de Avrupa’da yaşanan ceza-infaz kurumlarındaki dönüşümden etkilenmiş, Tanzimat Fermanı ve ardından ilan edilen Islahat Fermanıyla birlikte Osmanlı’da bir yeniden dönüşüm başlamıştır. Avrupa sentezli kanunlarla birlikte kurumsal anlamda ıslahatlar yapılmış ve suçluların cezalarını çekmeleri amacıyla zindanlardan ayrı sadece suçluların cezalarını çekecekleri mahbesler oluşturulmaya başlanmıştır. Hazırlamış olduğum tezde Tanzimat’la birlikte özellikle de Islahat Fermanından sonra gerek çıkarılan “Hapishane Nizamnâmeleri” gerekse de devlet erkânının ve yurt dışından gelen danışmanların raporları doğrultusunda Osmanlıda hapishane reformunu anlatmaya ve bu düzenlemelerin Kal’a-i Sultaniye hapishanesine yansımalarını değerlendirmeye çalıştım.

Bu çalışmamın ortaya çıkmasında, sınırlarının belirlenmesinde bana yardımcı olan ve yoğun çalışma ortamında yardımlarını esirgemeyen danışman hocam Yrd. Doç. Dr. Ali Sönmez’e teşekkürlerimi sunarım. Çalışmam boyunca bana yardımcı olan ve manevi desteklerini esirgemeyen hocam Yrd. Doç. Dr. Aşkın Koyuncu ve Yrd. Doç. Dr. Özkan Keskin’e teşekkür ederim. Aynı zamanda arşiv belgelerine ulaşmamda kolaylık sağlayan ve güler yüzünü esirgemeyen Başbakanlık Osmanlı Arşivi çalışanlarına teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca annem Gülfer Demir ve babam Tefvik Demir’e çalışmam boyunca bana sağlamış oldukları maddi ve manevi desteklerden dolayı sonsuz teşekkürlerimi sunmayı bir borç bilirim.

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
Özet.....	i
Abstract.....	ii
Önsöz.....	iii
Kısaltmalar	vii
Tablo ve Şekiller.....	ix

GİRİŞ

1. Hapis Cezasının Evrimi ve Kavramsal Çerçevesi	1
2. İnfaz Sistemleri	6
2.1. Toplu Hapis Sistemi.....	6
2.2. Pennsylvania (Hücre) Sistemi	7
2.3. Auburn Sistemi	8
2.4. İyi Hal Gösterimi Progressif veya İrlanda Sistemi	9

BİRİNCİ BÖLÜM

TANZİMAT DÖNEMİ ÖNCESİ SUÇUN TANIMI VE HÜKMÜ

1. Osmanlı Hukukunda Suç ve Ceza	11
1.1. Klasik Dönem	11
1.1.1. Hadd Suçları	13
1.1.2. Kıyas Suçları.....	14
1.1.3. Tazir Suçları	15
2. Osmanlı Devleti'nde Hapis Kavramı ve Türleri.....	16
2.1. Hapis Türleri: Zindan, Kalebentlik, Kürek, Prangabentlik ve Tomruk ...	16
2.1.1. Zindanlar	16

2.1.2. Kalebentlik Cezası.....	20
2.1.3. Kürek Cezası	23
2.1.4. Pranga Cezası	25
2.1.5. Tomruk Cezası.	26

İKİNCİ BÖLÜM

OSMANLI MODERNLEŞME SÜRECİNDE HAPİSHANE ISLAHATI

1. Tanzimat Dönemi	28
1.1. Tanzimat Dönemi Ceza Kanunlarında Suç ve Ceza Anlayışı.....	31
1.1.1. 1840 Tarihli Ceza Kanunnâmesi	31
1.1.2. 1851 Tarihli Ceza Kanunnâmesi	33
1.1.3. 1858 Tarihli Ceza Kanunnâmesi	34
1.2. Hapishane Islahatı Meselesinin Avrupa'nın Gündemine Gelişi	36
1.3. Islahat Fermanı ve Hapishane	39
1.4. Islahat Fermanı Sonrasında Hapishanelerin Islahı Çalışmaları	40
1.4.1. 1859 Tarihli Muhakemat Nizamnâmesine Göre Hapishane Sistemi .	42
1.4.2. İmparatorluk Genelinde Hapishanelerin İnşa ve Tamir Faaliyetleri.	44
1.4.3. 1870 Tarihli Dersaadet ve Mülhakatı İdare-i Zabtiye ve Mülkiye ve Mehakim-i Nizamiyesine Göre Hapishane Sistemi.....	45
1.4.4. 1876 Yılında Hapishane Gardiyanları Hakkında Yapılan Düzenleme.....	47
2. Meşrutiyet Dönemi	49
2.1. 1880 Tarihli Hapishaneler Nizamnâmesi.....	50
2.2. Petersburg Hapishaneler Kongresi	56
2.3. 1909 Tarihli Mebani-i Emiriye ve Hapishaneler İdare-i Umumîyesi	57
2.4. 1916 Tarihli Hapishaneler Nizamnâmesi.....	60
2.5. Müfettiş Doktor Poul Pollitz'in Faaliyetleri	72

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM**ÇANAKKALE (KAL'A-İ SULTANIYE) HAPİSHANESİ**

1. Kal'a-i Sultaniye Şehri.....	77
2. Kal'a-i Sultaniye Hapishanesinin Yeri ve İnşası	80
3. Kal'a-i Sultaniye Hapishanesinde Yapılan Tamirat ve Yeni Bir Hapishane İnşası Meselesi	83
4. Kal'a-i Sultaniye Hapishanesinin Yönetimi	91
5. Mahkûmlar	97
5.1. Kapasite Sorunu ve Mekândan Kaynaklanan Problemler	103
5.2. Sağlık Sorunları.....	106
6. Firar Olayları.....	108
7. Osmanlı'da Af ve Kal'a-i Sultaniye Hapishanesi	113
SONUÇ	119
KAYNAKÇA	122
EKLER	132

KISALTMALAR

A.AMD.	: Sadâret Amedî Kalemi Evrakı
A.DVN.MHM.	: Sadâret Mühimme Evrakı
A.MKT.MHM.	: Sadâret Mühimme Kalemi Evrakı
A.MKT.UM.	: Sadâret Umum Vilâyet Evrakı
BOA.	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C.ADL.	: Cevdet Adliye
C.BH.	: Cevdet Bahriye
C.DH.	: Cevdet Dâhiliye
C.ZB.	: Cevdet Zabtiye
Çev.	: Çeviren
Der.	: Derleyen
DH.EUM.EMN.	: Dâhiliye Emniyet Şubesi
DH.MB.HPS.	: Dâhiliye Hapishaneler Müdüriyeti
DH.MB.HPS.M.	: Dâhiliye Mütferrik
DH.MKT.	: Dâhiliye Mektûbi Kalemi
DH.ŞFR.	: Dâhiliye Şifre Kalemi
DH.TMIK.S.	: Dâhiliye Tesrî-i Muamelât ve Islahat Komisyonu
Ed.	: Editör
HAT.	: Hatt-ı Hümayûn
HR.MKT.	: Hariciye Mektûbi Kalemi
HR.TO.	: Hariciye Tercüme Odası
İ.AZN.	: İrâde Adliye ve Mezâhib
İ.DH.	: İrâde Dâhiliye
İ.MVL.	: İrâde Meclis-i Vâlâ
İ.MMS.	: İrâde Meclis-i Mahsûs

MV.	: Meclis-i Vükelâ Mazbataları
MVL.	: Meclis-i Vâlâ
No.	: Numero/Numara
Nu	: Number
p.	: Page
s.	: Sayfa
Sad.	: Sadeleştiren
SDAO	: Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye
ŞD.	: Şûra-yı Devlet
Vol.	: Volume
Y.A.HUS.	: Yıldız Hususî Maruzât
Y.A.RES.	: Yıldız Resmi Maruzât
Y.EE.KP.	: Yıldız Evkaf Nezâreti Maruzâtı
Y.PRK.AZN.	: Yıldız Adliye ve Mezâhib Nezâreti Maruzâtı

TABLO VE ŞEKİLLER

1) TABLOLAR

Tablo 2.1 1916 Hapishaneler Nizamnâmesine Göre Hapishane Memurlarının Maaşları	61
Tablo 2.2. 5 Ocak 1918’de İstanbul Umumî Hapishanesinde Çalışan Mahkûmların Kazançlarından Hapishane İçin Yapılan Kesintiler	74
Tablo 2.3. 6 Ocak 1918’de İstanbul Umumî Hapishanesinde Çalışan Mahkûmların Kazançlarından Hapishane İçin Yapılan Kesintiler	75
Tablo 3.1 28 Mart 1920’de Hazırlanan Kal’a-i Sultaniye Hapishanesinin Keşif Varakası	86
Tablo 3.2. 27 Ekim 1920’de Hazırlanan Kal’a-i Sultaniye Hapishanesinin Keşif Varakası	88
Tablo 3.3. 20 Ekim 1921’de Hazırlanan Kal’a-i Sultaniye Hapishanesinin Kadın ve Erkeklerle Mahsus Mahallerinin Keşif Varakası.....	90
Tablo 3.4. 15 Ekim 1912 Tarihli Kal’a-i Sultaniye Hapishanesi Çalışanları	93
Tablo 3.5. Kal’a-i Sultaniye Hapishanesi ve Tevkifhanesinin 1917 Yılı İzahat Varakası	93
Tablo 3.6. Kal’a-i Sultaniye Hapishanesi ve Tevkifhanesinin 1918 Yılı Mart Ayı Yoklama Cetveli.....	98
Tablo 3.7. Kal’a-i Sultaniye Hapishanesi ve Tevkifhanesinin 1918 Yılı Nisan Ayı Yoklama Cetveli.....	99
Tablo 3.8. Kal’a-i Sultaniye Hapishanesi ve Tevkifhanesinin 1918 Yılı Mayıs Ayı Yoklama Cetveli.....	100
Tablo 3.9. Kal’a-i Sultaniye Hapishanesi ve Tevkifhanesinin 1918 Yılı Haziran Ayı Yoklama Cetveli.....	101

Tablo 3.10. 1921 Yılında Genel Nizamı Bozup, İstanbul Umumî Hapishanesine Nakledilecek Mahkûmlar	102
Tablo 3.11. 1919 Senesi Kal'a-i Sultaniye Hapishanesinden Nakledilmesi Talep Edilen Mahkûmların Listesi	103
Tablo 3.12. 1921 Senesi Kal'a-i Sultaniye Hapishanesinden Dersaadet Hapishane-i Umumî'ye Nakledilen Mahkûmların Listesi	105
Tablo 3.13. 1922 Yılında Kal'a-i Sultaniye Hapishanesinde İyi Halden Dolayı Affedilen Mahkûmlar	116

2) ŞEKİLLER

Şekil 3.1. 1921 Tarihli Kal'a-i Sultaniye Hapishanesinin Krokisi	82
Şekil 3.2. Kasım 1913'te Firar Eden Mahkûmların Suç Türlerine Göre Dağılımları	110
Şekil 3.3. Eylül-Ekim 1913'te Yakalanan Mahkûmların İşlemiş Oldukları Suçlara Göre Dağılımları.....	111
Şekil 3.4. Ekim 1913'te Yakalanan Mahkûmların İşlemiş Oldukları Suçlara Göre Dağılımları.....	111
Şekil 3.5. Kasım-Aralık 1913'te Yakalanan Mahkûmların İşlemiş Oldukları Suçlara Göre Dağılımları.....	112

GİRİŞ

1. Hapis Cezasının Evrimi ve Kavramsal Çerçevesi

Tarih bakımından oldukça yeni bir yaptırım cezası olan hapis, insanlık tarihinin başlangıcından beri var olan cismani cezaların yerini alan bir uygulamadır.¹

Hapis cezasının, bedeni cezalar kadar olmasa da eski medeniyetlere kadar uzanan geçmişinin bulunduğu ve bu cezalandırma yönteminin tarihi süreç bakımından şahsi intikam, kollektif sorumluluk, sürgün ve toplumdaki dışlanma, kısas ve diğer bedeni cezalar, mali ceza ve uzlaşma safhalarından çok daha sonra yaygınlık kazanıp kurumsallaştığı bilinmektedir. Yine hapsin, ilk dönemlerde suçluyu cezalandırmadan çok cezası belirleninceye veya infaz edilinceye kadar tutulması amacını taşıdığı, ayrıca yerleşik hayatın ve devlet otoritesinin hâkim olduğu dönem ve bölgelerde daha yaygın şekilde bilinip uygulandığı söylenebilir.²

Eski çağlarda sanık yahut suçluların kapatıldığı muhkem ve mahfuz binalar, saray, kale, kule, hisar veya tersane ya da mahalli idarecinin evinin içindeki alanlar, hücreler mevcut olsa dahi, suçlu, bu yerlerde, bir ceza olsun diye değil, muhakeme edilmeyi beklemek amacıyla tutulmuştur. Hapishaneler ise farklı amaçlara hizmet etmek için tasarlanmış yapılar değil, bizzat mahpusların cezalarını çekmeleri amacıyla hazırlanmıştır.³

Sosyal hayatı düzenli hale getirmek için yararlanılan hukuk sisteminin en son aracı ve en ağır yaptırımı olan cezalar ise, ilgili oldukları hak ve konular yönünden; bedeni, hürriyeti bağlayıcı ve kısıtlayıcı, onur kırıcı ve mal varlığını etkileyici olmak üzere tasnif edilirler. Zamanla cezadan beklenen yarar ve cezanın amaçları değişmiş, kanunlara

¹ (İsimsiz), “Cezaevi”, *Türk Ansiklopedisi*, Cilt: 10, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara 1960, s. 308-309.

² Ali Bardakoğlu, “Hapis”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 16, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1997, s. 54.

³ Gültekin Yıldız, *Osmanlı Devletinde Hapishane Islahatı (1839-1908)*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi, 2002, s. 41-42.

dönemin ihtiyaçlarına göre farklı cezalar eklenmiş ve uygarlık düzeyi gelişerek cezaların türlerinde değişiklik meydana gelmiştir.⁴

16. yüzyıl sonunda hürriyetten yoksun bırakma anlayışında önemli değişiklikler meydana geldi. Bu yüzyılın sonlarına doğru eskiye nazaran daha gelişmiş bir hürriyeti bağlayıcı ceza hukuku anlayışı ortaya çıktı ve bu bağlamda yeni ceza infaz yerleri kurulmaya başlandı.⁵

Hürriyeti bağlayıcı ceza türlerinden birisi olan hapisane kurumunun ilk örneği 1595 yılında Hollanda’da kurulan Amsterdam hapisanesidir.⁶ Amsterdam hapisanesinin tesisinden sonra, başta Amerika olmak üzere Avrupa’nın pek çok şehrinde hapisaneler ihdas edilmeye başlanmış olup, Bremen, Lübeck, Bern, Hamburg, Zürih ve Berlin hapisaneleri bu hapisaneleri buna örnektir. Ancak zamanla suçluların çoğalması hapisanelerdeki mevcudun artmasına sebebiyet vermiş, uygunsuz yaşam koşulları ise hapisanelerde salgın hastalık gibi çeşitli problemleri beraberinde getirmiştir.⁷ Bu problemlere çözüm bulmak amacıyla çalışan kişilerden birisi hapisanelerle ilgili yapmış olduğu çalışmalarla ün kazanmış olan John Howard’dır. Mahkûmların durumunu ve hapisanelerin fiziki şartlarını iyileştirmek amacıyla Howard, ilk olarak memleketi İngiltere’deki ve ardından kıta Avrupası’ndaki hapisaneleri gezmeye başlamıştır.⁸ Kendisi de bir savaş esiri olarak 1756’da Brest’te bir cezaevinde kalmış ve burada acı çeken çok sayıda insanın durumuna şahit olmuştur. 1777 yılında ise cezaevinde şahit olduğu bu olayları “The State of Prisons in England and Wales, with Preliminary Observations, and on Account of Some Foreign Prisons” adlı eserinde yayınlamıştır.⁹ İnfaz müesseselerini tetkik ve bunların korkunç durumlarını umuma aksettirmek üzere seyahatlerine devam eden John Howard, eserine 1779’da birinci ve 1784’de de ikinci eki ilave ederek, kitabının ikinci baskısını yapmıştır. John Howard, adı geçen eserinde, sayıca fazla olan mahkûmlara yeterli kaynak tedarik edilememesi ve mahkûmların hayati ihtiyaçlarının bile

⁴ Mustafa Avcı, “Osmanlı Hukukunda Para Cezaları”, *Türkler Ansiklopedisi*, Cilt: 10, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 96.

⁵ Timur Demirbaş, “Hürriyeti Bağlayıcı Cezaların ve Cezaevlerinin Evrimi”, (Ed: Emine Gürsoy Naskali-Hilal Oytun Altun), *Hapishane Kitabı*, Kitapevi Yayınları, İstanbul 2005, s. 12.

⁶ Pieter Spierenburg, *The Prison Experience: Discipline Institutions and Their Inmates in Early Modern Europe*, Rutgers University Press, New Brunswick and London 1991, s. 43.

⁷ Halil İbrahim Bahar, “Hapisaneler, Sorunlar ve Çözüm Arayışları”, (Ed: Emine Gürsoy Naskali-Hilal Oytun Altun), *Hapishane Kitabı*, Kitapevi Yayınları, İstanbul 2005, s. 47.

⁸ Dirk Van Zyl Smit, Sonja Snacken, *Principles of European Prison Law and Policy*, Oxford University Press, New York 2009, s. 2; Robert Alan Cooper, “Ideas and Their Execution: English Prison Reform”, *Eighteenth-Century Studies*, Vol: 10, No: 1, The Johns Hopkins University Press, Baltimore 1976, s. 73.

⁹ John Howard, *The State of Prisons in England and Wales, with Preliminary Observations, and on Account of Some Foreign Prisons*, Warrington Press, Bedfordshire 1777.

karşılanamamasının hapisshanede yaşanan sıkıntıların temel nedeni olduğunu vurgulamış, 18. yüzyıl cezaevlerinin gerçek durumunu ortaya koymuş ve teklif ettiği reformlarla da gerçek bir cezaevi doktrini ve ıslah ilminin temellerini atmıştır.¹⁰

John Howard'a göre bir cezaevi; havadar ve nehre yakın bir yerde inşa edilerek mahkûmların daha sağlıklı olmaları sağlanmalıydı. Hapishane duvarları, kaçmayı önleyecek kadar yüksek olmalı, ancak bu yükseklik hava akımına engel teşkil edecek seviyeye çıkmamalıydı. Hapishanenin etrafında herhangi bir bina olmamalı, hapishane insanların yaşadığı yerlerden uzak alanlara inşa edilmeliydi. Hapishane personeli dikkatli seçilmeli, mahbuslar cinsiyetlerine ve yaşlarına göre sınıflandırılmalı ve çalıştırılmalıydı. Tutukluların moral eğitiminin de ihmal edilmemesi gerektiğini ifade eden John Howard, bununla ilgili olarak hapishanede bir din adamının bulunmasının faydalı olacağını ileri sürmüştür. John Howard ayrıca, tutuklunun işlediği suç üzerinde düşünmesini ve doğru yolu bulmasını sağlamak için tek başına bir hücreye kapatılmasının faydalı olacağı görüşünü savunmuştur. Bunu sağlamak için de tek kişilik oda veya kabin oluşturulmasının gerekli olduğunu dile getirmiştir.¹¹

John Howard'ın izinden yürüyen Jenemy Bentham da günümüz cezaevi ve ıslah ilminin öncülerindendir. 21 bölüm şeklinde kaleme aldığı “Panopticon; or The Inspection-House” adlı eserinde “panopticon”¹² adı verdiği hapishane modelini ortaya atmıştır.¹³ Panopticon tarzı hapishane; daire şeklinde olup, çevrede mahpuslara ait hücreler ve ortada kalan avlu merkezinde ise müdür odası olacak şekilde tasarlanmıştır.¹⁴ Bu mimari tarzda hapishanelerin kurulmasının amacı ise, hapishane üzerinde tam kontrol sağlamak ve gözlemlenen mahkûmların davranışlarında iyileşme olup olmadığının görülme isteğidir.¹⁵

Michel Foucault “*Hapishanelerin Doğuşu*” adlı eserinde Jeremy Bentham'ın 19. yüzyılda tasarladığı Panopticon tarzı hapishane modelini, dönemine göre devrim sayılabilecek bir gözetim merkezi olarak tanımlar. Foucault'ya göre panopticon mahkûmların hareketlerini, davranış biçimlerini ve hatta düşüncelerini kontrol altında tutan bir aygıt, bir makinedir. Foucault panopticon tarzı hapishaneyi “*Panopticon çevrede halka*

¹⁰ John Howard, *The State of Prisons...*, s. 7-11.

¹¹ John Howard, *The State of Prisons...*, s. 40-44.

¹² Michel Foucault, *Hapishanenin Doğuşu*, (Çev: Mehmet Ali Kılıçbay), İmge Yayınları, Ankara 2006, s. 16. Panopticon tarzı hapishane modeli için bakınız Ek 1.

¹³ Jenemy Bentham, *Panopticon; or The Inspection-House*, London 1791, s. 27.

¹⁴ (İsimsiz), “Cezaevi”, s. 309.

¹⁵ Christoph Engel, Bernd Irlenbusch, *Turning the Lab into Jeremy Bentham's Panopticon The Effect of Punishment on Offenders and Non-Offenders*, Max Planck Society, Bonn 2010, s. 3.

halinde bir bina, merkez de bir kule; bu kulenin halkanın iç cepesine bakan geniş pencereleri vardır. Bu durumda merkezi kuleye tek bir gözetmen ve her bir hücreye tek bir deli, bir hasta, bir mahkûm veya bir işçi veya bir okul çocuğu kapatmak yeterlidir. Geriden gelen ışık sayesinde, çevre binadaki hücrelerin içine kapatılmış küçük silüetleri olduğu gibi kavramak mümkündür, mahkûmlar rahatlıkla görülebilir” şeklinde tanımlamıştır.¹⁶

18-19. yüzyıl hapishane reform literatüründe John Howard ve Jeremy Bentham’ın yanı sıra çalışma yapan diğer iki isim Alexis de Tocqueville¹⁷ ve G. De Beaumont’dur. Alexis de Tocqueville ve G. De Beaumont’ın birlikte yayınladıkları “*On the Penitentiary System in the United States and Its Application to France*” adlı eserde; suç, ceza ve cezalandırma sistemi hakkında çeşitli yaklaşımlar ortaya atmışlardır. 1786 yılında Amerika’da temelleri atılan hapishane sistemi, hapishane sistemine Quakers’in etkisi, Auburn ve Pennsylvania sisteminin temelleri ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır.¹⁸ Yapılan tüm bu çalışmalar hapishane reform sürecinde önemli olmakla birlikte Avrupa ve Kuzey Amerika’nın cezalandırma tarih yazımı, yöntem, ceza kurumları ve cezalandırmaya ilişkin yaklaşımları dört ana gruba ayrılabilir. Bu dört grup Durkheimcılar, Marksistler, neo-Marksistler ve Foucaultcular’dan oluşmaktadır.

Emile Durkheim’in suç ve cezaya ilişkin teorik ve metodolojik yaklaşımı, topluma ilişkin sosyolojik teorileriyle ve özellikle de “kolektif vicdan” kavramıyla sıkı sıkıya ilintilidir. Emile Durkheim cezaya, “toplumun görünmez ahlaki bağlarının endeksi” olarak bakar ve ona göre “ceza müeyyide toplumun değerlerini hem ifade eden hem de yeniden şekillendiren bir süreçte işler halde olan “kolektif vicdanın” elde tutulur bir örneğidir. Emile Durkheim’e göre ceza, aynı zamanda kendi normlarının ihlaline karşı toplumun duyduğu toplumsal tepkinin ve intikam hissini bir göstergesidir.¹⁹

Durkheim’in metodolojisi ve yaklaşımı, ceza sistemi çalışmalarında son derece kullanışlıdır; çünkü bu yaklaşım yasalar, ceza pratikleri, kurumlar ve müeyyideleriyle toplumun değerleri ve normları arasında bir ilişki kurar ve ceza sistemine ahlaki bir temel

¹⁶ Michel Foucault, *Hapishanenin Doğuşu*, s. 295.

¹⁷ Alexis de Tocqueville hakkında geniş bilgi için bakınız; Alexis de Tocqueville, *Alexis de Tocqueville*, (Çev: Taner Timur), Türk Siyasi İlimler Derneği Yayınları, İstanbul 1962.

¹⁸ Alexis de Tocqueville, G.De Beaumont, *On the Penitentiary System in the United States*, Philadelphia 1833, s. 1-38.

¹⁹ David Garland, *Punishment and Modern Society: A Study in Social Theory*, Clarendon Press, Oxford 1991, s. 6’dan naklen; Kent Schull, “Hapishaneler ve Cezalandırmaya İlişkin Yaklaşımlara Eleştirel Bir Bakış”, (Ed: Noémi Levy-Alexandre Tourmarkine), *Osmanlı’da Asayiş, Suç ve Ceza*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2007, s. 46.

getirir. Durkheim'in yaklaşımında bütün bu olumlu yanlarına rağmen önemli kusurlar da bulunmaktadır. "Kollektif vicdan'ı" toplumsal hayatın üzerinde mutlak anlaşmaya varılmış ve hiç itiraz edilmeyen bir olguymuş gibi ele alır. Ancak toplumda var olan birbirinden farklı, karmaşık "kollektif vicdanlar" mevcuttur ve toplumun kolektif ahlakı da birbirine eşit değildir.²⁰

Marksist yaklaşım ise yönetici seçkinlerin üretim araçlarıyla ilişkileri ve bu araçlar üzerindeki güçlerini koruma ve güçlendirme isteklerinin dışında, cezaya ve cezalandırma sistemine bakarken toplumun ahlakına odaklanmaz. Okullar, askeriye ve kışlalar, adalet sistemi ve hapishaneler gibi kurumlar, siyasal muhalefeti bastırmak, kendi toplumsal politikalarını tahkim etmek ve ekonomik çıkarlarını artırmak, statükoyu muhafaza etmek ve ezilen sınıflar üzerindeki tahakkümlerini meşrulaştırmak üzere yönetici sınıf tarafından oluşturulmuştur. Bu yaklaşımın faydası, ekonomik çıkarlarla ceza kurumlarının varoluşu, işleyişi ve amaçları arasındaki ilişkiyi analiz etmesinden kaynaklanır. Ancak ekonomik konudaki indirgemeci uzaklığı, ekonomiyle hiçbir ilgisi olmayan ve ceza kurumlarını etkileyen ve belirleyen diğer bütün etmenleri görmezden gelmesine neden olur.²¹

Neo-Marksistler, ekonomik belirlenimci tez açısından gelenekçi Marksistlerin sundukları tezdin daha kapsamlı bir tez hazırlamışlardır. Neo-marksistler, cezalandırma sistemlerini ve ceza kurumlarını, yönetici sınıfların alt sınıflar üzerinde kurdukları toplumsal kontrol mekanizması olarak görmüşlerdir. Bu akımın bilinen en önemli temsilcileri ise David Rothman ve Michael Ignatieff'dir.²²

1961 yılında "Madness" adlı eserini yayınlayan Michel Foucault kendini hapishaneler, tutuklular ve hapishanelerin ıslahı meselesine adanmıştır. Fransız hapishaneleriyle ilgili yapmış olduğu çalışmalar 1975 yılında hapishane devrimine öncülük etmiş²³ ve yazmış olduğu "*Hapishanenin Doğuşu*" adlı kitabında ceza ve cezalandırmaya ilişkin bir tutum sergilemiştir. Bir toplumsal grubun diğer bir toplumsal grup üzerindeki denetimini artırmak için hangi yola başvurduğunu; yani bilgi ve iktidarın, disiplin ve gözetleme teknolojileri aracılığıyla birbirini nasıl etkilediğini açığa çıkarmaya odaklanmıştır. Hapishaneler ve diğer toplumsal kontrol kurumlarını, toplumu daha iyi gözetlemek ve disipline etmek için geliştirildiğini belirtmiş ve bu kurumları, bilgi ve

²⁰ Kent Schull, "Hapishaneler ve Cezalandırmaya...", s. 47.

²¹ Kent Schull, "Hapishaneler ve Cezalandırmaya...", s. 48.

²² Kent Schull, "Hapishaneler ve Cezalandırmaya...", s. 49.

²³ Pieter Spierenburg, *The Prison Experience...*, s. 440.

iktidar ilişkisinin doğrudan ürünleri olarak nitelendirmiştir. Ekonomik, siyasal ve toplumsal kurumlar gibi ceza kurumlarının da üretim, tahakküm, sosyalizasyon sistemlerini bedeni itaatkâr, biçimlendirilebilir, kendini disipline edebilir ve belli bir sistem altında boyun eğdirebilmek amacıyla kullanıldığını ileri sürmüştür.²⁴

2. İnfaz Sistemleri

18. yüzyıldan başlanarak gerek Avrupa'da, gerekse Amerika da hapisane reformu hususunda önemli gelişmeler yaşanmıştır. Suçlu her zaman suçlu olarak kalmışsa da suçluya verilen değer zamanla değişime uğramıştır. Suçlunun toplumdan uzak tutularak belli bir alana kapatılması fikri artık önemini kaybetmeye başlamıştır. Suçlunun ileriki hayatında tekrar topluma kazandırılması için eğitilmesi fikri hem toplum hem de fert için daha faydalı olacağı görüşü ağırlık kazanmıştır. Bu bağlamda hürriyeti bağlayıcı cezalar çeşitli gruplara ayrılarak değerlendirilmiştir.²⁵

2.1. Toplu Hapis Sistemi

İlk kez 1595 yılında kurulan Amsterdam Cezaevinde uygulanan bu sistemde suçlular arasında herhangi bir ayırım yapılmamakta, tutuklu ve hükümlüler günün her saati bir arada kalmaktaydı. Hürriyeti bağlayıcı cezanın uzun veya kısa olması, tutukluluk veya hükümlülük, yaş, daha önce suç işlemiş olma veya olmama gibi kıstaslar mahkûmların bir arada bulunmalarına engel teşkil etmemekteydi. Ancak bu sistemin sonraki uygulamalarında kadınlar erkeklerden, büyükler küçüklerden, tutuklular hükümlülerden ayrılmıştır.²⁶

Toplu hapis sisteminin uygulanacağı cezaevlerinin diğer sistemlerin uygulanacağı cezaevlerinin yapımına oranla daha az masraf gerektirmesi ve mahkûmların sürekli bir arada bulunmaları nedeni ile toplu yaşama alışkanlıklarını kaybetmemeleri, bu sistemin başlıca faydaları olarak gösterilebilir.

Toplu hapis sisteminin zararları ise çok daha fazladır. Bu sistemin başlıca zararları şu şekilde sıralanabilir:

²⁴ Michel Foucault, *Hapishanenin Doğuşu*, s. 12.

²⁵ Sakıp Güran, *Cezanın İnfazı- Sistemler ve Tatbikat*, Yeni Cezaevi Matbaası, Ankara 1942, s. 9.

²⁶ Sakıp Güran, *Cezanın İnfazı...*, s. 9.

1. Toplu hapiste, yapay, kontrolsüz bir topluluk ortaya çıkar. Topluluk psikolojisi içinde en feci suç işleyenlerin ve en belalı olanların etkisinde kalan bir ortam oluşur.

2. Cezaevinde disiplin sağlamak daha da zorlaşır. Çünkü cezaevi idaresinin topluluğa müdahalesi daha zordur.

3. Mahkûmlar arasında suç işleme normal karşılanacağından mahkûmiyet mağduriyet gibi algılanır ve suçlunun, kendisini suçlu hissetmesi engellenmiş olur. Bu ise cezanın ıslah edici etkisini sonuçsuz bırakır.

4. Cezaevleri ilk defa suç işleyenler için adeta bir çeşit okul fonksiyonu görür. Profesyonel suçlularla amatör suçluların bir araya gelerek yeni suç örgütleri kurmalarını kolaylaştırır.

5. Her mahkûmun psikolojisi üzerinde birbirinden çok farklı etkiler yapan bu sistemde, bazı mahkûmlar açısından hapis cezasının korkutuculuğu ortadan kalkmaktadır.

6. Boş oturan ve günün her anını yan yana geçiren mahkûmlarda ahlak düşüklüğü ve eş cinsel ilişkiler ortaya çıkar, özellikle yaşça genç olan mahkûmların ırzına geçme olayları yaşanır.

7. Cezaevinde kurulmuş olan arkadaşlıkların tahliye sonrası da devam etmesi sonucunda mahkûmun yeni bir hayata başlaması zordur, şantaj ihtimalleri artar ve tekrar kötü yollara sevk edilebilir.²⁷

2.2. Pennsylvania (Hücre) Sistemi

İngiltere’de dini inançları nedeniyle ağır cezalara uğradıkları için Pennsylvania’ya göç edenlerden biri olan ve Pennsylvania eyaletinin de kurucusu Quakers, Pennsylvania sisteminin kurulmasında öncü olmuştur.²⁸ Ayrıca Quakers’in ortaya atmış olduğu teorilerle, ceza kanunlarında liberalizm ve humanizmin etkisi artmış, bu fikirler hızlı bir şekilde Amerika’ya yayılmıştır.²⁹ 1776 yılında kurduğu Cezaevi Vakfı ile başlayan hapishane reformu neticesinde 1790’da 30 kişilik yeri olan Philadelphia iyileştirme kurumu yani

²⁷ Timur Demirbaş, *İnfaz Hukuku*, Seçkin Yayınları, Ankara 2008, s. 114.

²⁸ Dirk Van Zyl Smit, Sonja Snacken, *Principles of European...*, s. 2.

²⁹ Harry Elmer Barnes, “The Historical Origin of the Prison System in America”, *Journal of the American Institute of Criminal Law ana Criminology*, Vol: 12, No: 1, May 1921, s. 38.

hapishane açılmıştır.³⁰ Bu sistem çerçevesinde hükümlüler tek kişilik ayrı ayrı hücrelerde cezalarını çekmiş ve böylelikle ıslah etme yoluna gidilmiştir.³¹ Mahkûmların küçük bir holde kısa yürüyüş yapmalarına, mahkûmların ıslahı için İncil okumalarına³² ve belli aralıklarla akraba ziyaretine izin verilmiştir.³³ Ayrıca her mahkûm için küçük bir bahçe ayrılmış, mahkûmlar odalarında ayakkabıcılık ve terzilik gibi küçük işlerde çalışmalarına izin verilmiştir. Bu sistem cezaevi idaresinde ve ferdileşmede pek çok kolaylık sağlamıştır.³⁴

Pennsylvania sisteminin zararları ise;

1. Sürekli hücrede kalan mahkûmun beden ve ruh sağlığı tehlikeye girmektedir. Mahkûm kısa sürede vereme veya akıl hastalığına yakalanabilmekte ya da intihara yönelebilmektedir.

2. İnsanlardan sürekli uzak kalan mahkûm, tahliyeden sonra hemen normal hayata uyum sağlamakta zorlanmaktadır.

3. Islahın en temel unsurlarından biri olan mahkûmun çalıştırılması imkânı hücrede oldukça dardır. Buradaki çalışma ancak küçük el sanatlarını kapsayabilir.

4. Sistemin uygulanabileceği hücrelerin yapımı oldukça pahalıya mal olmaktadır.

Ancak bu olumsuzluklara rağmen bu sistem, Amerika'da Pennsylvania eyaletinin dışındaki bazı eyaletlerde, Avrupa'da ise İtalya ve Belçika'da uygulama alanı bulmuştur.³⁵

2.3. Auburn Sistemi

Hücre sisteminde pek çok problemin ortaya çıkması üzerine ilk defa 1816 yılında, Amerika Birleşik Devletlerinde, Auburn cezaevinde tatbik edilen bu sistemde hükümlüler gündüz topluca çalışır, geceleri ise münferiden hücrelerine kapatılırdı.³⁶ Bu sistemde

³⁰ Timur Demirbaş, "Hürriyeti Bağlayıcı...", s. 19.

³¹ Dirk Van Zyl Smit, Sonja Snacken, *Principles of European...*, s. 2.

³² Doğan Soyaslan, *Ceza Hukuk Genel Hükümler*, Beta Basım Yayınları, Ankara 1998, s. 189.

³³ Teoman Mete, *İnfaz Hukuku*, Adalet Bakanlığı Eğitim Dairesi Başkanlığı Yayınları, Ankara 1987, s. 20.

³⁴ Sulhi Dönmezer, Sahir Erman, *Nazari ve Tatbiki Ceza Hukuku*, Cilt:1, Garan Matbaası, İstanbul 1973, s. 623.

³⁵ Sulhi Dönmezer, Sahir Erman, *Nazari ve Tatbiki...*, s. 626.

³⁶ (İsimsiz), "Cezaevi", s. 311.

hükümlüler gündüzleri hep bir arada bulunmalarına karşın, infazdan beklenen ıslah amacının gerçekleştirilmesi için suçlulara sıkı bir konuşma yasağı uygulanmıştır.³⁷

John Howard'ın övgüyle bahsettiği Auburn sisteminde mahkûmlar gündüzleri atölyelerde beraber çalışıyor, ancak birbirleriyle konuşmuyorlardı.³⁸ Geceleri ise herkes kendi tek kişilik hücrelerinde kalıyordu. Mahkûmların ziyaret edilmesi gibi bir durum söz konusu değildi. Konuşma yasağını ihlal edenlere ise çok ağır cezalar veriliyordu. Sessiz sistem olarak da adlandırılan bu sistemde mahkûmlar hücrelerinin dışında önlerine bakmak ve sessiz bir şekilde yürümek zorunda idi ve çalışma sırasında dahi olsa birbirlerinin karşısına oturmaları yasaktı.³⁹

Hükümlülerin çalışma sırasında birbirleriyle konuşmamları, menfi yoldan birbirlerini etkilemelerine engel oluyordu. Hükümlüler, hem yalnız kalmıyorlar hem de biri diğerini menfi yoldan etkilemiyordu. Ancak zamanla bu sistemin uygulanmasında bazı zorluklar görülmeye başlandı. Sistemin başarıya ulaşması için çok sayıda gözetim memuruna ihtiyaç duyuluyordu. Çok gözetim memuru, çok masraf gerektiriyordu. Hükümlünün birbirini görüp de konuşmaması dayanılması güç bir durumdu ve insanı insan yapan özelliklerden birisi olan konuşmak her türlü tedbire rağmen engellenemiyordu. Amerika'da bazı eyaletlerde uygulanan bu sistemden, pratikte karşılaşılan zorluklardan dolayı zamanla vazgeçilmiştir. Bu sistemin iyi bir şekilde uygulanabilmesi için binlerce hücre inşa etmek gerekiyordu. Bu nedenle pahalı bir sistemdi ve sistemin en büyük eksikliği de buydu.⁴⁰

2.4. İyi Hal Gösterimi Progressif (Kademeli) veya İrlanda Sistemi

Norfolk adasında bulunan suçlulara verilen cezaların infazı için 1840 yılında Alexandre Maconochie⁴¹ tarafından yeni bir sistem uygulanmaya başlandı. Bu sistem

³⁷ Ahmet Taşkın, *Türkiye'nin Cezaevi Gerçeği*, Vedat Kitapçılık, Ankara 2004, s. 225.

³⁸ Dirk Van Zyl Smit, Sonja Snacken, *Principles of European...*, s. 2.

³⁹ İlkay Savcı, "Cezaevi İşyurtları", (Ed: Emine Gürsoy Naskali-Hilal Oytun Altun), *Hapishane Kitabı*, Kitapevi Yayınları, İstanbul 2005, s. 228.

⁴⁰ Ahmet Taşkın, *Türkiye'nin Cezaevi...*, s. 225.

⁴¹ 18. yüzyılda İngiltere'de suç işleyen mahkûmlar Avusturalya'ya sürgüne gönderiliyorlardı. Sürgün cezasını tamamladıktan sonra yeniden ağır cezayı gerektiren suç işleyenler ise Norfolk Adasına gönderiliyorlardı. Norfolk Adasının'da uygulanan infaz sisteminin şartları ve disiplin cezaları ağırdı. Bu durum ise sık sık isyanlara ve intiharlara neden oluyordu. Zamanla bu durum İngiltere için çok önemli bir mesele haline geldi. 1840 yılında İngiliz Yüzbaşı Alexandre Maconochie (1787-1860) özel bir infaz rejimi uygulayarak bu meseleyi halletmeyi teklif etti. Alexandre Maconochie'nin teklifi zamanla kabul edildi ve Alexandre Maconochie, Norfolk Adasına gönderildi. Alexandre Maconochie, Norfolk'ta mahkûmların

“çalışma ve iyi hal” esas alınmak üzere, hükümlüye not vermek ve bu notlara göre, hükümlünün ceza süresinin belirlenmesi esasına dayanmakta idi. Bu sistemde, işlenen suçta göre cezaevine girişte her hükümlü için bir not tespit ediyor ve yükümlünün çalışması ve iyi hal göstermesi ile bu notları doldurması gerekiyordu.

Dereceli sisteminin esas Pennsylvania ve Auburn sistemlerinin yararlı yönlerini almak suretiyle sakıncalarını ortadan kaldırmak olduğundan, cezadaki ıstırap verici yön ile eğitici ve uslandırıcı amacı bağdaştırmaya imkân veriyor ve aynı zamanda cezaevi içinde disiplin sağlanmak isteniyordu. Bu bakımından, ceza infaz rejimi başlangıçta sert kurallarla uygulanmakla birlikte, hükümlünün cezaevinden çıkması yaklaşmış, iyi hal gösterdikçe rejim yumuşatılmakta ve sonuçta hükümlü şartla salıverilmekte idi.⁴² Nitekim 1842 yılında Pennsylvania sistemi esas alınarak Londra yakınlarında yapılan Pentonwille Cezaevi'nin hücreleri, zaman içerisinde İngiliz dereceli sistemi ile gerçekleştirilen ceza infazının aşamalarından birisi haline geldi. Mahkûmlar cezalarının infazına sıkı kurallarla başlayıp on sekiz ay Pentonwille'de tek kişilik bir hücrede kalıyorlardı. Burada mahkûmlar, iyi halleri ve çalışma yetenekleri göz önüne alınarak belirli sınıflara ayrılıyor ve sınıflarına göre çalışma şartları değişkenlik gösteren bir İngiliz kolonisine gönderiliyorlardı. Son aşamada başarılı şartla salıverilme gerçekleştiriliyordu.⁴³

çalışmalarına ve iyi hal göstermelerine bağlı olarak not verilmesi ve verilen bu notların değerlendirilerek mahkûmun ceza süresinin belirlenmesi esasına dayanan yeni bir sistem geliştirdi. Mehmet Artuk, Emin Gökçen, Ahmet Yenidünya, A. Caner, *Ceza Hukuku: Genel Hükümler*, Seçkin Yayınları, Ankara 2003, s. 14.

⁴² Timur Demirbaş, “Hürriyeti Bağlayıcı...”, s. 21-22.

⁴³ Timur Demirbaş, *İnfaz Hukuku*, s. 116.

BİRİNCİ BÖLÜM

TANZİMAT DÖNEMİ ÖNCESİ SUÇUN TANIMI VE HÜKMÜ

1. Osmanlı Hukukunda Suç ve Ceza

İslam hukukuna, belli ölçüde de Türk-Moğol hukukuna dayalı bir hukuk düzenine sahip olan Osmanlı Devleti, bir taraftan İslam esasına dayalı kanunlar ortaya koyarken bir taraftan da hukuki düzeni dönemin ihtiyaçları ışığında yeniden yorumlamaya çalışmıştır.⁴⁴ Bu bağlamda Tanzimat dönemine kadar Osmanlı Devleti'nde şer'i ve örfi hukuk uygulanmıştır.⁴⁵

1.1. Klasik Dönem

Osmanlı hukukunu oluşturan iki unsurdan İslam hukukuna “şer' ”, “ahkâm-ı şer'iyye”, Osmanlı Devleti tarafından konan hukuk kurallarına da “örf”, “kanun”, “kavânîn-i örfiyye” gibi isimler verilmiştir. Ferman, beraat, hüküm, kanunnâme, siyasetnâme, adaletnâme tarzındaki Osmanlı hukuk belgelerinde Osmanlı hukukunun bu ikili yapısı “şer' ” ve “kanun” şeklinde sürekli birlikte anılmıştır.⁴⁶

Şer'i hukuk Kur'an ve sünnet gibi iki asıl kaynağa ve icma ve kıyas gibi iki yan kaynağa dayanmaktadır.⁴⁷ Ancak şer'i hukuk, bütün hukuk alanlarını ayrıntılı bir şekilde çözümleyemiyordu. Bu eksikliği gidermek amacıyla Osmanlı Devleti, şeriatı aşan bir hukuk düzeni geliştirmiştir. Buna imkân veren prensip ise, örf, yani hükümdarın kendi iradesine dayanarak şeriatın hüküm vermediği sahalarda kanun koyma yetkisidir. Örf tabiri

⁴⁴ Mehmet Akif Aydın, “Osmanlı Hukukunun Genel Yapısı ve İşleyişi”, *Türkler Ansiklopedisi*, Cilt: 10, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 15.

⁴⁵ Halil Cin, Gül Akyılmaz, *Türk Hukuk Tarihi*, Sayram Yayınları, Konya 2003, s. 93.

⁴⁶ Mehmet Akif Aydın, “Osmanlı Hukukunun...”, s. 15.

⁴⁷ Çoşkun Üçok, “Tanzimat'tan Önce Osmanlı Devleti'nde Hukuk”, *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt: 2, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, s. 574.

hükümdarın, cemiyetin hayrı için şeriatın dışında sırf kendi iradesine dayanarak çıkardığı kanunları gösterir. Nitekim II. Mehmed (1451-1481) döneminden itibaren, yönetime ait alanlar, kanun yapma faaliyeti bakımından sultana özgü sayılmıştır.⁴⁸

II. Mehmed devrinin idare adamı ve müverrihi Tursun Bey de “nizam-ı âlem” için akla dayanarak hükümdarın koyduğu nizama “*siyaset-i sultani ve yasag-i padişahî derler ki, urefamızca ona örf derler*” şeklinde tanımlayarak örfi hukukun ilk tanımını vermiştir.⁴⁹ Örfi hukukun ilk örneği Fatih Kanunnâmesidir.⁵⁰ Hangi tarihte hazırlandığı kesin olarak tespit edilemeyen kanunnâmenin ilk üç faslı ceza hukuku ile ilgilidir.⁵¹ İkinci kanunnâme, II. Bayezid (1481-1512) döneminde düzenlenen genel kanunnâmelerdir. Kanunnâmenin ilk bölümü ceza hukukuna ayrılmış olup dört fasıldan ibarettir.⁵² Yavuz Sultan Selim (1512-1520) döneminde de ceza hukuku alanında kanunnâme hazırlandığı bilinmektedir. Osmanlı hukukunda en köklü düzenlemeler Kanuni Sultan Süleyman (1520-1566) döneminde yapılmıştır.⁵³ Kanun düzenlemeleri açısından bu döneme imzasını atan kişiler Ebussuud Efendi⁵⁴ ile örfi hukuk alanında Celalzade Mustafa Çelebi’dir.⁵⁵

Tanzimat döneminden önce hazırlanan son Ceza Kanunnâmesi XVII. yüzyılın ortalarında meydana getirilmiştir. Bir mahkeme görevlisi tarafından ilgili hükümlerin derlenmesiyle ortaya çıkan kanunnâme sekiz bölümden ibaret olup ilk dört bölüm cezaî hükümlere ayrılmıştır.⁵⁶ Bu kanunnâmeler hemen hemen Tanzimat’a kadar padişah iradesiyle yeniden düzenlenerek veya eski metinlerde değişiklik yapılarak varlıklarını sürdürmüşlerdir.⁵⁷

Osmanlı hukukunda suçlulara verilen cezaların türü ve cezaların uygulanması hususunda İslam hukuku temel alınmış, ceza hukuku bağlamında ise İslam hukukunun

⁴⁸ Halil İnalıcık, “Şeriat ve Kanun, Din ve Devlet”, *İslamiyât Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 4, İstanbul 1998, s. 136.

⁴⁹ Halil İnalıcık, “Osmanlı Hukukuna Giriş: Örfi-Sultani Hukuk ve Fatih’in Kanunları”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 13, Sayı: 2, Ankara 1958, s. 102-103.

⁵⁰ Fatih Kanunnâmeleri hakkında geniş bilgi için bakınız; Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Hukukuna Giriş ve Fatih Kanunnâmeleri*, Cilt: 1-1, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 2006, s. 305-567.

⁵¹ Halil İnalıcık, “Osmanlı Hukukuna...”, s. 102-103; Çoşkun Üçok, “Tanzimat’tan Önce”, s. 579.

⁵² Mehmet Akif Aydın, “Osmanlı Hukukunun...”, s. 18.

⁵³ Ahmet Akgündüz, “Osmanlı Kanunnâmeleri (Doğuşu, Çeşitleri ve Tarihi Seyri)”, *Türkler Ansiklopedisi*, Cilt: 10, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 28.

⁵⁴ Geniş bilgi için bakınız; M. Cavid Baysun, “Ebussu’ud Efendi”, *İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 4, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Eskişehir 2001, s. 92-99.

⁵⁵ Geniş bilgi için bakınız; M. Tayyip Gökbilgin, “Celal-Zade Mustafa Çelebi”, *İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 2, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Eskişehir 2001, s. 61-64.

⁵⁶ M. Akif Aydın, “Osmanlı Ceza...”, s. 481.

⁵⁷ Çoşkun Üçok, “Tanzimat’tan Önce”, s. 575.

“ukubat” ile ilgili hükümleri uygulanmıştır.⁵⁸ Nitekim bu hükümlerin uygulanabilmesi için cezanın kimin tarafından konulduğu esasına uygun olarak cezalar hadd, kısas ve tazir olarak tasnif edilmiştir.⁵⁹

1.1.1. Hadd Suçları

Sözlük anlamı “men etmek” olan ve Kur’an-ı Kerim’de bazen ceza, bazen de cezayı gerektiren suç anlamında kullanılan hadd, hukuk terminolojisinde ceza tehdidi altına girmeden bireyin aşmasına imkân olmayan engel demektir.⁶⁰

Hadd suçlarından zina, zina isnadı, hırsızlık ve yol kesme Kur’an-ı Kerim’de açık bir şekilde belirtilmiş olmakla beraber, şarap içme ve sarhoşluk, irtidat ve isyan suçları Hz. Peygamberin uygulama ve beyanlarıyla belirlenen ceza yaptırımlarıdır.⁶¹ Bu suçların belirgin özellikleri; cezaların önceden dini bir buyruk şeklinde kesin olarak belirlenmiş olup değişime ve hâkimin takdirine kapalı olması, mahkeme kararından sonra af ve sulha konu olmamaları, cezaların ağır olması, ispat için kesinlik aranması gibi hususlardır.⁶²

Hadd suçunda, zina edene 100 ve iffetli bir kadına zina iftirasında bulunana 80 sopa vurulması, hırsızın elinin kesilmesi, silahlı gasp, yol kesme ve eşkıyalık gibi anarşik suçları işleyenlerin öldürülmesi, asılması, el ve ayaklarının çapraz kesilmesi veya sürgün edilmesi cezaları uygulanmıştır.⁶³

Zikredilen suçlara verilen cezalar ağır sayılsalar da, suçlu Allah’ın mağfiretini umabilir, nitekim aleyhindeki ithamları defetmeye muvaffak olursa, hâkimler o kişiye nefsinin terbiye etmek için her türlü çare göstermekle yükümlüdürler.⁶⁴

⁵⁸ Ahmet Akgündüz, *1274-1858 Tarihli Osmanlı Ceza Kanunnâmesinin Hukuki Kaynakları, Tatbik Şekli ve Men’i İrtikâb Kanunnâmesi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1987, s. 154.

⁵⁹ Mustafa Şentop, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Ceza Hukuku: Kanunlar-Tadiller-Layihalar-Uygulama*, Yaylacılık Matbaası, İstanbul 2004, s. 13.

⁶⁰ Mustafa Avcı, *Osmanlı Hukukunda Suçlar ve Cezalar*, Gökkuşbu Yayınları, İstanbul 2004, s. 161.

⁶¹ B. Carra De Voux, “Hadd”, *İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 5/1, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Eskişehir 2001, s. 41; Mustafa Şentop, *Tanzimat Dönemi...*, s. 17; Hayretin Karaman, *Mukayeseli İslam Hukuku*, Cilt: 1, İz Yayıncılık, İstanbul 2003, s. 179.

⁶² Hüseyin Esen, *İslam’da Suç ve Ceza*, Yeni Akademi Yayınları, İstanbul 2006, s. 22; İbrahim Çalışkan, “İslam Hukukunda Ceza Kavramı ve Hadd Cezaları”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 31, Sayı: 1, Ankara 1990, s. 372.

⁶³ Ali Bardakoğlu, “Hapis”, s. 473.

⁶⁴ B.Carra De Voux, “Hadd”, s. 41.

1.1.2. Kisas Suçları

Kelime anlamı olarak ardından gitmek, iz sürmek, yaptığı işte birinin yolunu takip etmek; kesmek, eşitlemek ve misilleme yapmak” anlamına gelen kisas isim olarak mutlak eşitlik, bir şeyin iki tarafının birbirine denk olması; işlenen fiile ona denk bir fiille mukabele edilmesi” anlamına gelir. Hukukta kisas, kasten işlenen adam öldürme veya yaralama suçunun failinin işlediği fiil cinsinden ve ona denk bir ceza ile cezalandırılmasını, fıkhıdaki teknik kullanımıyla kasten öldürdüğü kişiye karşılık failin öldürülmesini, kasten işlediği müessir fiil sonucu mağdurda bedeni fiziki zarar meydana getiren kimsenin benzeri şekilde cezalandırılmasını ifade eder.⁶⁵

Kisas cezasının uygulaması ise, “uzuv” ve “nefs” olmak üzere ikiye ayrılmakla birlikte her iki hal de Kur’an’da düzenlenmiştir. Bir kimseyi bilerek, kasten, haksız yere öldürmeyecek şekilde yaralayan kimse olanak dâhilinde ise aynı biçimde yaralanması şekline uzva karşı kisas adı verilir ve bu yarayı isterse yaralanan kişi açabilir.⁶⁶ Cana karşı kisas yani nefsin cezasını ise mahkûm kendi canıyla öder. Bu cezanın uygulanabilmesi için kişinin bu cezayı bilerek ve isteyerek işlemesi gerekir. Bir fiili istemeden işleyen ve böylece ölüme sebep olan suçlular hakkında ise kisas uygulanmaz.⁶⁷

Kisasın uygulanması için bazı şartların bulunması gerekmektedir. Bu şartlar ise, öldürülen kişinin hayatı şeriat tarafından devamlı olarak korunmuş olmalı, öldürülen kimse öldürenin torunu, kölesi veya torununun kölesi olmamalı, adam öldüren kimse cinayet işlerken reşit olmalı ve bütün akli melekelerine sahip olmalıdır. Bu şartlar hâsıl olmazsa kisas cezası kesinlikle uygulanamaz.⁶⁸ Ayrıca kisas cezası şahıs haklarını ihlal eden suçlar olduğu için takibi şikâyete bağlı kılınmış ve mağdurun veya yakınlarının affetmesine imkân verilmiştir.⁶⁹

⁶⁵ Şamil Dağcı, “Kisas”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 25, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2002, s. 488.

⁶⁶ İhsan Akbulut, “İslam Hukukunda Suçlar ve Cezalar”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: 52, Sayı: 1, Ankara 2003, s. 171.

⁶⁷ Coşkun Üçok, Ahmet Mumcu, Gülnihal Bozkurt, *Türk Hukuk Tarihi*, Turhan Kitapevi, Ankara 2011, s. 76.

⁶⁸ J. Schacht, “Kisas”, *İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 6, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Eskişehir 2001, s. 769.

⁶⁹ Mustafa Şentop, *Tanzimat Dönemi...*, s. 17.

1.1.3. Tazir Suçları

Tazir sözcüğü yasaklamak, cezalandırmak, zorlamak, reddetmek, terbiye etmek anlamında kullanılmaktadır. İslam hukuku kaynaklarında gerek suç, gerekse karşılığında cezası gösterilmiş olmamakla beraber kişilere veya kamuya zarar verdikleri için ulu'l-emr tarafından cezalandırılan fiiller olarak geçmektedir.⁷⁰ Osmanlı ceza hukukunun en önemli bölümlerinden birini teşkil eden tazir cezası, kısas ve hadd suçları dışındaki geniş bir alanın düzenlenmesini yapar. Bu cezayı da tazir adı altında devlet başkanı veya ona vekâlet eden hâkim takdir eder.⁷¹

Tazir cezası katl, dövme, hapisle olabileceği gibi azarlama şeklinde de uygulanabilirdi.⁷² Ancak hangi suça hangi cezanın uygulanabileceği genelde hâkimin takdirine bırakılmakla birlikte, ceza kanunnâmelerinde bazı suçlara verilecek cezalar belirlenmiştir. Nitekim 1851 Ceza Kanunnâmesinin üçüncü faslının on birinci maddesinde şer'i hadd cezası gerektiren hırsızlık suçu dışında tazir cezası kapsamında, çalınan malın miktarına göre 3 aydan 3 seneye kadar prangabentlik cezası verileceği belirtilmiştir.⁷³

Hadd ve kısas grubuna girdiği halde unsurlarında ve ispat şartlarındaki bir eksiklikten dolayı tazir grubu içinde ele alınan suçların yanı sıra kalpazanlık, sahte evrak ve özellikle sahte ferman ve berat tanzimi, kız ve kadın kaçırma, ırza geçme, kadın satma, yankesicilik, meskene tecavüz, kundakçılık, görevi kötüye kullanma, vazifesini gerektiği gibi yapmama, bulunmuş malı alma tazir kapsamına giren suçlarının başında gelmektedir.⁷⁴ Tazir cezasını uygulamanın tek şartı ise suçlunun akli melekelerine tamamen sahip olmasıdır. Şekil ve ölçüsü hüküm verenin takdirine bırakılan tazir cezası, suçluya alenen ihtarda bulunma, onu herkesin gözü önünde teşhir etme, sürgüne yollama, servetini müsadere etme, hapis veya dövme cezası şeklinde görülebilir. Hâkim uygun gördüğü takdirde tazir cezasını affedebilir, ancak cezanın içinde kul hakkı var ise bu durumdan zarar gören kişi hakkından feragat etmedikçe kişi affedilemez.⁷⁵

⁷⁰ İhsan Akbulut, "İslam Hukukunda...", s. 168.

⁷¹ M. Akif Aydın, "Osmanlı Ceza...", s. 479.

⁷² Franz Rosenthal, *İslam'da Özgürlük Kavramı*, (Çev: Vecdi Akyüz), Ayışığı Yayınları, İstanbul 2000, s. 61.

⁷³ Heffening, "Tazir", *İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 12/1, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Eskişehir 2001, s. 72.

⁷⁴ M. Akif Aydın, "Osmanlı Ceza Hukuku", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 7, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1993, s. 480.

⁷⁵ Heffening, "Tazir", s. 72.

2. Osmanlı Devleti'nde Hapis Kavramı ve Türleri

Hapishane, hapsetmek anlamındaki secn kökünden gelmekte olup, secin veya mescun da mahbus karşılığında kullanılmaktadır. Bunun yanında esir kelimesinin İslam'ın ilk devirlerinde mahbus anlamını da içerdiği Abbasi döneminden itibaren sadece savaş tutsaklarını ifade etmeye başladığı görülür.⁷⁶ Hukuk literatüründeki “mevkufin”, “mahbusîn”, “mücrimîn”, “mahbus”, “mehbus” “mahbes”, “mahnûn”, “mâhkumîn”, “hebis”, gibi terimler suç ve suça bağlı olarak tanımlanmaktadır.⁷⁷

Osmanlı hukukunda hapis ilk olarak bir ceza infaz kurumu olmaktan çok muhakeme öncesi tutuklama mekânı ve uyarı amaçlı kısa süreli bir ceza aracı olarak kabul edilmiştir. Daha sonraki dönemlerde esas hüviyetine kavuşan hapishane; haps olunan yer, cezaevi ve hapis cezasına çarptırılmış olanların bu cezalarını çekmek üzere kapatıldıkları yer manasını ifade etmekle birlikte halk arasında mahpushane olarak adlandırılmıştır.⁷⁸ Tevkifhane ya da tutukevi olarak adlandırılan mekânlar ise devletin belirlediği kanun, nizam ve kuralları ihlal eden veya ihlal ettikleri iddia edilen kimselerin yargılama süreci tamamlanıncaya kadar alıkonuldukları yer olarak tanımlanmaktadır.⁷⁹

2.1. Hapis Türleri: Zindan, Kalebentlik, Kürek, Prangabentlik ve Tomruk

Tanzimat öncesi dönemde Osmanlı Devleti'nde hapis cezası, infaz şekline göre, ağır işlerde çalıştırmayı içeren hapis anlamında kürek ve prangabentlik, bir kale içinde ikamete mecbur etme şeklinde ise kalebentlik ve bir işkence çeşidi olan tomruk olarak adlandırılmıştır. Mahbes kavramı içinde yer alan zindan başlığı da bu konu içinde verilmesi uygun görülmüştür.

2.1.1. Zindanlar

Osmanlı Devleti'nde cezaevi olarak genellikle kale burçları kullanılmıştır. Karanlık, havasız ve nemli oldukları için bu yerlere Farsça'da karanlık, sıkıntı ve dehşete düşürücü hapishane anlamına gelen “zindan” adı verilmiştir.⁸⁰ Bu yapılar günümüz cezaevi anlayışından oldukça uzak mekânlar olup, buralarda suçluların yanı sıra esirler ve köleler

⁷⁶ Ali Bardakoğlu, “Hapis”, s. 54.

⁷⁷ Özkan Öztekten, “Türkçe'de Mahbus ve Hapishane”, (Ed: Emine Gürsoy Naskali-Hilal Oytun Altun), *Hapishane Kitabı*, Kitapevi Yayınları, İstanbul 2005, s. 610-611.

⁷⁸ Ferit Develioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Akın Kitapevi Yayınları, Ankara 1996, s. 304.

⁷⁹ Ferit Develioğlu, *Osmanlıca-Türkçe...*, s. 1103.

⁸⁰ Timur Demirbaş, *İnfaz Hukuku*, s. 134.

de hapsedilmektedir. Bizans döneminde zindan olarak kullanılan mekânlar genelde şehir surlarının bir kulesi veya herhangi bir yapının mahzeni olmuştur. Osmanlı döneminde de zindanlar yine şehir surlarının kuleleri ve bu dönemde inşa edilen hisardır. İstanbul'da Rumeli Hisarı, Baba Cafer Zindanı, Galata Surları ve Yedikule zindan olarak kullanılan belli başlı mekânlardır.⁸¹ Siyasi suçlular ve askeri ocaklardan birine mensup olan katiller ve hırsızlar ise Babıâli'deki Tomruk'a, Yedikule'ye, Rumeli Hisarı'na, Tersane zindanına, Ağa Kapısı zindanına konulurdu.⁸²

1730-1830 tarihleri arasında en çok bilinen zindanlarından biri Baba Cafer Zindanıdır. İstanbul Ticaret Odası ile Galata Köprüsü arasındaki Haliç kıyısına yakın, Yemiş İskelesi adıyla anılan yerde bulunan zindana, sivil, asker özellikle de yeniçeri zümresinden katil, hırsız, borç ve zina hükümlüleri gibi adi suçlular atılırdı.⁸³ Nitekim sefine reislerinden Kara İbrahim, devlet arazisini satıp parasını kendi mülküne geçirdiğinden dolayı Baba Cafer Zindanına kapatılmış bir yeniçeriydi.⁸⁴

Zindanda ayrıca hırsızlık yapan veya zina eden kadın suçlular için ayrılmış ayrı bir bölüm de mevcut olup, XIX. yüzyılda Baba Cafer Zindanı bütünüyle kadınlara tahsis edilmişti.⁸⁵

Zindanda Rum, Ermeni ve Yahudiler için de ayrı ayrı koğuşlar mevcuttu. Haliç boyunca bir burcun altında uzanan Baba Cafer Zindanı, fetihten sonra bu burç ve burcun yanında bulunan kapıyla birlikte "Zindan Kapısı" adını almıştır. Vak'anüvis Ahmed Lütfi Efendi bundan böyle Zindan Kapısı'na "Baba Cafer" denilmesi için bir irade çıktığından söz ediyorsa da bu isim halk arasında pek tutulmamış halk Zindan Kapısı demeye devam etmiştir.⁸⁶

⁸¹Hayri Fehmi Yılmaz, "Zindanlar", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Cilt: 7, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfının Ortak Yayını, İstanbul 1993, s. 567.

⁸²Reşat Ekrem Koçu, "Eski İstanbul'un Ünlü Hapishanesi Baba Cafer Zindanı", *Hayat Tarih Mecmuası*, Sayı: 6, Haziran 1976, s. 10.

⁸³Abdulkadir Özcan, "Baba Cafer Zindanı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 4, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1991, s. 366.

⁸⁴BOA, HAT., Dosya No:212, Gömlek No:11521, 29 Zilkade 1205/ 30 Temmuz 1791.

⁸⁵Ahmed Lütfi Efendi, *Vekanüvis Ahmed Lütfi Tarihi*, (Haz: Nuri Akbayar, Çev: Ahmet Hezarfen), Cilt: 3, Yapı Kredi Yayınları, Ankara 1998, s. 658; Ali Karaca, "XIX Yüzyılda Osmanlı Devletinde Fahişe Hatunlara Uygulanan Cezalar: Hapis ve Sürgün", (Ed: Emine Gürsoy Naskali- Hilal Oytun Altun), *Hapishane Kitabı*, Kitapevi Yayınları, İstanbul 2005, s. 153.

⁸⁶Ahmed Lütfi Efendi, *Vekanüvis Ahmed Lütfi...*, Cilt: 3, s. 658.

Baba Cafer Zindanına kapatılanlara iâşe verilmediğinden, tutuklular halkın yardımlarıyla yaşamışlardır. Zindanı idare edenler buradaki tutuklulardan para ve haraç almaya başladıkları için bir yönetmelik hazırlanarak sıkı önlemler alınmaya çalışılmıştır.⁸⁷ Bu önlemler:

1. Baba Cafer Zindanına, tecrübeli, namuslu bir subaşı tayin edilecektir.
2. Zindana konulan bir mahkûmdan, her ne suretle olursa olsun hiçbir para alınmayacaktır.
3. Affedilen mahkûmdan, harç namıyla iki para alınacaktır.
4. Gayrimüslimlerin verdiği rüşvetin önüne geçilecektir.
5. Kule penceresinden verilen sadakalardan toplanan akçe ile her gün mahkûmların ekmek ve çorbaları mutat üzere muntazam verilecektir. Cuma günlerinde pilav verilecektir. Bu paraya Baba Cafer türbedarı müteveli ve zindan subaşı nazır tayin edilecek ve para onların eli ile sarf olunacaktır.
6. İâşe, odun, kömür, kandil gibi masraflardan arta kalan para, keselere konup müteveli ve nazır tarafından mühürlenecektir.
7. İstanbul kadıları her dört ayda bir zindan hesaplarını kontrol edecektir. Fazla para ile borç için hapsedilmiş olup borçlarını ödeyemeyecek olanların borçları ödenecek ve bu gibiler tahliye edilecektir.
8. Mahkûmların paralarından, derkenar akçesi olarak yirmi paraya kadar harç alınacak; kudreti olmayanlarınski ücretsiz yazılacaktır. Hilafında hareket eden kâtipler şiddetle tecziye edilecektir.
9. Her gün zindana atılan ve zindandan çıkarılan mahkûmlar ilk olarak çavuş başına tabi olacak ve ancak onun tasdikinden sonra zindana konulup çıkarılabileceklerdir.⁸⁸

⁸⁷ Semavi Eyice, "Baba Cafer", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Cilt: 1, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfının Ortak Yayını, İstanbul 1993, s. 516.

⁸⁸ Reşat Ekrem Koçu, "Eski İstanbul'un...", s. 11.

II. Mahmut zamanında zindan fahişelikten suçlu kadın mahkûmlara tahsis edilmiş, 1831 de ise kadınlar Ahmediye'deki Tabhane'ye götürülmüş ve zindana bir karakol yapılmıştır.⁸⁹

Osmanlı Devleti'nde zindan olarak kullanılan bir diğer mekân Yedikule'dir. Yedikule Hisarı'ndaki, Yedikule Zindanında bulunan Kitabeler Kulesi, yabancı tutuklular, Altın Kapı'nın iki yanındaki pilonlar ise Müslüman tutuklular için kullanılmıştır. Yedikule Hisarına, Osmanlı Devleti'nin savaş halinde olduğu devletlerin İstanbul'daki elçileri yüksek rütbeli devlet adamları ve esirler kapatılıyordu. Burada Gayrimüslimler rahatça dini ibadetlerini yapabiliyorlardı. Hatta ibadet yapmak için küçük bir şapelin de bulunduğu bilinmektedir.⁹⁰

Rumeli Hisarı da Osmanlı döneminde zindan olarak kullanılan mekânlardan biridir. XVI. yüzyıldan sonra hisar Saruca Paşa Kulesi, Kara Kule veya Siyah Burç olarak anılmıştır. Bazı kaynaklarda Rumeli Hisarı'nın Bizans döneminin Lothe ve Oblivion kale zindanlarının yerine yapıldığı iddia edilmektedir. Burada bulunan Gayrimüslimlerin rahatça ibadet ettikleri bilinmektedir. Ayrıca isteyen tutuklular hisar içindeki mahalleden ev kiralayabildiği gibi bir elçinin kefaleti altında şehirde de dolaşabiliyordu.⁹¹

Osmanlı Devleti'nin kuruluşuyla teşekkül eden ve daha sonra esaslı bir teşkilata kavuşan Osmanlı donanmasının merkez üssü Tersane-i Âmire de zindan olarak kullanılan mekânlardandır.⁹² Galata Tersanesi'nin dışında Galata surları da yine zindan olarak kullanılan mekânlardandır.

Osmanlı Devleti'nde zindanlar herhangi bir yer olabildiği için, hapisane olarak inşa edilmedikleri dikkate alındığında, Baba Cafer Zindanı dışında diğer zindanların belli bir düzeni, işleyişi, nizamnamesi bulunmamaktaydı. Zindanlarda genel nizami işleyiş, görevlilerin ve tutukluların uyacakları kurallar bütününden yoksundu. Ayrıca zindandaki mahkûmların çalıştırılıp devletin bütçesine katkı sağlaması gibi bir düşünce de yoktu. Bir istisna olarak Tersane-i Âmire zindanında bulunan tutukluların bir kısmı Kasımpaşa zindanında çalıştırılmaktaydı.

⁸⁹ Semavi Eyice, "Baba Cafer", s. 516.

⁹⁰ Hayri Fehmi Yılmaz, "Zindanlar", s. 569.

⁹¹ Hayri Fehmi Yılmaz, "Zindanlar", s. 569.

⁹² İdris Bostan, *Osmanlı Bahriye Teşkilatı: XVII. Yüzyılda Tersane-i Âmire*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1992, s. 1-2.

İstanbul'da bulunan zindanlar 1831 yılında kaldırılmış, İstanbul dışındaki kalelerin zindan olarak kullanılmasına ise devam edilmiştir.⁹³ Osmanlı Devleti'nin ilk dönemlerinden II. Mahmud dönemine kadar devam eden zindan kavramı, II. Mahmud'un saltanat yıllarında kapatılıp, cezaevi anlayışında kurumlar oluşturulmaya başlanmıştır. Oluşturulan ilk kurum ise Sultanahmet'teki İbrahim Paşa Sarayının bir bölümünü kapsayan Hapishane-i Umumi'dir. Osmanlı Devleti'nin kurulan bu ilk hapishanesi, asırlar boyu İstanbul'un esas hapishanesi olarak işlevini sürdürmüştür.⁹⁴

2.1.2. Kalebentlik Cezası

Suçluların kale sınırları içinde hapsedilmesi anlamına gelen ve Osmanlı'da XVIII. yüzyıldan itibaren belirli ölçüde uygulanmaya başlanan kalebentlik cezası, suçluların surlarla çevrili kalelerden dışarı çıkmamak üzere bir şehir veya kasabada oturmaya mecbur tutulmaları sebebiyle bir çeşit hapis; kendi memleketlerinden uzak kalelerde bulunmaları yönüyle de bir çeşit sürgün cezasıdır.⁹⁵

Kalebentlik cezasına mahalli kadılar tarafından hükmedilir, kadıların verdikleri kararlar Sadaretin tasdikinden geçtikten sonra infaz edilirdi. Kalebentliğe mahkûm olanların cezası ise devletçe belirlenen kalelerde çektirilirdi. Bu ceza genellikle bir yönetici veya kadının sultana önerisi ve padişah fermanı ile icra edilirdi.⁹⁶

Sürgün, bir yerden uzaklaştırma, zorla göç ettirme ya da siyasi iktidarın bir topluluk veya bireyi başka bir yere zorla veya gönüllü iskân ettirmesidir. Geçmişten günümüze kadar özünü ve değerini muhafaza eden sürgün, halk açısından gönüllü ve zorunlu olmak üzere ikiye ayrılmaktadır.⁹⁷ Osmanlı Devleti'nde sürgün kavramının iki farklı anlamı vardır. Bunlardan ilki "iskân ve yerleştirme" karşılığıdır. Devlet kendi hâkimiyeti altında yaşayan topluluklardan bir kısmını belirli program ve kurallar çerçevesinde değişik sebeplerle yerleşik olduğu bölgelerden alıp öngördüğü başka bölge ya da bölgelere yerleştirilmesidir. Devlet eliyle yapılan iskân faaliyetinde iskâna tabi tutulacak reayanın tespit edilip eski yerleşim birimlerinden göçerek belirlenen yeni mekânlara yerleştirilmesi

⁹³ Mümin Yıldıztaş, *Mütareke Döneminde Suç Unsurları ve İstanbul Hapishaneleri*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi, 1997, s. 36.

⁹⁴ Hayri Fehmi Yılmaz, "Zindanlar", s. 561-562.

⁹⁵ Ali Efdal Özkul, "18. Yüzyılın İlk Yarısında Kıbrıs'ta Kalebentler ve Cezirebentler", (Ed: Emine Gürsoy Naskali-Hilal Oytun Altun), *Hapishane Kitabı*, Kitapevi Yayınları, İstanbul 2005, s. 131.

⁹⁶ Mustafa Avcı, Osmanlı Uygulamasında İnfazı Özellik Gösteren Hapis Türleri: Kalbentlik, Kürek ve Prangabentlik. <<http://www.esosder.org/index.php?sayfa=ozet&no=73>> (02.12.2012)

⁹⁷ Kemal Daşçıoğlu, *Osmanlı'da Sürgün*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2007, s. 47.

işlemine sürgün denilmektedir.⁹⁸ İkinci anlamıyla sürgün, değişik şekillerde infaz edilebilen idamdan dayak ve teşhire kadar uzanan ceza türlerinden biridir. Özellikle XVIII. yüzyıldan sonra yapılan sürgünler, artık ceza niteliği taşımaya başlamıştır.⁹⁹

Osmanlı hukuku bakımından hem şer’i hem de örfi hukuk kapsamındaki suç gruplarına uygulanan sürgün ve kalebentlik cezaları gerek hadd, gerekse tazir gerektiren suçlar için öngörülebilir bir cezadır.¹⁰⁰ Kamu düzenine karşı suç işlemek, kalpazanlık, sahte evrak düzenlemek, mezhep değiştirmeye zorlamak, yalancı şahitlik, adam öldürme veya yaralama, fuhuş, ırza tecavüz, iftira, küfür, hırsızlık, veraset anlaşmazlığı, münecimlik, rüşvet, kaleden suçlu kaçırmak, halka zulüm, zorbalık, yalana ve yalan teşvik, keyfi sebepler, çekememezlik, eşkıyalık, asayiş bozmak, emre itaatsizlik, tehdit, küfür, kız kaçırmak, sahtekârlık, rüşvet, edebe aykırı mektup yazmak, eşkıyalık, fetva emirlerine karşı gelmek, fal bakmak, vergi ödememek, kaçakçılık, yasak işlerle uğraşmak, miras paylaşımında huzursuzluk çıkarmak, devleti zarara uğratmak, memuriyet görevini kötüye kullanmak gibi suçların karşılığı olarak sürgün veya kalebentlik cezası verilmekteydi.¹⁰¹ Nitekim memuriyet görevini kötüye kullanan, İstanbul Kadısı Sâdık Efendi, esame kâğıtlarını tasdik etmek amacıyla göstermeye gelenlerden kiminin kıyafetine, haline bakıp dalga geçmekte, kimisini huzurundan kovup utandırdığından ve bu hâl ve hareketleri vazifesine ters düştüğünden dolayı sürgün cezasıyla cezalandırılmıştır.¹⁰²

Sürgün yeri olarak genellikle adaları kullanan Osmanlı Devleti, XVII. yüzyılın son yarısı ile XVIII. Yüzyılda, emirleri dinlemeyen ve yerleşik halka zarar veren aşiretlerin sürgün yeri olarak Kıbrıs adasını seçmiştir. Kıbrıs’a yapılan sürgünler adada yaşamaya mahkûm edilme olan cezirebent, kalede veya zindanda yaşamaya mahkûm edilme olan kalebent veya zindanbent şeklinde gerçekleşmiştir.¹⁰³ Ceza amaçlı kullanılan yerlerden biri de Limni adasıdır. Osmanlı Devletinin kalebentlik ve sürgün gibi cezaların uygulama alanı

⁹⁸ Osman Köksal, “Osmanlı Hukuku’nda Bir Ceza Olarak Sürgün ve İki Osmanlı Padişahının Sürgünle İlgili Hatt-ı Hümayunları”, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Sayı: 19, Ankara 1990, s. 283-284.

⁹⁹ Kemal Daşcıoğlu, *Osmanlı’da Sürgün...*, s. 12.

¹⁰⁰ Osman Köksal, “Osmanlı Hukuku’nda...”, s. 289.

¹⁰¹ Abdullah Ecehan, “Osmanlı Devleti’nin Sürgün Politikası ve Sürgün Yerleri”, *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 5, s. 16.

¹⁰² Mehmed Ed’as Efendi, *Vak’anüvis Es’ad Efendi Tarihi*, (Haz: Ziya Yılmaz), Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 2000, s. 775-776.

¹⁰³ Ali Efdal Özkul, “18. Yüzyılın...”, s. 130.

olarak adaları seçmesinin en temel nedeni ise, suçluların bu mekânlardan kaçma olanaklarının sınırlı olmasından ileri gelmektedir.¹⁰⁴

Tanzimat'tan sonra sürgün cezaları ile ilgili Babıâli tarafından özel defterler tutulmuştur. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde 989 numaralı Divân-ı Hümâyûn defterleri kataloğuna kayıtlı 5 adet Nefy ve Kısas defteri (1840 ve sonrası yıllar) ve 5 adet Kısas defteri (1848–1903 yılları arası) mevcuttur. 3, 4 ve 5 numaralı Nefy ve Kısas defterlerindeki belgelerde ışığında aşağıda belirtilen yerlere sürgünlerin yapılmıştır.

Adana, Akka, Amasya, Ankara, Arabgir, Aydın, Bafra, Balıkesir, Beylan, Bilecik, Bolu, Bor, Bosna, Bozcaada, Bozova, Burdur, Bursa, Debre, Dersaadet, Dimetoka, Diyarbakır, Drama, Edirne, Erdek, Ergani, Ermenek, Erzincan, Erzurum, Florina, Foça, Gelibolu, Girit, Gümüşhane, Haleb, Harput, Isparta, İmaliye, İnegöl, İstanköy, İzmir, İznikmid, Kandiye, Karahisar-ı Sahib, Kayseri, Kerkük, Kıbrıs, Kilikya, Konya, Kudüs-ü Şerif, Kütahya, Lefkoşa, Limni, Livane, Lofça, Magosa, Manastır, Maraş, Mardin, Midilli, Musul, Muş, Niş, Pirlepe, Karaman, Kastamonu, Rodos, Rumkale, Rusçuk, Sakız, Sa' idili, Selanik, Silifke, Silvan, Sinop, Siroz, Sivas, Siverek, Silistre, Sofya, Şam-ı Şerif, Şumnu, Tekfurdağı, Tırhala, Tırnova, Trablus, Trabzon, Travenik, Uşak, Varna, Vidin, Yalvaç, Yanya, Yozgat, Zincire, Sis, Alaiye (Alanya), Bigadiç, Nigde, Merzifon, Ahiçelebi, Bosna, Samsun, Tokat, Beypazarı, Kavala, Çorum, Drama, Akşehir, Magosa, Nallıhan, Tarsus, Beyrut, Ayaş, Malatya, Yenişehir, İslimiye, Rize, Aydos, Teke, Belgrat, Kastamonu, Musul, Kilis, Antakya, Safranbolu ve Kilitbahir de sürgün yeri olarak karşımıza çıkmaktadır.¹⁰⁵

1858 tarihli Ceza Kanunnâmesi'nde, kalebentlik, hapis ve sürgün cezaları toplu bir ceza şeklinde tanımlanmış ve cinayet suçunun cezası olarak öngörülmüştür. Müebbet kalebentlik devletçe tayin olunan kalelerin birinde suçlunun tevkif olunması şeklinde tanımlanmıştır (Madde 23). Muvakkat kalebentlik cezasının süresi 3 ile 15 yıl olarak belirlenmiştir (Madde 24). Kasten yangın çıkarmak suçuna da kalebentlik cezası verilmiştir (Madde 165).¹⁰⁶

¹⁰⁴ Ömer İşbilir, “XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti'nde Limni Kalebentleri”, (Ed: Emine Gürsoy Naskali- Hilal Oytun Altun), *Zindanlar ve Mahkûmlar*, Babil Yayınları, İstanbul 2006, s. 55.

¹⁰⁵ Ömer Kılıç, 19. Yüzyılda Osmanlı Devletinde Sürgün ve Sürgün Yerleri, <<http://www.belgeler.com/blg/2g1p/19-yy-da-osmanli-devletinde-surgun-ve-surgun-yerleri>> (31.11.2012)

¹⁰⁶ Düstur, 1. Tertip, Cilt: 1, İstanbul 1289, Matbaa-i Amire, s. 537-596.

2.1.3. Kürek Cezası

Klasik dönem Osmanlı kanunnâmelerinde ve şer'î hukukta yer almayan, fetva mecmualarında rastlanmayan ve hapse göre daha ağır bir ceza olarak kabul edilen kürek cezasının ne zaman ortaya çıktığı ve nasıl geliştiği henüz tam olarak tespit edilememiştir. Venedik donanmasında ilk defa XVI. asrın başlarında uygulanmaya başlayan bazı suçların kürek çekerek cezalandırılması usulü,¹⁰⁷ İngiltere'de XVII. yüzyılda görülmüş ve şartları çok ağır olduğundan bu cezadan kurtulmak maksadıyla mahkûmların kendi ellerini veya kollarını kestikleri ve bu durumun yaygınlaşması üzerine 1677'de kendi elini kesmenin suç olarak kabul edilip ölüm cezasına çarptırıldıkları bilinmektedir.¹⁰⁸

Osmanlı Devleti'nde kürek cezası ihtiyaçla doğru orantılı olarak gelişmiştir. Osmanlı donanmasının denizlere açılmasıyla birlikte gemilerin hareket şekline uygun olarak kürekçiye ihtiyaç duyulmuş ve donanmanın büyümesine paralel olarak da kürekçi sayısı sürekli artış göstermiştir.¹⁰⁹

Kürek cezası, siyasetten men edilen suçlular dışında ki mahkûmlara uygulanmış, özellikle de 1572 İnebahtı deniz savaşı mağlubiyetinden sonra, idam ve dayak cezaları kürek cezasına çevrilmiştir. Nitekim kürek cezası, XVI. yüzyıl ve sonrasında, Osmanlı Devleti'nde yaygın bir ceza haline gelmiştir.¹¹⁰

Kürek cezası XVII. yüzyılın üçüncü çeyreğinden itibaren hapis cezası niteliği kazanmaya başlamıştır. XVIII. yüzyılın başlarında bu cezaya çarptırılanların ancak %10'luk bir bölümü kürek çekmek veya çalıştırılmak üzere cezalandırılmışlardır. Nitekim zamanla "Tersane-i Âmire zindanında mahkûm olmak" artık kürek çekmek anlamını taşımıyor, tersane zindanında hapsedilmek manasına geliyordu.¹¹¹

¹⁰⁷ İdris Bostan, *Osmanlılar ve Deniz*, Küre Yayınları, İstanbul 2007, s. 94.

¹⁰⁸ Uriel Heyd, "Eski Osmanlı Ceza Hukukunda Kanun ve Şeriat", *Proceedings of The Israel Academy of Sciences and Humanities*, (Çev: Selahattin Eyyüpoğlu), Jerusalem 1969, s. 650.

¹⁰⁹ İdris Bostan, "Osmanlı Donanmasında Kürekçi Temini ve 958 (1551) Tarihli Kürekçi Defterleri", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, Sayı: 37, İstanbul 2002, s. 58.

¹¹⁰ Mustafa Avcı, Osmanlı Uygulamasında İnfazı Özellik Gösteren Hapis Türleri: Kalebentlik, Kürek ve Prangabentlik. <<http://www.esosder.org/index.php?sayfa=ozet&no=73>> (02.12.2012).

¹¹¹ Neşe Erim, "18. Yüzyıl'da Osmanlı İmparatorluğunda Kürek Cezası", *9th International Congress of Economic and Social History of Turkey*, Dubrovnik- Croatia, Türk Tarih Kurumu, 20-23 August 2002, s.180.

Kürek cezasıyla ilgili düzenlemeler Tanzimat Fermanı sonrasında da devam etmiştir. Nitekim 1840 tarihli Ceza Kanunnâmesi'nin ikinci faslının birinci maddesinde bir kişi diğer bir kişiyi veya birçok kimseyi, Devlet-i Aliyye'nin kanun ve nizamlarına karşı hareketlerde kışkırtıcı tarzda sözler söyleyecek olursa beş seneye kadar, kışkırtmanın derecesine göre, kürek cezasına mahkûm edileceği belirtilmiştir.¹¹²

1840 tarihli Ceza Kanunnâmesi'nin on birinci faslının birinci ve ikinci maddelerinde, yol kesip, adamı öldürmeyerek soymaya kalkışanların yedi sene kürek cezasına çarptırılması, ancak soygun sırasında adam ölür ise kürek cezasının on seneye çıkarılması öngörülür.¹¹³ 1851 tarihli Ceza Kanunnâmesi'nin birinci faslının dokuzuncu maddesinde ise yine yol kesenler, cana kıymaksızın soygun yaparlar ise yedi sene kürek cezası alacaklar, ancak yapılan araştırmalar sonucu adam öldürdükleri ortaya çıkarsa, şeriat gereği idama mahkûm edileceklerdir.¹¹⁴

1840 tarihli Ceza Kanunnâmesi'nin dokuzuncu faslının üçüncü maddesinde halkın düzenini korumakla görevli memurlara karşı gelip, silah çekenler bağlı olarak İstanbul'a getirilip, iki seneye, silahı ateşledikleri takdirde de, ispat etmemiş olsa bile üç seneye kadar kürek cezasına çarptırılacakları belirtilmiştir.¹¹⁵

1858 tarihli Ceza Kanunnâmesi'nin yirmi birinci maddesinde kürek cezasına çarptırılan mahkûmların mahkûmiyet sürelerini nerede tamamlayacakları belirtilmiştir. Buna göre, devletin tayin edeceği yerlerde üç seneden on beş seneye kadar demirbend olarak taş taşımak ve toprak kazmakla cezalandırılacak mahkûmlar eğer cezaları beş seneden az ise cezalarını buldukları mahallerde çekebileceklerdir.¹¹⁶ Buradan beş senenin altında kürek cezasına çarptırılan kişilerin gerektiği takdirde mahallerde cezalarını çekebilecekleri, ama beş yılın üstündeki cezaların infaz yerinin farklı bir yer olabileceğini anlaşılmaktadır. Taşrada kürek cezasına mahkûm edilen suçlular Tersane-i Âmire'ye

¹¹² Ahmed Lütfi Efendi, *Mir'ât-ı Adâlet yahud Tarihçe-i Adliye-i Devlet-i Aliyye Osmanlı Adalet Düzeni*, (Sad: Erdiç Beylem), Marifet Yayınları, İstanbul 1997, s.116-117.

¹¹³ Ahmed Lütfi Efendi, *Mir'ât-ı Adâlet...*, s. 126.

¹¹⁴ Ahmed Lütfi Efendi, *Mir'ât-ı Adâlet...*, s. 133.

¹¹⁵ Ahmed Lütfi Efendi, *Mir'ât-ı Adâlet...*, s. 125.

¹¹⁶ Yasemin Saner Gönen, "Osmanlının Yüzlerce Yıl Süren Cezalandırma ve Korkutma Refleksi: Pranga'ya Vurma", (Ed: Noémi Levy-Alexandre Tourmarkine), *Osmanlı'da Asayiş, Suç ve Ceza*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2007, s. 185.

çalışmaya gönderilmeyerek, taşrada uygun bulunan hapisanelere yerleştirilmesi istenmiştir.¹¹⁷

XIX. yüzyılın sonlarında, beş yılın üzerinde muvakkat kürek mahkûmlarıyla müebbet kürek cezalılarının ayrı ayrı koğuşlarda kaldıkları kürek merkezleri şuralardı: Aydın, Adana, Konya ve Girit Vilayetleri, Sinop, Bağdat, Rodos, Ergani, Edirne, Hapishane-i Umumi, Rodos Adası, Selanik, Akka, Trablusgarp, Erzurum, Yanya¹¹⁸

2.1.4. Pranga Cezası

Pranga cezası, ağır suç işleyen mahkûmun ayaklarına zincir bağlanarak infaz edilmesidir. İslâm hukukunda özellikle tekrar eden suçların, içki içerek sarhoşluğundan ötürü gençlere sarkıntılıktaki bulunan kişilerin hapsedilmesi ve ayaklarına demir ağırlıklar yani pranga bağlanarak kaçmalarının önlenmesi toplum için daha yararlı olduğu gerekçesiyle önerilmiştir. Her ne kadar literatürde pranga cezasının Osmanlı hukukuna 1838 Askeri Ceza Kanunnâmesi'yle girdiği belirtiliyorsa da,¹¹⁹ Osmanlı döneminde pranga cezasının uygulanmasıyla ilgili tespit edebildiğimiz en eski kayıt 4 Ağustos 1732 tarihlidir.¹²⁰ Ayrıca 1750 ve 1822 senelerinde de pranga cezasının uygulandığına dair örnekler mevcuttur¹²¹

Osmanlı kanunları, kanun ekleri ve nizamnameleri yakından incelendiğinde ve resmi belgelere bakıldığında hemen bütün XIX. yüzyıl boyunca ve XX. yüzyıl başlarında belirli suçları işlemiş mahkûmların ayaklarına pranga takılmış olduğu ortaya çıkmaktadır. Pranganın şekli, ayağa ne bağlandığı, nasıl bağlandığı konusunda çeşitli ihtilaflar bulunsa da XX. yüzyıl başlarında, prangabent olan mahkûmun ayaklarına geçirilen halkalarla bunları birbirine bağlayan zincirlerden oluştuğu bilinmektedir.¹²²

1840 tarihli Ceza Kanunnâmesi'nin birinci faslının on dördüncü maddesinde bir kimse başka bir şahsı öldürtmek için para ve sair şeyler aldığında asıl katil hakkında şer'an

¹¹⁷ BOA, MVL., Dosya No:872, Gömlek No:1, 12 Cemaziyelevvel 1282/ 3 Ekim 1865.

¹¹⁸ Düstur, 1. Tertip, Cilt: 1, Matbaa-i Amire, İstanbul 1289, s. 537-596; Yasemin Saner Gönen, "Osmanlı'nın Yüzlerce...", s. 185-186.

¹¹⁹ Mustafa Avcı, Osmanlı Uygulamasında İnfazı Özellik Gösteren Hapis Türleri: Kalebentlik, Kürek ve Prangabentlik, <<http://www.esosder.org/index.php?sayfa=ozet&no=73>> (02.12.2012)

¹²⁰ BOA, C.BH., Dosya No:187, Gömlek No:8817, 12 Safer 1145/ 4 Ağustos 1732.

¹²¹ BOA, C.ADL., Dosya No:2, Gömlek No:132, 17 Rebiülahir 1163/ 26 Mart 1750; C.ADL., Dosya No:37, Gömlek No:2210, 4 Rebiülahir 1238/ 19 Aralık 1822.

¹²² Yasemin Saner Gönen, "Osmanlı'nın Yüzlerce...", s. 167.

ve kanunen gereken hüküm tatbik edileceği, öldürtmek isteyen kişinin de duruma göre bir seneden beş seneye kadar kürek veya pranga cezasına çarptırılacağı belirtilmiştir.¹²³

1840 tarihli Ceza Kanunnâmesi'nin on altıncı maddesinde ise asayiş ve disiplini sağlayan görevli memurlara karşı gelip, silah çekme cesaretini gösterenler bu suçlardan başka memura itaatsizlik suçuyla da suçlanacaklarından suçların derecesine göre iki aydan iki seneye kadar ceza alacaklardır. Silahı boşalttıkları takdirde üç aydan üç seneye, gerek kurşun gerekse yaralayıcı diğer bir aletle yaralamış olurlarsa, yara iyileşinceye kadar masraflar kendilerinden alınmak üzere beş aydan beş seneye kadar prangaya mahkûm edilerek süfli işlerde çalıştırılması şeklinde bir düzenlemeye gidilmiştir.¹²⁴

2.1.5. Tomruk Cezası

Tomruk, kelime olarak mahfuz, mahal, hapisane anlamına gelmekte olup, şehirde tevkifhane ve hapisane olarak kullanılan binalara tomruk denilirdi.¹²⁵

Ağır suçlular tomruk adı verilen 4-5 metre uzunluğunda 40-50 cm eninde ağaç bir kütükten oluşan işkence aletiyle sorgulanarak, belli süreliğine bu mekânlarda mahkûm edilmişlerdir. Tomruk adı verilen bu işkence aleti XIX. yüzyılın ilk başlarına kadar hükümet konaklarının giriş kapılarında yer almıştır. Ceza aleti olan tomruk, boylu boyunca ortadan ikiye ayrılan bir kütüktür. Bir başı açılır kapanır bir vidayla tutturulduğu gibi, kilitlenmeye de elverişlidir. Büyüklü küçüklü 8-10 çift ayak yeri bulunan bölüme suçluların ayakları kilitlenir, tomruğa bağlanan kişilerin kaçma olasılıklarının bu şekilde önüne geçilmeye çalışılırdı. Tomruğa vurulanlar tomrukta yatar, kalkar, abdest bozması bile hep tomrukta geçerdi. Tomruğun diğer bir çeşidi ise yalnız ayağı değil, bütün vücudunu içine sokacak şekilde yapılmış olanıdır. Mahkûmun sadece başının dışarıda kalacağı şekilde yapılan bu tomruklarda, mahkûm suçunu itiraf edinceye kadar tomrukta bağlı kalırdı. İstanbul'da Bâb-ı Âli yani şimdiki Vilayet Hükümet Konağı karşısında jandarmanın işgali altında bulunan bina, "tomruk dairesi" idi. Hapishane; Sultanahmet'teki binaya kaldırıldığı tarihe kadar Çavuşbaşı'nın hükmü ve İstanbul ağalarının nezareti

¹²³ Ahmed Lütfi Efendi, *Mir'at-ı Adalet...*, s. 135.

¹²⁴ Ahmed Lütfi Efendi, *Mir'at-ı Adalet...*, s. 135.

¹²⁵ Mithat Sertoğlu, *Osmanlı Tarih Lügati*, Enderun Yayınları, İstanbul 1986, s. 340.

altında idi. Zindan işleri “subaşı” lara ait olup “Asesbaşı” lar da bu mekânları muhafaza etmekle görevliyidiler.¹²⁶

Bazı hapisanelerde cezalandırma amaçlı olarak mahkûmlar tomruğa vurulmuş ve bu durum zamanla hoş karşılanmamaya başlamıştır. Nitekim 8 Mayıs 1861’de bir emirname ile tomruk cezası kaldırılmıştır.¹²⁷ 31 Mayıs’ta da kanunlarca kullanılmasının yasaklandığı belirtilen tomruk cezası hakkındaki hükümlere riayet edilmesi gerektiği bildirilmiştir.¹²⁸ Temmuz 1861’de ise taşra hapisanelerinde uygulanan tomruk cezasının kaldırıldığı vurgulanarak, geceleri ağır suçluların bağlandığı mevcut tomrukların satılıp gelirlerinin hazineye devredilmesi istenmiştir.¹²⁹

¹²⁶ Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Cilt: 3, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1983, s. 511.

¹²⁷ BOA, A.MKT.UM., Dosya No:481, Gömlek No:56, 27 Zilkade 1277/ 31 Mayıs 1861.

¹²⁸ BOA, A.MKT.UM., Dosya No:481, Gömlek No:37, 27 Zilkade 1277/ 31 Mayıs 1861.

¹²⁹ BOA, A.MKT.UM., Dosya No:487, Gömlek No:74, 21 Muharrem 1278/ 29 Temmuz 1861.

İKİNCİ BÖLÜM

OSMANLI MODERNLEŞME SÜRECİNDE HAPİSHANE ISLAHATI

1. Tanzimat Dönemi

XVIII. yüzyıla gelindiğinde Osmanlı Devleti'nin, Avrupalı Devletler karşısında varlığını uzun süre koruyamayacağı ortaya çıkmış, bu nedenle de devleti ayakta tutan kurumlarda yeni bir düzenlemeye gidilmiştir.

Tanzimat devri, Osmanlı Devleti'nde Avrupalılaşıma adına önemli bir merhale teşkil eder. Bu merhale kendisinden öncekilere oranla farklı özellikler taşır. Bu döneme kadar yapılan yenileşme hareketleri devletin uğradığı yenilgiler göz önünde tutularak, ağırlıklı olarak askeri alanda kendini göstermişken, Tanzimat'ın hareket noktası esas itibariyle böyle bir endişeden doğmuş değildi. Devlet, gailelerin sebeplerini, toplum düzeni ve idari mekanizmadaki aksaklıkları görmüş, sosyal, idarî ve hukukî alanda yeni bir düzenlemeyi amaç edinmiştir.¹³⁰ Ayrıca devlet, Tanzimat dönemiyle birlikte keyfi ve kişisel yönetimden vazgeçerek kanuna geçmeyi hedeflemiştir.¹³¹

Tanzimat dönemini önceki yeniliklerden farklı kılan en önemli özellik, anayasalı rejimin gerçekleşmesi yolunda atılmış ilk adım olmasıdır. Padişahın kendi otoritesini, tek taraflı da olsa kendisinin sınırlaması ilk defa Tanzimat Fermanıyla gerçekleşmiştir. Nitekim Mustafa Reşit Paşa tarafından kaleme alınan Tanzimat Fermanı, 3 Kasım 1839 tarihinde devlet erkânının, yabancı elçilerin ve halkın önünde ilan edilmiştir.¹³² “Tanzimat

¹³⁰ Halil İncalcık, “Tanzimat Nedir?”, (Ed: Halil İncalcık, Mehmet Seyitdanlıoğlu), *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 2006, s. 31.

¹³¹ Yavuz Abadan, “Tanzimat Fermanının Tahlili”, *Tanzimat I*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1999, s. 43.

¹³² Edourd Philippe Engelhart, *Tanzimat ve Türkiye*, (Çev: Ali Reşat), Kaknüs Yayınları, İstanbul 1999, s. 44.

Fermanı” ya da ilan edildiği yer dolayısıyla “Gülhane Hatt-ı Hümayûnu” olarak adlandırılan bu fermanın ilk bölümünde Osmanlı Devleti’nin, kuruluşundan itibaren Kuran’ın hükümlerine ve şeriat kanunlarına saygı gösterdiği ve böylelikle devletin daha kuvvetli ve refah bir duruma geldiği fakat 150 yıldan beri çeşitli nedenlerden dolayı şeriata ve kanunlara uyulmadığı gerekçesiyle devletin eski kuvvet ve refahın yerine güçsüzlüğün ve fakirliğin hâkim olduğu belirtilmektedir.¹³³ Bozulmanın asıl nedeni Kuran’ın emirlerine itaatsizlik, şeriatı terk etmek olarak değerlendirilen fermanın ilk kısmına tezat oluşturacak şekilde “şeriat ve şeriat ötesi anlayış” arasındaki denge, Gülhane Hatt-ı Hümayûnunun yazılışı sırasında değişime uğramıştır.¹³⁴

Gülhane Hatt-ı Hümayûnunun esasını teşkil eden önemli noktalar ise Müslüman ve Hristiyan bütün tebaanın ırz, namus, can ve mal güvenliğinin sağlanması, verginin belli bir usule göre ayarlanması ve toplanması, askerlik görevinin düzenli bir usule bağlanmasıdır. Fermanda, Padişahın kendi hakkından feragat ederek tebaasına o döneme kadar görülmemiş pek çok hak ve hürriyetler bahşetmesi dönem itibarıyla uygulama alanı bulmayan bir konudur. Fermandaki en çarpıcı nokta ise Müslim ve gayrimüslimler arasında eşitlik vaat edilmesidir. Nitekim bu husus zimmet anlayışının terk edilmesi anlamına geliyordu ve laiklik açısından da önemli bir adımdı. Böylece zimmilerin önceki statülerinden ayrılarak yeni bir statü kazanmaları ve vatandaş kimliğine bürünmeleri hedefleniyordu. Ayrıca idare ile toplum arasındaki ilişkilerin yeni şeklini belirleyecek kanunların yanı sıra,¹³⁵ bunların tatbikatını teminat altına alacak ceza kanunları çıkartılacaktı. Bu amaçla 1840 ve 1851 yıllarında hazırlanan ceza kanunnâmeleri yürürlüğe girmiştir.¹³⁶ Öte yandan şeriatı aşan şekilde yurtdışından kanunlar alınmıştır. Şeriatta var olan kısasa kısas ilkesi kaldırılmış, bazı noktalarda cezanın hükmü karşısındakinin kararına bırakılmıştır. Şer’iye mahkemelerinin yanında ilk kez Nizamiye mahkemeleri kurulmuş,¹³⁷ meclisin yapısında değişikliğe gidilerek müslim ve gayrimüslim vatandaşların bir arada oldukları bir düzen oluşturulmuştur. Eğitim işlerini düzene sokmak için Meclis-i Maarif-i

¹³³ Mustafa Cezar, *Mufasssal Osmanlı Tarihi*, Cilt: 6, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2011, s. 2982; Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, “Kanunlaştırma Hareketleri ve Tanzimat”, *Tanzimat 1*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1999, s. 173.

¹³⁴ Bülent Tanör, *Osmanlı Türk Anayasal Gelişmeleri*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2008, s. 93.

¹³⁵ Halil İncelik, “Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-ı Hümayûnu”, (Ed: Halil İncelik-Mehmet Seyitdanlıoğlu), *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara 2006, s. 99-100.

¹³⁶ Bülent Tahiroğlu, “Tanzimat’tan Sonra Kanunlaştırma Hareketleri”, *Tanzimat’tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt: 3, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, s. 589.

¹³⁷ Ekrem Buğra Ekinci, “Tanzimat Devri Osmanlı Mahkemeleri”, *Yeni Türkiye Dergisi*, Sayı: 31, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2000, s. 770.

Umumîye kurulmuş ve askerlik işlerini düzenlemek için de 1843 askerlik kanunu çıkartılmıştır.¹³⁸

Tanzimat döneminde hayata geçirilmeye başlanan tüm hukuki düzenlemelerle birlikte asayiş konusunda da yeni düzenlemeler yapılmaya başlandı. Nitekim Tanzimat Fermanından önce devletin en büyük problemlerinden biri iç güvenlikti ve imparatorlukta merkezi denetim olmaması sebebiyle asayişin sağlamada büyük sıkıntılar yaşanıyordu. Tanzimat Fermanıyla iç güvenlik uygulamalarının yeni baştan ele alınacağı süreç hızlanmış oldu. 21 Mart 1845 yılında Polis Meclisi,¹³⁹ 20 Aralık 1846 yılında ise Zaptiye Müşiriyeti kuruldu.¹⁴⁰

Tanzimat Fermanının ilanı ile başlayan süreç sadece devlet kurumlarının yapılandırılması için değil aynı zamanda asayiş, suç ve ceza kavramlarına bakış ve uygulamaları açısından da önemli gelişme ve değişmelerin yaşandığı dönemi başlattı. Bu dönem içerisinde yöneticiler bir yandan ağır siyasal, sosyal ve ekonomik sorunları ortadan kaldırmanın çarelerini ararken, diğer yandan da toplumsal barışı sağlamanın ön koşullarından olan asayiş, suç ve ceza konularının kapsadığı alanları düzenleme ve sistemi dönüştürme çabasına girişti. Bu bağlamda suç ve suçun tanımı 1840, 1851 ve 1858 tarihlerinde çıkarılan ceza kanunları ile yeni baştan düzenlenirken, asayişin sağlanması ve toplumsal huzurun devamı için güvenlik sistemi değiştirildi. Bedene uygulanan cezalandırma anlayışı ise yerini suçluyu ıslah etme yani hapis ve hapishane sisteminin kurulması çalışmalarına bıraktı.

¹³⁸ Faruk Aydın, *Osmanlı Devleti'nde Tanzimat'tan Sonra Asker Alma Kanunları (1839-1914)*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1994; Ufuk Gülsoy, *Osmanlı Gayrimüslimlerinin Askerlik Serüveni*, Simurg Yayınları, İstanbul 2000.

¹³⁹ Ali Sönmez, "Polis Meclisinin Kuruluşu ve Kaldırılışı (1845-1850)", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 24, Sayı: 37, Ankara 2005, s. 262.

¹⁴⁰ Ali Sönmez, "Zaptiye Teşkilatının Düzenlenmesi (1840-1869)", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 25, Sayı: 39, s. 204.

1.1. Tanzimat Dönemi Ceza Kanunlarında Suç ve Ceza Anlayışı

1.1.1. 1840 Tarihli Ceza Kanunnâmesi

Tanzimat döneminde hazırlanan ceza kanunnâmelerinden ilki 1840 tarihli Ceza Kanunnâmesidir.¹⁴¹ “Kanunsuz suç ve ceza olmaz” ilkesinin devlet tarafından benimsendiğini gösteren ilk ceza yasası olan “Ceza Kanunnâme-i Humâyûnu” kırk dört kişilik bir komisyon tarafından hazırlanmıştır.¹⁴² Ceza Kanunnâme-i Hümâyûn’u hazırlanırken çeşitli kaynaklardan ve bilhassa Batı kanunlarından istifade edilmekle birlikte muhteva bakımından yerli bir kanun olarak değerlendirilmektedir.¹⁴³

Kanunun henüz hukukî alanın tamamına nüfuz edemediği ve kişiler arası hukuk ve ceza davalarının büyük ölçüde şer-i şerife bırakıldığı erken döneme ait bu yeni ceza kanunnâmesi, tebaa ile idare arasındaki ilişkileri belirleyen bir metindir. Bir mukaddime, on üç fasıl ve bir hatimeden ibaret olan bu kanunnâme, çoğu kamu görevlileri tarafından vazifeleri dolayısıyla işlenebilecek suçlar olmak üzere sınırlı sayıdaki suçları düzenlemektedir. Tanzimat döneminin bu ilk kanunnâmesi, gerek bütün suçların düzenlenmemiş olması gerekse kanunlaştırma tekniği bakımından önemli eksiklikler taşımaktadır.¹⁴⁴ Buna rağmen 1839 Tanzimat Fermanı’nda¹⁴⁵ yer alan hükümlerin birçoğu kanunlaşmıştır. Tanzimat Fermanında beyan edildiği üzere herkese hukuk önünde eşitlik verilmesi bu kanunnâmede onaylanmış olmakla birlikte hadd ve kısas, ta’zir cezaları da düzenlemiştir. Bu kanunnâmeyle birlikte kimsenin gerekli soruşturma yapılmadan, yargılanmadan cezalandırılmayacağı ve öldürülmeyeceği belirtilmiştir.¹⁴⁶ Yargılamanın kamuya açık olması, hükümsüz infaz yapılamaması, kanun önünde herkesin eşit tutulması gibi maddelerin tekrarlandığı kanunnâmede belirtilen suçlar ise, padişaha karşı hıyanet ve devlete karşı isyan çıkartma, kişinin ırz ve namusuna sövme, emlak ve mala kanun dışı el koyma, rüşvet alma ve verme, vergi tahsilâtında yolsuzluk, başka bir memurun görev

¹⁴¹ 1840 Tarihli Ceza Kanunnâmesinin Latin harfleriyle transkripsiyonu için bakınız; Ahmed Lütfi Efendi, *Mir’ât-ı Adâlet ...*, s. 114-127.

¹⁴² Gülnihal Bozkurt, *Batı Hukukunun Türkiye’de Benimsenmesi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1996, s. 110-111.

¹⁴³ Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, “Kanunlaştırma Hareketleri...”, s. 176.

¹⁴⁴ M. Akif Aydın, “Osmanlı Ceza...”, s. 481-482; Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, “Kanunlaştırma Hareketleri...”, s. 176; Mustafa Şentop, *Tanzimat Dönemi...*, s. 28; Halil Cin, “Tanzimat Döneminde Osmanlı Hukuku ve Yargılama Usulleri”, *150. Yılında Tanzimat*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1992, s. 18-19.

¹⁴⁵ Tanzimat Fermanının Latin harfleriyle transkripsiyonu için bakınız; Suna Kili, Şeref Gözübüyük, *Türk Anayasal Metinleri (Sened-i Ittifaktan Günümüze)*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2000, s. 20-24.

¹⁴⁶ Ahmed Lütfi Efendi, *Mir’at-ı Adalet...*, s. 114.

alanına girerek işine karışma, vergi ödememe, zaptiye memurlarına karşı gelme, silah çekme ve yol kesme olarak belirlenmiştir.¹⁴⁷

Genel anlamda bakıldığında 1840 tarihli Ceza Kanunnâmesi sadece tazir cezalarını tanzimle yetinmiştir.¹⁴⁸ Dönem itibariyle savaşlarda kürek mahkûmlarına duyulan ihtiyaçtan ötürü cezaların pek çoğu kürek cezası olarak öngörülmüştür.¹⁴⁹ Bunun yanı sıra kanunnâmenin çeşitli maddelerinde hapis cezasına yer verilmiştir.

Buna göre, gerek zaptiye, gerek rabtiye işlerine memur asker ve kavalardan ve gerekse herhangi bir rütbe ve sınıftan herhangi bir kişi başka birine söver ve o şahsın hassasiyetine dokunacak bir söz söylese suçun şiddet ve derecesine göre, zabiti tarafından beş günden yirmi beş güne kadar hapisle cezalandırılabilirdi (Üçüncü Fasal, Birinci Madde). Asayişin sağlanması ve kanunları uygulamakla vazifeli olan kişiler tarafından davet edilip bir mazereti olmaksızın gelmeyen kişiler, düzeni sağlamak amacıyla on günden kırk güne kadar hapsedilebilirdi (Dokuzuncu Fasal, Üçüncü Madde). Ayrıca sorgulama neticesinde cünhası sabit olmadan bir kimsenin sebepsiz bir şekilde hapis, tedip ve sürgünle cezalandırılmasının kesinlikle yasaktı (On İkinci Fasal, İkinci Madde).

1840 tarihli Ceza Kanunnâmesi'nin hazırlanmasından önce Osmanlı Devleti hadd ve kısas cezalarına çarptırılan kişilerin idam edilmeyeceği yönünde sözlü vaatlerde bulunmuş ise de, bu sözünü 1840 tarihli Ceza Kanunnâmesi'nde yerine getirmemiş, özellikle mürtedlerin¹⁵⁰ idamı ile alakalı şer'i hükmü uygulamaya devam etmiştir. Bu durum yabancıların özellikle de İngiliz Büyükelçisi Lord Stradford Canning'in tepkisine yol açmıştır.¹⁵¹

Kanunnâme genel hükümler ihtiva ettiğinden dolayı önemli eksiklikler bulunmaktadır. Bu eksiklikleri gidermek için yapılan ilaveler de ihtiyaçları karşılamaya

¹⁴⁷ Ahmet Akgündüz, *Mukayeseli İslam ve Osmanlı Hukuk Külliyatı*, Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Diyarbakır 1986, s. 811-819.

¹⁴⁸ Halil Cin, "Tanzimat Döneminde...", s. 19.

¹⁴⁹ Nicolae Jorgo, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, (Çev: Kemal Beydilli, Nilüfer Epçeli), Cilt: 5, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2005, s. 335-336.

¹⁵⁰ İrtidat eden, dininden dönen imandan sonra inkâr ile kâfir olan manalarına gelir bir tabirdir. Halk arasında mürtet suretinde kullanılır. Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih...*, Cilt: 2, s. 624.

¹⁵¹ Halil Cin, "Tanzimat Döneminde...", s. 19.

yetmemiş ve bu nedenle 1851 yılında yeni ceza kanunu hazırlanarak 11 yıl yürürlükte kalan 1840 tarihli Ceza Kanunnâmesi ilga edilmiştir.¹⁵²

1.1.2. 1851 Tarihli Ceza Kanunnâmesi

Bir mukaddime, üç fasıl, kırk üç madde olarak hazırlanan 1851 tarihli Ceza Kanunnâmesi¹⁵³ kanun tekniği ve yazılış bakımından 1840 tarihli Ceza Kanununa benzemekle birlikte daha geniş ölçüde şer'i hükümlere yer verilmiştir. Zabıtaya karşı gelmek, sarkıntılık, sarhoşluk, kumarbazlık, kız kaçırma, sahtekârlık, kalpazanlık gibi suçlar bu ceza kanunnâmesine ilave olmuştur. 1851 tarihli Ceza Kanunuyla Osmanlı İmparatorluğunda uzun süre devam etmiş olan para cezaları da yasaklanmıştır.¹⁵⁴ Bu kanunda ilk kez tekerrür ve iştirake ilişkin hükümlerin yer alması dikkati çekerken, bir başka önemli yenilik te kamu davası anlayışının bu kanunla Türk hukukuna girişidir.¹⁵⁵

1851 tarihli Ceza Kanunnâme'siyle hapisanede bulunan suçlular için de düzenlemeler yapılmış, ağır hasta olan hükümlülerin iyileşinceye kadar kefaletle salıverilmesi, yoksul olanların ise beslenme ve giyim giderlerinin devletçe karşılanması gibi mahkûmların sosyal hayatlarını kolaylaştıracak değişikliklere yer verilmiştir.¹⁵⁶ 1851 tarihli Ceza Kanunnâmesine önceki ceza Kanunnâmesinden farklı olarak prangabentlik ve dayak cezaları eklenmiş, bazı durumlarda hapis cezasının dayak cezasına dönüştürülebileceği bu ceza Kanunnâmesinde yer almıştır.¹⁵⁷

1851 tarihli Ceza Kanunnâmesi'nde, katile yardımcı olan kişi kadın ise kadınlara mahsus hapisanede süresi belirtilmeden nefsinin ıslah edinceye kadar hapsedileceği belirtilmektedir. Hapsedildiği müddetçe bakacak kimsesi olmadığı takdirde ise bakım ve giyim giderleri devlet tarafından karşılanacaktı (Birinci Fasıl, On Beşinci Madde). Bir adamın şerefine dokunacak bir söz söylemek ve sebepsiz olarak onu dövmek veya ona sövmek, bir bakıma onun namusunu ihlal olacağından, bu gibi saldırılarda bulunan kimseler orta halli ve esnaftan bir kimse ise işlenen suçun mahiyetine göre zorla getirilip

¹⁵² Gülnihal Bozkurt, "Batı Hukukunun...", s. 99.

¹⁵³ BOA, A.DVN.MHM., Dosya No:9, Gömlek No:30-1, 29 Zilhicce 1267/ 25 Ekim 1851; Ahmed Lütfi Efendi, *Mir'at-ı Adalet...*, s. 130; Tahir Taner, "Tanzimat Devrinde Ceza Hukuku", *Tanzimat I*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1999, s. 228

¹⁵⁴ M. Akif Aydın, "Osmanlı Ceza...", s. 482.

¹⁵⁵ Gülnihal Bozkurt, "Batı Hukukunun...", s. 99-100.

¹⁵⁶ Ahmed Lütfi Efendi, *Mir'at-ı Adalet...*, s. 114-147.

¹⁵⁷ Tahir Taner, "Tanzimat Devrinde...", s. 228-229.

hapis veya sürgünle cezalandırılacaktı (İkinci Fasıl, İkinci Madde). Yaralayıcı olmayan şeylerle birbirlerine vuranlar, kabahatlerinin derecelerine göre on beş günden üç aya kadar hapisle cezalandırılacaklar, aynı şekilde bunlar, şer'i duruma ve kabahatlerine göre üçten yetmiş dokuza kadar değnekle dövülerek de cezalandırılabilirlerdi (İkinci Fasıl, Yedinci Madde). Terbiye vermek, eğitmek amacıyla hapsedilen fakir suçluların, hapisleri süresince beslenme ve giyinme ihtiyaçlarının karşılayacak yakınlarının bulunmaması halinde devlet tarafından uygun miktarda yardım yapılacak ancak ihtiyaçtan fazlası heder edilmemesine dikkat edilecekti. Bu madde mahkûmlar hakkında yapılan sosyal düzenlemeleri göstermesi açısından önem arz etmektedir (Üçüncü Fasılın, On Yedinci Maddesi). Bakkal, kasap, fırıncı vb. esnaftan dirhemi noksan olanlar veyahut kendileri için konmuş narhtan fazlaya satanların hapisle cezalandırılmaları halinde dükkânları kapanıp bir nevi alışveriş yapılmayacak bir durum ortaya çıkacağından bunlar hakkında şeriat üzere ve suçun derecesine göre hapsin yerine geçmek üzere üçten yetmiş dokuza kadar hapishane önünde değnekle cezalandırılabilirlerdi (Üçüncü Fasılın On Dokuzuncu Maddesi).¹⁵⁸

Dini mensubiyet ayırt etmeksizin bütün Osmanlı tebaasını muhatap alması ve cezanın kanuna uygunluğu gibi hususlar açısından hukukî alanında yeniden yapılanmayı arzu eden İngiliz Elçisi Lord Stratford Canning'i memnun edecek cinsten bir siyasi vesika olarak değerlendirilebilecek bu kanun, içeriden bakıldığında idarenin merkezileşmesi ve şer'-i şerif aleyhine tatbikat alanı genişleyen kanun üzerinden bürokratik sosyal kontrol mekanizmasının oluşturulmasında yeni bir adım şeklinde değerlendirmeye açıktı.¹⁵⁹

1.1.3. 1858 Tarihli Ceza Kanunnâmesi

Osmanlı Devleti, 1858 tarihinde bir mukaddime, üç bâb ve iki yüz altmış dört maddeden ibaret bir ceza Kanunnâmesi hazırlayarak yürürlüğe koymuştur.¹⁶⁰ Meclis-i Tanzimat tarafından içinde Ahmet Cevdet Paşanın da bulunduğu sekiz kişilik bir heyete hazırlatılan kanun, 1810 tarihli Fransız Ceza Kanunu ile yerli hükümlerinin bir araya getirilmesiyle oluşturulmuştur. Bu kanun hazırlanırken Batı hukukundan yararlanıldığı bizzat Ahmed Cevdet Paşa tarafından dile getirilmişse de, bu ceza kanununun batı

¹⁵⁸ Ahmed Lütfi Efendi, *Mir'ât-ı Adâlet...*, s. 135-136-138-145.

¹⁵⁹ Gültekin Yıldız, *Osmanlı Devleti'nde...*, s. 96.

¹⁶⁰ Düstur, 1. Tertip, Cilt: 1, Matbaa-i Amire, İstanbul 1289, s. 537-596.

hukukunu mu temel aldığı, yoksa yerli hükümlerden mi oluştuğu hâlâ tartışma konusudur.¹⁶¹

Avrupa Devletleri'nin şiddetli baskılarına dayanamayan Osmanlı Devleti 1858 Ceza Kanunnâmesi ile şer'i hukukun uygun gördüğü cezai hükümleri hukuken değilse bile fiilen kaldırma niyeti ile hareket etmiştir. Kanunun birinci maddesinde İslam hukukunun ulu'l-emr'e bıraktığı tazirin derecelerini ve devlete karşı işlenen suçların cezalarını düzenlemiş; şahsa karşı işlenen suçların dışında kalan diğer hadd cezalarını fiilen rafa kaldırarak uygulama dışı bırakmıştır.¹⁶² Kanun şahsi hak sayılan kısas ve diyet cezalarını, eskisi gibi Şer'îye Mahkemelerinin görevleri dâhilinde saymış, bunun dışında ki tüm hükümlerin Nizamiye Mahkemelerinde uygulanacağı belirtilmiştir.¹⁶³

Suçların taksimi sistemlerinden cinayet, cünha, kabahat olmak üzere üçe taksim sistemi kabul ve cezalar da ona göre tasnif edilmiştir. 1858 tarihli Ceza Kanunnâmesi ile kürek cezası, kalebentlik ve hapis cezalarının hürriyeti bağlayıcı cezalar olduğu kabul edilmiş ve cinayet, idam, teşhirli müebbet ve geçici kürek, müebbet sürgün, rütbe ve memuriyetlerden, medeni haklardan mahrumiyet cezaları ağır suç kapsamında ele alınmıştır.¹⁶⁴

Bu Ceza Kanunnâmesi temelde tazir cezalarını düzenlemiş, kısas ve cinayet davalarına, şer'i ahkâmın düzenlediği kısma karışmamış, hadd cezaları hususunda ise susmayı tercih etmiştir. Hadd cezalarının konusuna giren hırsızlık, zina, kazf, yol kesme ve içki içme suçlarına ait tazir türü cezalar tertip edilmişse de, “şer'-i şerifin” aradığı şartlar mevcut olunca hadd cezalarının uygulanıp uygulanmayacağına dahi işaret edilmemiştir. 1840 ve 1851 tarihli Ceza Kanunnâmelerine oranla daha geniş kapsamlı olan 1858 tarihli Ceza Kanunnâmesi laik hükümler ihtiva ettiği için önem arz etmektedir.¹⁶⁵

1858 tarihli Ceza Kanunnâmesinde hapis cezası tarif edilmiş ve adi ve mevsûf olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Adi hapis cezasının 24 saat ile 3 sene arasında değişebileceği belirtilerek asgari ve azami sınırı tespit edilmiştir. Mevsûf hapis cezası ise kürek ve kalebentlik şeklinde 3 yıldan 15 yıla kadar infaz edilecekti (Madde 34). Ceza sorumluluğu

¹⁶¹ Ahmet Akgündüz, *1258-1858 Tarihli...*, s. 164-165; Mustafa Şentop, *Tanzimat Dönemi...*, s. 89.

¹⁶² Halil Cin, “Tanzimat Döneminde...”, s. 19.

¹⁶³ Gülnihal Bozkurt, “*Batı Hukukunun...*”, s. 101.

¹⁶⁴ Tahir Taner, “Tanzimat Devrinde...”, s. 231.

¹⁶⁵ Ahmet Akgündüz, *1285-1858 Tarihli...*, s. 166.

olmayan küçük yaştakiler kefaletle veli ve akrabasına teslim edilecek kefalet verilmediği takdirde ise polis gözetiminde nefsinin ıslah edinceye kadar münasip bir müddet hapsedilebileceklerdi (Madde 40).¹⁶⁶

Henüz bülüğa ermemiş küçük yaştakilerin işlediği suç, ölüm veya müebbet kürek veya kalebentlik yahut sürgün cezasını gerektiriyorsa 5-10 yıl hapis cezası verilecek; muvakkat kürek, kalebentlik veya sürgün gerektiren bir suç ise 1/4'ten 1/3'e kadar indirilerek hapis cezasına çevrilerek uygulanacaktı. 1858 Ceza Kanununa 14.08.1913 tarihli Kanun-ı muvakkat ile bir fıkra eklenmiş ve evlenme için mahkemedan izinname almadan evlenenlere bir aydan altı aya, akdi icra eyleyenlere de iki aydan bir seneye kadar hapis cezası verilmesi öngörülmüştür.¹⁶⁷

Tanzimat dönemi kanunlarından önce hapis cezası, hâkimin takdirine bırakılıyor ve süresiz hüküm şeklinde uygulanıyordu. Tanzimat dönemi kanunlarıyla birlikte hâkimin takdiri ile tespit edilen hapis cezasının alt ve üst sınırı netleşmeye başlamıştır. 1858 tarihli Ceza Kanunnâmesi 1911 ve 1914 yıllarında önemli değişikliklere uğramakla birlikte Osmanlı devletinin sonuna kadar yürürlükte kalmış olmasıyla önem arz etmektedir.¹⁶⁸

1.2. Hapishane Islahatı Meselesinin Avrupa'nın Gündemine Gelişi

Tanzimat Fermanıyla suç ve ceza konularında belli noktalarda ilerleme kaydedilmişse de Osmanlı Devleti'nin en büyük sıkıntısı, alınan kararların uygulanması ve denetlenmesinde yaşanan problemlerdi. Üstelik bu dönemde Avrupalı Devletler de ferman hükümlerinin uygulanmasında yaşanan problemleri yakından takip etmekteydi. Özellikle reform taslakları içinde “medeni olmak”, “medeni devlet olmak” için hapishanelerin ıslahı vazgeçilmez bir konu olarak görülüp ele alınmaktaydı. Feodal adalet söyleminin yerini yavaş yavaş bürokratik eşitliğe bıraktığı ve insan haklarının yüceltildiği dönemde, cezanın en azından görünüşte şiddet içermemesi ve eski rejimi çağrıştırmaması gerekmektedir. Bu nedenle dönemin diğer devletlerinin olduğu gibi Osmanlı Devletinin de benimsemesi

¹⁶⁶ Düstur, 1. Tertip, Cilt: 1, Matbaa-i Amire, İstanbul 1289, s. 543-544.

¹⁶⁷ Mustafa Avcı, Osmanlı Uygulamasında İnfazı Özelik Gösteren Hapis Türleri: Kalebentlik, Kürek ve Prangabentlik. <<http://www.esosder.org/index.php?sayfa=ozet&no=73>> (02.12.2012)

¹⁶⁸ Tahir Taner, “Tanzimat Devrinde...”, s. 231.

gereken ceza, ferdin toplumsallığını belirli bir süre için asgari seviyeye indiren ve hareket serbestliğini kısıtlayan hapsetme olmalıydı.¹⁶⁹

Hapishaneler de dâhil olmak üzere Tanzimat'ın öngördüğü konularda Avrupalı Devletlerin baskılarını arttırabileceğini düşünen Osmanlı Devleti, geniş kapsamlı ilk denetleme faaliyetine 1850 yıllarının sonlarında başlayacaktır. Nitekim Kasım 1850 tarihinde Tanzimat Fermanı hükümlerini taşrada uygulanıp uygulanmadığını denetlemek üzere İsmet ve Sami Paşa'lara vükelalık nişanı verilerek, İsmet Paşa Anadolu Müfettişliğine, Sami Paşa ise Rumeli Müfettişliğine atanacaktır.¹⁷⁰

Anadolu Müfettişi İsmet Paşa ve Rumeli Müfettişi Sami Paşa 22 Kasım 1850 tarihinde zaptiye askerlerinin nizamını denetlemek¹⁷¹ ve 26 Kasım 1850'de devlet malını kendi tasarrufu altına alan kişi ve halktan fazla vergi toplayan memurları belirleyip gerekli cezaî müeyyidelerini uygulanmasını sağlamakla vazifelendirilmişlerdir.¹⁷² 1850 yılı Aralık ayı başında ise kendilerine müfettişlik vazifeleri sırasında hangi konulara eğilmeleri gerektiğine dair bir talimat verilmiştir. Bu talimat ile İsmet ve Sami Paşalara, Tanzimat'la birlikte müstakil bir yapı haline bürünmeye başlayan hapishaneleri denetlemenin yanı sıra, 22 ve 26 Kasım'da verilen görevler tekrar vurgulanmış, ayrıca teftiş için gittikleri mahallerdeki halkın keyfiyetini ve buradaki memurların halka karşı tutumunu gözlemek, gümrük nizamnâmesi maddelerince gerekli ödemelerin yapılıp yapılmadığını kontrol etmek, taşradaki bazı kasabalarda hayvanlarının otlayacağı alandan fazla meraya sahip kişileri belirlemek, tapu haklarında çıkarılan yeni nizamnâmeye uygun hareket edilip edilmediğini kontrol etmek, görevlerini kötüye kullandıkları işitilen memleket meclisi azalarının yerini değiştirmek ve gerekli önlemler almak gibi görevler tevdi edilmiştir.¹⁷³

Anadolu Müfettişi olarak görevlendirilmiş olan İsmet Paşa, 1850 yılının Aralık ayı sonunda Meclis-i Vâlâ'ya takdim ettiği "hapishane maddesine dair" arizasında, Anadolu'daki mahbesler ve mahkûmların durumunun başkentteki hapishanedeki gibi kötü olduğunu belirtmiştir.¹⁷⁴ Nitekim Meclis-i Vâlâ, 13 Mart 1851 tarihli toplantısında,

¹⁶⁹ Gültekin Yıldız, *Mapusâne*, Kitapevi Yayınları, İstanbul 2012, s. 164.

¹⁷⁰ BOA, İ.DH., Dosya No:223, Gömlek No:13279, 8 Muharrem 1267/ 13 Kasım 1850.

¹⁷¹ BOA, A.AMD., Dosya No:25, Gömlek No:67, 17 Muharrem 1267/ 22 Kasım 1850.

¹⁷² BOA, C.DH., Dosya No:30, Gömlek No:1466, 21 Muharrem 1267/ 26 Kasım 1850.

¹⁷³ BOA, İ.MVL., Dosya No:193, Gömlek No:5863, 3 Safer 1267/ 8 Aralık 1850.

¹⁷⁴ Gültekin Yıldız, *Mapusâne*, s. 108.

hapishanelerde gerek mahkûmlara haftalık yoklama yapılması, gerekse günlük jurnalın gönderilmesi uygulamalarının bütün memlekete yayılması için, İsmet ve Sami Paşa'lardan gezdikleri yerlerde bu hususları takip etmelerini istemiş, vilayetteki yetkililere ise bunları hayata geçirmeleri emrini vermiştir.¹⁷⁵ Haziran 1851 tarihinde İzmir hapishanesini gezen İsmet Paşa'nın mahkûmlara verilen günlük yiyeceklerin yetersiz olduğunu ve hapishanenin tamir edilmesi gerektiğini bildirmesi üzerine, mahkûmlara yarım okka ekmeğin yanında bir miktar zeytin de verilmeye başlanmıştır. Ayrıca kötü durumda olan İzmir hapishanesi de tamir edilmiştir.¹⁷⁶

Mustafa Reşid ve Âli Paşa'ların görevlendirdiği bu inceleme komisyonunun faaliyetleri, 1851 yılının başında İstanbul'a dönen ve kendisine söz konusu teftişin hangi esaslara göre yapılacağı konusunda yazılı bilgi de verilen İngiliz Büyükelçisi Lord Stratford Canning tarafından da izlenmekteydi. Osmanlı müfettişlerinin yaptığı incelemeleri yeterli görmeyen ve hapishaneler konusu ile bizzat ilgilenen Canning, müfettişlerin Anadolu ve Rumeli'deki mahbesleri gezmeye başladığı sıralarda, 30 Kasım 1850'de, Osmanlı topraklarında bulunan bütün İngiliz konsoloslarının tamamına otuz soruluk ayrıntılı bir anket gönderdi. "*Query respecting prison and prison discipline*" başlıklı bu anket ile konsoloslardan buldukları mahallerdeki mahbeslerin durumuyla ilgili gözlemlerini, anket sorularını cevaplamak suretiyle İstanbul'daki İngiliz Büyükelçiliğine iletmeleri isteniyordu. Daha önce Osmanlı hukuku ve adli teşkilatının temel meseleleriyle ilgilenmiş olan Canning'in, şimdi de mahbes ve zindanları gündeme getirmesi yakında bu konunun "hapishane ıslahatı" şeklinde Osmanlı gündemine geleceğinin bir göstergesiydi. İngiliz Büyükelçi Lord Stratford Canning, konsolosların gözlem ve tavsiyeleri ışığında, 1851 Haziran ayında bir rapor kaleme almıştır.¹⁷⁷ "Memorandum on Impovement of Prisons in Turkey/Türkiye'deki Hapishanelerin İyileştirilmesi" başlığını verdiği bu raporda Canning, konsolosların verdiği bilgileri hülasa ederek bir durum tespiti yapmakta ve mahbeslerin ıslahına yönelik önerilerini sıralamaktaydı.¹⁷⁸ Avrupa ve Amerika'da hapishanelerle ilgili yürütülen çalışmalardan bahseden büyükelçi, medeniyetle birlikte hapishane bilminde ilerlemeler kaydedildiğini ve

¹⁷⁵ BOA, İ.DH., Dosya No:203, Gömlek No:6448, 10 Cemaziyelevvel 1267/ 13 Mart 1851.

¹⁷⁶ BOA, C.ZB., Dosya No:36, Gömlek No:1752, 21 Şaban 1257/ 21 Haziran 1851.

¹⁷⁷ 24 Haziran 1851 tarihinde İngiliz elçisi Lord Stratford Canning tarafından kaleme alınan rapor tercüme edilerek Bab-ı Aliye sunulmuştur. Ancak söz konusu dosyanın kapağında içerisinde 3 varak bulunduğu belirtilmesine rağmen maalesef raporun içeriğine ait ayrıntılı lefler dosyadan çıkmamıştır. BOA, HR.TO., Dosya No: 215, Gömlek No: 58, 24 Haziran 1851.

¹⁷⁸ Gültekin Yıldız, *Mapusâne*, s. 110.

mahbeslerin aynı anda hem bir tövbehâne hem de çalışma evi haline geldiğini bildiriyor, artık bir hastalık olarak görülmesi gereken suçun, ahlaki ve dini yardımıyla, buralarda “tedavi edildiği” nin altını çiziyordu.¹⁷⁹

1.3. Islahat Fermanı ve Hapishane

Yaşanan bu gelişmeler yakın bir gelecekte hapishane ıslahatı meselesinin çok daha güçlü bir şekilde Osmanlı ve Avrupa'nın gündemine geleceğini göstermekteydi. Nitekim bunu sağlayan süreç Kırım Harbi sonrası ilan edilen Islahat Fermanı ile gerçekleşti.

1 Şubat 1855 tarihinde imzalanan Viyana Protokolü kararlarına uygun olarak içinde Sadrazam Âli Paşa, Hariciye Nazırı Fuat Paşa ve diğer devlet adamlarının yer aldığı bir komisyon tarafından 18 Şubat 1856'da ilan edilen Islahat Fermanı'nda,¹⁸⁰ ilk olarak can ve namus güvenliği, hukuki eşitlik gibi esaslar üzerinde durulmuştur. Aslında bu maddeler Tanzimat Fermanını tekrar teyitten ibaret olmakla birlikte, Müslüman çoğunluktan ziyade gayrimüslim tebaaya yönelik yenilikler getirmesi, Islahat Fermanı'nı Tanzimat Fermanı'ndan ayırmaktadır. Fermanda gayrimüslimlere verilen ayrıcalıklar, devlet memuriyetleriyle mülkî ve askeri okullara onların da girebilmeleri, kendi aralarındaki miras davalarının patrikhanelerde görülebilmesi, resmi dil esasına aykırı olarak cinayet ve ticaret kanunlarının azınlık dilleriyle neşredilmesi, bütün cemaatlerin ikişer temsilcisinin bulunması ve mülkiyet hakkının ilk defa gayrimüslimlere tanınması gibi yeni haklar mevcuttur. Ancak fermanda gayrimüslimlerin lehinde olduğu kadar aleyhinde de pek çok hüküm vardır. Müslümanlar gibi gayrimüslimlere de konan askerlik mükellefiyeti, papazların keyfi olarak aldıkları aidatın kaldırılarak, aylığa bağlanmaları ve bütün ruhani reisler sadakat yemini etme zarureti getirilmesi gayrimüslimlere getirilen mükellefiyetler arasındadır.¹⁸¹

Islahat Fermanı'nda üzerinde durmamız gereken husus ise, Avrupalı devletlerin baskısıyla Osmanlı'nın en önemli gündem maddelerinden biri haline gelmeye başlayan mahbeslerin tanzimi ve hapishanelerin inşası meselesidir. Zira fermanda hapishanelerin

¹⁷⁹ FO, 195/364, Memorandum on Improvement of Prison in Turkey, s. 1'den naklen; Gültekin Yıldız, *Mapusâne*, s. 131.

¹⁸⁰ Fermanın metni için bakınız; Düstur, 1. Tertip, Cilt: 1, Matbaa-i Amire, İstanbul 1289, s. 7-13. Fermanın yeni harflerle çevirisi için bakınız; İsmail Hami Danişment, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, Cilt: 4, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1972, s. 174-177; Suna Kili, Şeref Gözübüyük, *Türk Anayasal...*, s. 24-29.

¹⁸¹ İsmail Hami Danişment, *İzahlı Osmanlı...*, s. 173; Bülent Tanör, *Osmanlı Türk...*, s. 95; Mümtazer Türköne, “Islahat Fermanı”, *Osmanlı Ansiklopedisi*, Cilt: 6, İz Yayınları, İstanbul 1999, s. 166.

ıslah edilerek, mahkûmlara hiçbir şekilde kötü muamele ve işkence yapılmaması konuları üzerinde durulmuştur. Islahat Fermanında bu konuyla ilgili olarak insan hukuku ile adalet hukukunu birbirinden ayırmak için, kötü şeyler yapanlar veya edeblendirme-ıslah cezası hak edenlere yönelik hazırlanan özel hapisane ve tevkifhânelerde, mümkün olan en kısa zamanda bir ıslahata başlanması gerektiği dile getirilmiştir. Ayrıca bunun hapisanelere dair vaz edilen nizamnâmelere uygunluğu bir yana, her türlü bedeni cezaların, eziyet ve işkence gibi kötü muamelelerin de tamamen ortadan kaldırması ve buna aykırı davranışların, kötü muameleyi emreden ve emri bizzat icra edenlerin de ceza kanunnâmesi gereği şiddetle cezalandırılmaları öngörülmüştür.¹⁸²

1.4. Islahat Fermanı Sonrasında Hapishanelerin Islahı Çalışmaları

Islahat Fermanı'nda hapishanelere dair belirtilen hususların tam olarak gerçekleştirilmesi ve Avrupalı Devletlerin müdahalesinin önlenmesi için hapishanelerinin yeniden yapılandırılması gerekiyordu. Ancak devletin bu konuda destek alabileceği uzman olmadığından, diğer pek çok konuda uygulanan yöntem başvurusu, dışarıdan yabancı uzmanlar getirilmesine karar verildi. Bu amaçla İngiltere'den Amiral Slade ve Binbaşı Gordon hapishanelerin düzenlenmesi ve gerekli reformlara ilişkin çalışmalar yapmak amacıyla ülkeye davet edilmiştir.¹⁸³ Buna göre hapishaneler konusunda yapılacak reformlara danışmanlık yapmak üzere Osmanlı topraklarına gelen Binbaşı Gordon'a, 1856 Eylül ayından itibaren yıllık 1000 sterlin, geçici olarak maiyetinde çalışacak Şarl Lombardi'ye ise aylık 1.500 kuruş maaş verilmesi kararlaştırılmıştır.¹⁸⁴ Ancak kısa bir süre sonra, Gordon'un maaşının yıllık olarak değil aydan aya verilmesi uygun görülmüş¹⁸⁵ ve kendisine Tarabya'da bir ev tahsis edilmiştir.¹⁸⁶

Hapishaneler ile ilgili bir rapor hazırlama işine girişen Amiral Slade ve Binbaşı Gordon'un yaptıkları çalışmalar sonucunda 1858 yılının Ocak ayında Sultan Abdülmecit'e bir rapor sunulmuştur. Rapor, Osmanlı ceza infaz sisteminde kapatma yerlerini ilk kez "hapishane" başlığı altında topluyor ve o sırada hazırlanmakta olan yeni ceza

¹⁸² Düstur, Tertip 1, Cilt: 1, Matbaa-i Amire, İstanbul 1289, s.7-13; Suna Kili, Şeref Gözübüyük, *Türk Anayasal...*, s. 20.

¹⁸³ Gültekin Yıldız, *Osmanlı Devleti'nde...*, s. 143.

¹⁸⁴ BOA, A.AMD., Dosya No:78, Gömlek No:34, 1273/ 1856-1857.

¹⁸⁵ BOA, HR.MKT., Dosya No:172, Gömlek No:77, 10 Cemaziyelevvel 1273/ 6 Ocak 1857.

¹⁸⁶ BOA, HR.TO., Dosya No:227, Gömlek No:33, 15 Ağustos 1857. Gordon'a senelik kira bedeli olarak 25.000 kuruş ödenmektedir. BOA, İ.HR., Dosya No:155, Gömlek No:8216, 28 Ramazan 1274/ 12 Mayıs 1858.

Kanunnâmesinde de belirtilen zanlı ve üçlü suç tasnifine göre bunları gruplara ayırıyordu. Buna göre dört cins hapishane düşünülmekteydi. İlki zanlılara, ikincisi kabahat sahiplerine, üçüncüsü erbab-ı cünhaya (küçük suç işleyen) ve dördüncüsü de mürtebib-i cinayet olan (kötü fiil işleyen, rüşvet alıp yiyen) kişilere mahsus olacaktı. Zanlılara ayrılan yani beklemede olanlar için tevkifhâneler de dörde ayrılacaktı. İlki çocuklara, ikincisi siyasi suçlulara, üçüncüsü kabahat cezası işleyen kişilere, dördüncüsü de cünha ve cinayet zannı altında bulunanlara mahsus olacaktı. Kabahat sahipleri muhakeme sonrası tek cins bir mahalde hapsedilecek ve burada 24 saatten bir haftaya kadar hapsedilecekler tutulacaktı. Tevkifhânelerin her biri üç odadan müteşekkil olacaktı. Birincisi 20 zira' olarak çocuklara, ikincisi 30 zira' olarak cünha mahkûmlarına ve üçüncüsü 100 zira' olarak kabahatlılere mahsus olacaktı. Zanlı olarak tutulan kadınların tevkifi gerektiğinde, bunlar en yakın mahalle imamının hanelerinde tevkif edilecekti.¹⁸⁷

1858'de hapishaneler konusunda uzman Binbaşı Gordon'un da katılımıyla Meclis-i Tanzimat Dairesinde toplanan özel komisyonda kadın hapishanelerinin durumu da ele alındı. Tanzimat'tan sonra şehir ve kaza merkezlerinde bulunan hapishanelerin birer odasının kadın mahkûmlar için düzenlenmesi planlanmakla birlikte, imam ve muhtarların evleri de kadın hükümlüler için kullanılmaya devam edilmekte idi. Bu düzenleme çalışmalarında, kadın mahkûmlar için özel hapishanelerin yapılması, tutuklananlar için ise yeniden oluşturulan Beyoğlu, Galata, Beşiktaş, Üsküdar ve Kanlıca Zaptiye merkezlerine yakın bölgelerde imam evlerinin kullanılması kararlaştırıldı. Ayrıca hapishanelerle birlikte kadın mahkûmlar için hastaneler yapılması amacıyla iki evin kiralanıp düzenlenmesi de planlandı.¹⁸⁸

Osmanlı ceza infaz sistemindeki kapatma yerlerini ilk kez "hapishane" başlığı altında toplayan Gordon'un raporu da Osmanlı mahbeslerinin durumunun oldukça kötü bir halde olduğunu belirtiyor ve ceza, suç ve hapishaneler konusunda Osmanlı Devleti'nin acilen adım atması gerektiğini vurguluyordu. Raporda ayrıca suçu kesin olarak belli olan ile suçu henüz belli olmayan kişilerin aynı mekânda bulunması ve azılı suçlularla çocukların aynı ortamda ikamet etmelerinin sakıncalarına dikkat çekiliyordu.¹⁸⁹

¹⁸⁷ Gültekin Yıldız, *Mapusâne*, s. 179-180.

¹⁸⁸ Timur Demirbaş, *İnfaz Hukuku*, s. 135.

¹⁸⁹ Gültekin Yıldız, *Mapusâne*, s. 179.

Diğer taraftan Bâb-ı Zaptiye olarak kullanılan Ticarethane Dairesi'nin bulunduğu yere hapishane yapılması düşünülmüş ve Gordon'dan bu mevkiye uygun bir hapishane planı çizmesi talep edilmiştir. Ancak bu talebe kısa süre içinde cevap gelmemiştir. Yapılması düşünülen hapishane biran önce faaliyete geçirilmek istendiğinden dolayı Gordon'dan, hapishane planını tamamlamış ise Meclis-i Tanzimat'a sunması, aksi taktirde gecikme sebebini Meclis-i Tanzimat'a bildirmesi talep edilmiştir.¹⁹⁰ Bu konunun akıbeti bilinmemekle birlikte Gordon ve maiyetinin Osmanlı hizmetine devam ettikleri görülmektedir.¹⁹¹ Nitekim 1863 yılında Maliye Nezareti tarafından Gordon'a aylık 83 İngiliz lirası maaş, 584 kuruş et parası, 1.448 kuruş erzak bedeli, yıllık 25.000 kuruş kira bedeli, maiyetinde bulunan onbaşıya aylık 1.700 kuruş ve tercümana ise aylık 1.500 kuruş maaş verildiği anlaşılmaktadır. 1864 yılında mahbesleri tanzim vazifesini yerine getirdikten sonra Meclis-i Maâbir'de bulunmaya devam eden Gordon'un, meclis için artık gerekli olup olmadığı konusu görüşülmüş ve bunun sonucunda Gordon'un ifadelerine de dayanılarak kendisinin meclis için gerekli olmadığına karar verilmiştir.¹⁹²

1.4.1. 1859 Tarihli Muhakemât Nizamnâmesine Göre Hapishane Sistemi

Yaşanan tüm bu gelişmeler sonrasında hapishane ıslahatı meselesi tekrar ele alınmıştır. Nitekim bir taraftan 1858 tarihli Ceza Kanunnâmesiyle hapis cezası yeni baştan düzenlenirken, diğer taraftan başkent ve taşra hapishanelerini düzenlemek üzere çalışmalar başlatılmıştır. İlk düzenleme 1859 yılında öncelikle İstanbul'da yürürlüğe konan “*Derecât-ı mütenevviada olan cerâime müte'allik de'âviyi rüyet edecek mehâkim ile bunların usul-ı muhakemelerine dair der-dest-i tanzim olan Kavanin-i Esasiye ilan olununcaya kadar Dersaadet'te ceraimin muhavvel-i muhakemesiyle usul-ı muhakemeye dair tertip olunmuş olan nizam-ı muvakkattir*” başlığını taşıyan Muhakemât Nizamnâmesidir.¹⁹³

İki kısım ve yirmi sekiz maddeden oluşan bu nizamnâme ile İstanbul'da faaliyet gösteren Nizamiye Mahkemeleri yeni baştan düzenlenmiş ve Zaptiye Müşiriyeti'nin yapısında dönemin ihtiyaçları göz önüne alınarak yeniden yapılanmaya gidilmiştir. Bu düzenlemeye kadar kendi yetki alanında olan görevleri tek bir dairede yani Zaptiye Meclisi

¹⁹⁰ BOA, HR.MKT., Dosya No: 248, Gömlek No:497, 15 Zilkade 1274/ 27 Haziran 1858.

¹⁹¹ BOA, İ.HR., Dosya No:529, Gömlek No:36582, 17 Teşrinievvel 1279/ 29 Ekim 1863.

¹⁹² BOA, A.MKT.MHM., Dosya No:303, Gömlek No:23, 9 Muharrem 1281/ 14 Haziran 1864.

¹⁹³ BOA, İ.MMS., Dosya No:12, Gömlek No:497, 10 Receb 1275/ 14 Şubat 1859. Geniş bilgi için bkz; Ali Sönmez, Zaptiye Teşkilatının Kuruluşu ve Gelişimi (1846-1879)”, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi 2005, s. 48-52.

ile yürütmeye çalışan Zaptiye Müşiriyeti, bu düzenlemeden sonra Divan-ı Zaptiye, Meclis-i Tahkik, Tefrik Müdürlüğü ve Hapishane Müdürlüğü olmak üzere dört daireden müteşekkil bir kompleks haline gelmiştir.

Dairelerden ilki Celal Beyin başkanlığında, Zaptiye Müşiriyeti'nin maiyetinde her türlü kabahat ile cünhadan üç ay hapis ve on mecdiye altına kadar para alınmasını gerektiren suçlara bakacak olan Divan-ı Zaptiyedir. Zaptiye Müsteşarı Tefvik Efendinin başkanlığında oluşturulan ikinci daire olan Meclis-i Tahkik, Divan-ı Zaptiye'nin gördüğü ve muhakemesini yaptığı derecelerin üstündeki her türlü cünha ve cinayeti tahkik etmek ve muhakemesini yapmakla sorumlu tutulmuştur. Müşiriyetin idari yapısında kurulan üçüncü daire Tefrik Müdürlüğüdür. Tefrik Müdürünün idaresinde çalışacak olan daire, herhangi bir suç isnadı ile Bab-ı Zaptiyeye havale olunan kişileri, öncelikle tevkifhâneye göndermek, daha sonra da işlenen suçun ceza Kanunnâmesindeki karşılığına göre suçluları ilgili mahkemelere gönderilmekle mükellefti. Muhakemât nizamnâmesiyle oluşturulan son daire ise, İstanbul'daki hapishanelerin yönetimini üslenecek olan Hapishane Müdüriyetidir. Nizamnâmenin 9. maddesine göre gerek hapishaneye gerekse tevkifhâneye nezaret etmek amacıyla Hapishane Müdürü namıyla bir memur atanacak ve bu memurun kendi mahiyetinde dört kâtibi bulunacaktı. Nizamnâmenin 14. maddesinde ise hapishane müdürlerinin görev ve yetki alanları belirlenmiştir. Buna göre hapishaneleri teftiş etmek ve buraların düzenini sağlamakla görevlendirilen hapishane müdürleri, hapishaneye gelen mahkûmların kaydını yapacak ve herhangi bir nedenle başka hapishaneye geçecek olan mahkûmların ihraç işlemleriyle de ilgilenecektir. Mahkûmların çeşitli hastalıklara yakalanmaları halinde sağlık durumlarıyla ilgilenilmesi yani hasta olduklarında layıkıyla bakılmalarını sağlamak da hapishane müdürlerinin görevleri arasındadır.¹⁹⁴

İstanbul'da mahbes ve tevkifhânelerle ilgili başlatılan bu yeni düzenleme, Dâhiliye Nezareti tarafından taşradaki hapishanelere de bildirilmişti. Hapsi gerektiren borçlular ve hafif suçlular bundan böyle bir mahbeste toplanıp, cünha ya da töhmetleri ve "haysiyetleri"ne göre sınıflandıracak ve başka başka mahallere hapsedileceklerdi. Bu uygulamanın yapılamayacağı taşra hapishaneleri ise ya genişletilecek ya da yeniden inşa edilecekti.¹⁹⁵

¹⁹⁴ Gültekin Yıldız, *Osmanlı Devleti'nde...*, s. 90.

¹⁹⁵ Gültekin Yıldız, *Osmanlı Devleti'nde...*, s. 90.

1.4.2. İmparatorluk Genelinde Hapishanelerin İnşa ve Tamir Faaliyetleri

İstanbul'da yapılan bu düzenlemenin akabinde taşra hapishanelerin de düzenlenmesine geçildi. Nitekim taşra hapishanelerinin yeniden inşa ve tamirine ilişkin olarak 3 Mart 1860'da Meclis-i Vâlâ'da yapılan toplantıda; kale içinde veya zindanda hapis veya tevkif olacak kişiler bu mekânlardaki kötü şartlardan dolayı kısa bir zaman içinde telef olacaklarından, buralardaki suçluların, özel olarak inşa edilecek hapishanelere nakledilmesine karar verildi. Ayrıca hem zindan ve kale içinde zor şartlarda kalan suçlulara yer bulmak hem de mevcut hapishanelerdeki kalabalığı azaltmak amacıyla imparatorluk genelinde hızlı bir şekilde hapishane inşa ve tamir faaliyetlerinin başlatılmasına karar verildi.¹⁹⁶ Böylece Filibe'den¹⁹⁷ Bağdat'a, Dimetoka'dan Cidde'ye kadar pek çok yerde hapishane kurulmaya başlandı.¹⁹⁸

Taşrada hızlı bir şekilde tamir ve inşa faaliyetleri yapılırken, İstanbul'da da Avrupalı devlet adamlarının hassasiyetleri doğrultusunda umumî bir hapishane inşasına başlandı. Nitekim Ocak 1871'de vükela ve devlet adamlarının katıldığı bir törenle Sultanahmet meydanında İstanbul Umumî Hapishanesi açılmış ve halkın da gelip ziyaret edebilmesi için hapishane, birkaç günlüğüne umuma açılmıştır.¹⁹⁹

Ahmed Lütfi Efendi, Hapishane-i Umumînin İstanbul'un ortasında inşa edilmesini ve mahkûmların halkla iç içe olmasını tenkit etmiş ve ayrıca hapishanenin umuma sergilenmesiyle bu mekânın rahatlığını gören halkın suçlulara özeneceğini ve bu durumun da kötü sonuçlar doğurabileceğini dile getirmiştir.²⁰⁰

Devlet adamlarının gurur duyarak açtıkları ve halka tanıttıkları İstanbul Umumî hapishanesi, dönemin gazetecisi Basiretçi Ali Efendi tarafından olumlu bir şekilde halka tanıtılmıştır. Hapishane Müdürü Bahri Bey eşliğinde hapishaneyi gezen Basiretçi Ali Efendi, Avrupa hapishanelerinin ancak bu kadar güzel olabileceğini vurgulamıştır. Hapishanenin içinde yiyeceğinden yatağına, çamaşırhanesinden hamam ve mutfağına kadar pek çok şeyin mevcut olduğunu dile getirerek, hapishanenin muhteşem bahçesinin olduğunu belirtmiş ve Müslüman ve Hristiyanların dinlerini rahatça yerine getirmeleri için

¹⁹⁶ BOA, İ.MVL., Dosya No: 430, Gömlek No: 18896, 10 Şaban 1276/ 3 Mart 1860.

¹⁹⁷ BOA, İ.MVL., Dosya No: 424, Gömlek No: 18623, 28 Rebiülevvel 1276/ 25 Ekim 1859.

¹⁹⁸ BOA, İ.MVL., Dosya No: 430, Gömlek No: 18896, 10 Şaban 1276/ 3 Mart 1860.

¹⁹⁹ Ahmed Lütfi Efendi, *Vekanüvis Ahmed Lütfi Tarihi*, (Haz: Münir Aktepe), Cilt: 12, Türk Tarih Kurumu Yayınları Ankara 1899, s. 100.

²⁰⁰ Ahmed Lütfi Efendi, *Vekanüvis Ahmed Lütfi...*, Cilt: 12, s. 100-101.

camii ve kilisesinin dahi olduğundan büyük bir övgüyle bahsetmiştir. Basiretçi Ali Efendi, ayrıca gerek mahkûmlara özel hastane yapılması gerekse herhangi bir işte usta veya hünerli olan mahkûmlara sağlanan alet edevat ile imalat yapımları, malların satışından elde edilen paranın tekrar kendilerine verilmek üzere sandıklarda saklanılmasından büyük bir mutluluk duyduğunu belirtmiştir.²⁰¹

1.4.3. 1870 Tarihli Dersaadet ve Mülhakâtı İdare-i Zaptiye ve Mülkiye ve Mehâkim-i Nizamiyesine Göre Hapishane Sistemi

1859 Muhakemât Nizamnâmesinden on bir sene sonra 22 Şubat 1870 tarihinde “*Dersaadet ve Mülhakâtı İdare-i Zaptiye ve Mülkiye ve Mehâkim Nizamiyesine Dair Nizamnâme*”²⁰² başlığını taşıyan bir nizamnâme hazırlanmıştır. Bu nizamnâme iki bab halinde düzenlenmiştir. Birinci bâb Zaptiye Müşiriyeti’nin idare yapısıyla ilgili olup yedi fasıl şeklinde hazırlanmıştır. İkinci bâb, İstanbul’daki Nizamiye Mahkemelerinin işleyişine yönelik hazırlanmış olup dört fasıl halinde düzenlenmiştir.

Zaptiye Müşiriyeti’nde; Meclis-i İdare Dairesi, Meclis-i Fırka-i Zaptiye, Teftiş Dairesi ve Hapishane İdaresi olmak üzere dört daireden müteşekkil bir kompleks oluşturulmuştur (Madde 2). Hapishane idari personeli birinci ve ikinci müdür, bir başkâtip, bir sergardıyan, gerektiği kadar kâtip ve gardiyandan oluşturulacaktı (Madde 6). Gündüz vaktinde her iki hapishane müdürü de hapishanede duracak, geceleri ise nöbetleşe hapishanede bulunacak, gardiyanlar ise, müdürden izin almadan görev yerlerini terk edemeyeceklerdi (Madde 28). Hapishane müdürleri, hapishanelerin temizliğine ve düzenine dikkat edecek, mahkûmların sağlığını da gözeticekti (Madde 29).

Bir şahsın hapse girebilmesi için, mahkemeler, özel mahkemeler ve Zaptiye Müşiriyet-i Celilesi tarafından tutuklandığını bildiren yazılı bir emrin Hapishane İdaresine gönderilmesi gerekliydi (Madde 30). Hapishane müdürleri hapis veya tevkifi gereken kişilerin isimlerini, şehirlerini, işlerini belirterek hapishaneye geliş ve gidiş tarihlerini, hapishanede ne kadar kalacaklarını başkâtip vasıtasıyla deftere kaydedecekti. Hapis ve tevkif olunacak kişinin eline matbu bir pusula verilerek hapis ve tevkif yerine gönderilecekti (Madde 31). Küçük suç ve cinayetten mahkûm kişiler mahkeme ve

²⁰¹ Basiretçi Ali Efendi, *İstanbul Mektupları*, (Haz: Nuri Sağlam), Kitapevi Yayınları, İstanbul 2001, s. 38-39.

²⁰² Düstur, 1. Tertip, Cilt: 1, Matbaa-i Amire, İstanbul 1289, s. 688-702; Ali Sönmez, *Zaptiye Teşkilatının...*, s. 56-60.

meclislerin verecekleri yazılı emirlere göre, af işlemlerinin sonuna kadar içeriden ve dışarıdan kimse ile görüşmemek üzere ferdi olarak ya da tüm suçlular birlikte güvenli özel bir yerde tutulacaklardı (Madde 32). Müdürler ve gardiyanlardan tutuklulara kötü muamelede bulunanlar, mahkeme ve meclislerce verilecek talimatlara aykırı davranışlar yaptıklarından sorumlu tutulacaktı (Madde 33). Mahkûmların yoklaması hapishane müdüründen biri veyahut başkâtip veya gardiyanlar tarafından yapılacaktı. Günlük yoklamaların dışında ayrıca hafta da bir defa olmak üzere mahkûmlar, hapishane memurları ve Temyiz Meclisinden görevlendirilecek iki görevlinin denetiminde yoklamaya tabi tutulacaktı. Böylelikle tutukluluk müddeti kontrol altına alınmış olacaktı. Tutukluluk sürelerini tamamlayanların uygun bir şekilde ve günü gününe hapisten çıkarılmaları sağlanacağı gibi ayrıca, bu yoklamalar sayesinde müdürlerin bilgisi dışında kimsenin içeriden veya dışarıdan tutuklulara irtibata geçmemesine de dikkat edilecek ve buna mani olunacaktı (Madde 34).

Başgardiyan devamlı olarak, gardiyanların kötü davranış ve tutumlarını gözlemleyecek, bu konuda müdürlere bilgi vermek suretiyle görevini yerine getirecek ve ayrıca, müdür, başgardiyan da dâhil olmak üzere tüm gardiyanları gözlemleyecekti (Madde 35). Kürek cezasına çaptırılanların cezası kesinleşip, Sadrazam tarafından onaylandıktan sonra hapishane müdürleri tarafından suçlular, hemen Tersâne-i Âmir'e gönderilecekti (Madde 36). Hapishane memurları dağıldıktan sonra, akşam üzeri veya gece vakti hapishaneye gönderilen mahkûmlar, zaptiye kapısında tutulacak ve görevli zabitanın mühürlediği belge ile geçici olarak hapishaneye kabul edilecekti. Mahkûm ertesi gün hangi daireye veya meclise gönderilir ise oradan yazı alacak ve önceki geçici kabul yazısı iptal edilecekti (Madde 37).

Hapishanelerde hem mahbusların durumlarına yönelik hem de hapishanelerin idari yapısıyla ilgili bir takım düzenlemeler yapılmıştır. Hapishanelerde düzeni sağlamakla görevlendirilen gardiyanların durumuyla ilgili de yeni uygulamalar hayata geçirilmeye çalışılmıştır.

1.4.4. 1876 Yılında Hapishane Gardiyanları Hakkında Yapılan Düzenleme

“Hapishane Gardiyanları Talimatı” başlığını taşıyan nizamnâme dört fasıl on üç maddeden müteşekkildir.²⁰³ Bu nizamnâme, gardiyanların mahkûmlara karşı nasıl davranmaları gerektiğinden alacakları maaşlara kadar gardiyanlık mesleği hakkında pek çok bilgi ihtiva etmektedir.

Birinci fasıl gardiyanlık mesleğine girmek için hangi şartlara sahip olunması gerektiğini belirtmekte olup üç maddeden oluşmaktadır. Her vilayetin merkezinde, liva ve kaza hapishanelerinde bir gardiyan sınıfı oluşturulacağı belirtilmiş (Madde 1), gardiyanlık mesleğine alınacak kişilerin yaşlarının yirmi beş ile elli yaş arasında olması zorunluluğu getirilmişti (Madde 2). Cünha ve cinayet suçuyla mahkûm olmuş ve herhangi bir mesleğe sahip olan kişilerin gardiyan olarak seçilebileceği belirtilmişti (Madde 3).

İkinci fasıl gardiyanların seçimleriyle alakalı olup üç maddeden müteşekkildir. Gardiyanların sayısı her hapishanenin yerine, durumuna, genişliğine ve mahbusların adedine göre belirlenecekti (Madde 4). Gardiyanların seçiminde kişinin emniyet ve ehliyet sahibi olması ön planda tutulacak, akrabalık ilişkileri ön planda tutulup, adam kayırılarak kimse göreve getirilmeyecekti (Madde 5). Gardiyanların seçimi vilayet, sancak ve kaza idare meclisleri tarafından seçilecekti (Madde 6).

Üçüncü fasıl gardiyanların kıyafetleriyle alakalı olup iki maddeden oluşmaktadır. Buldukları mahal ve mevkiye göre gardiyanlara setre, pantolon ve çukadan yapılacak elbise giydirilecek ve rütbeleri farklı olmak üzere yakalarına ve kolların el üzerine gelen yerinde dört yaprak miktarı yerine sarı çuka dikilecekti (Madde 7). Gardiyanların elbise paralarını bizzat kendileri ödeyeceklerdi (Madde 8).

Dördüncü fasıl gardiyanların vazifeleriyle alakalı olup üç maddeden müteşekkildir. Gardiyanlar hapishanelerin temizliğine dikkat etmek, hapishaneleri sulayıp yıkamak, belirli günlerde mahkûmların elbiselerini yıkamak ve soğuktan korunmalarını sağlamak, kandilleri yakmak, mahkûmların kullanacakları suları hazırda bulundurmak, hasta olan mahkûmların hizmetini görmek ve mahkûmların uygunsuz bir hareketini gördüklerinde zabıtaya haber vermekle görevlendirilmişti (Madde 9). Gardiyanlar, hapis ve tevkif edilen

²⁰³ Düstur, 1. Tertip, Cilt: 3, Matbaa-i Amire, İstanbul 1296, s. 220-22; BOA, DH.MB.HPS., Dosya No:1, Gömlek No:1, 11 Rebiülevvel 1293/ 6 Nisan 1876.

kişilerin, görüşmeleri yasak olan kişilerden mektup alıp vermemeleri hususuna dikkat edecekler, mahkûmlara gizliden mektup veren gardiyanlar olur ise buldukları yerin en üst memuru tarafından gereği yerine getirilecekti (Madde 10). Gardiyanların hapisanede yanlarında çakı, bıçak, silah gibi alet edevat bulundurulmaları da kesinlikle yasaktı (Madde 11).

Beşinci fasıl gardiyanlarla ilgili genel hükümlerden ibaret olup iki maddeden müteşekkildir. Dördüncü maddede beyan edildiği gibi her hapisanenin genişliğine ve hapisanenin ihtiyacına göre yeniden gardiyan tayin edilecekti. Gardiyanların maaşları hükümet tarafından belirlenen ihtiyaç sahibi mahkûmlara verilen yevmiye ve ekmek kadardı (Madde 12). Gardiyanların maaşları her ay sonunda belirlenen isimler doğrultusunda verilecektir. Maaşlarla ilgili dilekçeler vilayetlerde Divan-ı Temyiz'e sancaklarda Meclis-i Temyiz'e, kazalarda ise Deavi Meclislerine verilecekti (Madde 13).

Vali, mutasarrıf ve kaymakamlar tüm meclis reisleri ve azaları her vakit hapisaneleri teftiş edebileceklerdi. Bunlar mahkûmların her açıdan sıhhatlerini kontrol edecek ve gardiyanların bu talimatnamede geçen vazifelerini yerine getirip getirmediğini kontrol edebileceklerdi. Teftişle görevli olan bu kişiler mahkûmların durumlarını öğrenmek, ortamı daha iyi tahlil etmek için bizzat mahkûmlarla sohbet edeceklerdi. Görevlerini layıkıyla yerine getirmeyen ve mahkûmlara kötü muamelede bulunan gardiyanlar, görevlerinden uzaklaştırılacak ve haklarında gerekli ceza uygulaması başlatılacaktı.

2. Meşrutiyet Dönemi

1859 yılında hazırlanan Muhakemât Nizamnâmesi ve 1869 tarihli Zaptiye İdaresi ve Mülkiye Nizamiyesine Dair Nizamnâme’de hapishane idaresine dair çeşitli ıslahat faaliyetlerine girişilmiştir. Ancak devletin içinde bulunduğu siyasi ve mali problemler nedeniyle hapishane ıslahı meselesi sınırlı ölçüde gerçekleşmiştir. Hatta hapishanelerin yeniden inşası ve gerekli tamirlerin yapılması amacıyla hapishane için ayrılan bütçe arttırılmış ancak daha sonra maddi yetersizlikler nedeniyle vaat edilen yardımlar gerçekleştirilememiştir.

1877-1878 Osmanlı Rus Harbi sonucunda başlayan ekonomik ve siyasi kriz ortamında büyük devletlerden gelen idari ve adli reform talepleri arasında “Hapishane Islahatı” meselesi de bulunmaktaydı. Bu nedenle hapishanelerin yeniden tanzim edilmesi fikri Osmanlı hükümetinin gündemine tekrar girmiş, bu meseleyle ilgili olarak II Abdülhamid, 1879 yılı sonlarında bir müfettiş görevlendirmiştir. Osmanlı topraklarında bulunan “hapishanelerin ıslahı” ve “mahbusların hal-i sefaletten” kurtarılması yönünde incelemelerde bulunması istenilen Müfettiş Paşa, 1879 Aralık ayı sonunda bir rapor hazırlamıştır. Rapora göre, hapishanelerin hâli “hükm-ü zamana” uygun değildi ve özellikle başkentteki hapishanelerin yerine yeni hapishanelerin yapılması gerekiyordu. Raporda ayrıca, meydana gelebilecek firar vakaları yaşandığında halkın huzurunu kaçırmamak için yeni yapılacak hapishanelerin şehrin dışında kurulması fikri de dile getirilmiştir.²⁰⁴

Bu rapor neticesinde Meclis-i Tanzimat’ın hazırladığı mazbatada, “hapishanelerin kötü durumda olduğu, büyük devletlerin suçluları vermemelerinin bu durumdan ileri geldiği, hapishanelerin tanzim ve tefriklerinin devletçe ve insaniyetçe pek mühim olduğu” belirtilmiştir. Yine bu mazbataya göre hapishaneler; tevkifhâneler, kabahat, cünha ve cinayet suçunu işleyenlere mahsus olmak üzere dört farklı kısma ayrılmıştır. Tevkifhânelerde, çocukların, kabahat, cünha ve cinayet suçlarını işleyenlerin tutulacağı dört haneye ayrılmıştır. Bu tevkifhânelerin her biri üç odadan ibaret olup, birincisi yirmi kişilik ve sıbyanlara, ikincisi otuz kişilik cünha ve cinayet suçu işleyenlere, üçüncüsü de yüz kişilik olup kabahat işleyenlere mahsus olacaktı. Tevkifi gereken kadınlar ise mahalle imamlarının evlerinde tevkif edileceklerdi. Mazbataya göre, hapishaneler şu şekilde

²⁰⁴ Gültekin Yıldız, *Mapusâne*, s. 380.

ayrılıyordu: “Kabahat işleyenler 24 saatten 1 haftaya kadar, cünha işleyenler 1 haftadan 6 aya ve cinayet işleyenler de, 3-15 yıl veya müebbet küreğe konanlara mahsus olan iki ayrı tür hapishanelerde cezalarını çekeceklerdi. Kadın ve erkek hapishaneleri de ayrı olacaktı”. Beyoğlu, Galata, Beşiktaş, Yeniköy, Üsküdar, Kanlıca, zaptiye merkezleri ile Bâbıâlî, Bab-ı Askeri, Tersane ve Tophane Hapishaneleri tevkifhâne olarak adlandırılacak ve kullanılacaktı. Bu tevkifhânelerde kimse 24 saatten fazla tutulmayıp, Bâb-ı Zaptiye’ye gönderilecekti.²⁰⁵

2.1. 1880 Tarihli Hapishaneler Nizamnâmesi

XIX. yüzyıl sonunda dünya ölçeğinde formüle edilen yeni siyasi kriterler hemen her devleti bağlar hale gelmiş ve yenedünyada varlığını devam ettirmek isteyen her siyasi iktidarın bu yeni surete bürünme zorunluluğu hâsıl olmuştur. Gerek artan şehirleşme ve toplumsal çözülme ile sayıları fazlalaşan adli suç vakaları, gerekse imparatorluğun içinde siyasi gerilim sonucu ciddi boyutlara varan silahlı hareketler karşısında devletin elindeki en çağdaş hareket asayiş, suç ve ceza konusunda yeni bir adım teşkil eden 1880 Hapishane Nizamnâmesi çıkarılması olmuştur.²⁰⁶

1880 tarihli hapishanelerle ilgili düzenlemenin esası İtalya, Fransa ve İsviçre’de uygulanan Avrupa hapishane kanunlarına dayanıyordu. Bu kanunlar, Osmanlı ceza politikasının oluşmasında önemli basamak teşkil etmiştir. Nitekim artık hapishane reformcuları ceza kanunu, yönetimi ve politikasına dair çeşitli örnekleri inceleyip ondan sonra kendilerine en uygun olanını seçme yolunu gitmişlerdir.²⁰⁷

Buna göre, 1880 yılında Adliye Nezareti tarafından hazırlanan “Tevkifhâne ve Hapishanelerin İdaresine Dair Nizamnâme ve Hapishane Gardiyanları” hakkında 6 fasıl, 97 maddeden oluşan bir nizamnâme çıkartılmıştır.²⁰⁸

Nizamnâmeye göre, her kaza, liva ve vilayet merkezlerinde birer tevkifhâne ve hapishane bulunması zorunluluğu getirilmiştir. Kaza hapishanelerinde kabahat ve cünhadan dolayı en fazla üç aya kadar mahkûm olanlar, liva hapishanelerinde sancak

²⁰⁵ Gülnihal Bozkurt, “*Batı Hukukunun...*”, s. 111-112.

²⁰⁶ Gültekin Yıldız, *Osmanlı Devleti’nde...*, s. 191-192.

²⁰⁷ Kent Schull, “Tutuklu Sayımı: Jön Türklerin Sistemik Bir Şekilde Hapishane İstatistikleri Toplama Çalışmaları ve Bunların 1911-1918 Hapishane Reformu Üzerine Etkileri”, (Ed: Noémi Levy-Alexandre Tourmarkine), *Osmanlı’da Asayiş, Suç ve Ceza*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2007, s. 220.

²⁰⁸ BOA, Y.A.RES., Dosya No:5, Gömlek No:7, 15 Muharrem 1297/ 29 Aralık 1879.

dâhilinde bulunan kaza mahkemesinden üç seneye kadar hapis cezası alanlar, merkez vilayet hapishaneleri ise üç sene hapis cezasına mahkûm olanlara mahsus olacak şekilde düzenlemeye gidilmiştir. Beş seneden fazla kürek cezasına çarptırılan mahkûmların cezalarını çekmeleri amacıyla merkez vilayetlerde hapishane bulunacak ve bu hapishane sadece kürek cezası alan mahkûmlara ait olacaktı. Hapishanelerde, tevkifhânelerde ve hapishane-i umumîlerde kadınlara ait bir daire bulunacaktı. Gerekli görüldüğü takdirde mahbuslar başka bir hapishaneye sevk edilebileceklerdi (Madde 1-6).

Hapishaneler bir müdür, bir başkâtip, bir başgardiyân ve ihtiyaca göre gardiyân, doktor, çamaşırıcı, hastane hademesi ve her hapishane için bir aşçı, bir imam ve bayanlara mahsus dairelerde de bayan gardiyân tahsis edilecekti. Tayin olunacak gardiyânlar ve kapıcılar yirmi ile kırk yaşları arasında, okuma yazma bilen kişilerden seçilecekti. Her kaza, sancak ve vilayetlerdeki tevkifhâne ve hapishane müdürleri, doğrudan doğruya Adliye Nezareti tarafından tayin edilecek, Hapishane-i Umumî müdürleri ise, Adliye Nezareti'nin tavrı üzerine irade ile tayin olunacaktı. Tevkifhâneler ve hapishaneler hakkında herhangi bir durum söz konusu olduğunda, Dersaadet'te Zabtiye Nazırı, taşrada ise vali, mutasarrıf ve kaymakam Adliye Nezaretine başvuracaktı. Tevkifhâne ve hapishane müdürlerinin görevden alınması veya tayin durumları Adliye Nezareti tarafından gerçekleştirilecekti. Gardiyân ve diğer memurların ise görevden alınması veya tayin durumları, Dersaadet'te Zabtiye Nezaretinden ve taşralarda vali, mutasarrıflar ile Adliye müfettişleri tarafından talep edilecek, ardından Adliye Nezaretinin uygun görüp onaylamasıyla tayin ve görevden alma durumu gerçekleştirilecekti (Madde 9-14).

Hapishane müdürlerinin görevleri bu nizamnamenin 15. ve 19. maddeleri ile düzenlenmiştir. Hapishane müdürleri, hapishanedeki tüm memurları gözetlemek ve hapishanede cereyan eden her olayı yakından takip etmek, hapishanelerle ilgili çıkarılacak nizamnamenin layığıyla yerine getirilmesini sağlamak, hapishanenin düzenini icra etmek, mahkûmlara verilen yiyeceklerin önceden belirtildiği ölçüde dağıtılmasını sağlamak ve mahkûmların başka bir yere nakli vukuunda gerekli olan evrakı hazırlamakla mükellefti.

Kâtipler, hapishane müdürü gözetiminde mahkûmlara ait defterleri tutmakla sorumlu olup, mahkûmlar teneffüse çıkıp tekrar koşullarına döndüklerinde başgardiyânla birlikte sayım yapmakla vazifelidiler (Madde 24).

Gardiyanların vazifesi, 22. ve 43. maddeler arasında belirtilmiştir. Gardiyanlar, başgardiyen ve gardiyan olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Başgardiyenlik makamına okuma yazma bilen ve hesap işlerinden anlayan kişiler tayin olunacaktı. Hem erkek hem bayan gardiyanlar, başgardiyenin idaresi altında olacak, kanuna uygunsuz hareket gördüklerinde başgardiyana haber vereceklerdi. Başgardiyen, başka bir hapisaneye sevk olması gereken mahkûmun, belgelerini, eşyalarını, müfredat defteriyle birlikte görevli memura teslim etmekle sorumluydu. Bayan hapisanesine olağanüstü bir durum olduğunda başgardiyen girebilecek, diğer erkek görevliler ise giremeyecekti. Hapisaneye girecek ve hapisaneden çıkacak her türlü eşya başgardiyenin kontrolünde olacaktı. Bu nizamnâmeyle gardiyanların belli bir nizam doğrultusunda vazifelerini yerine getirebilmeleri için çeşitli yasaklar konulmuştur. Gardiyanların, mahkûmlar ve mahkûmların akrabalarından herhangi bir hediye kabul etmeleri, mahkûmlara bir şey satmaları yahut mahkûmlardan bir şey almaları, başka bir yere sevk olacak mahkûmun naklini geciktirmeleri ve mahkûmlar ile uygunsuz bir şekilde konuşmaları yasaktı. Kural dışı davranan gardiyanlar, işledikleri fiilin derecesine göre yirmi dört saatten on beş güne kadar oda hapsinde tutulacak veya maaşının yarısına el konulacaktı. Tekrar aynı suçu işleyen gardiyanlar, memuriyetten ihraç edileceklerdi. Sarhoş halde bulunan gardiyan ise görevden atılacaktı.

1875 yılında gardiyanlarla ilgili çıkarılmış olan talimatnameyle 1880 Nizamnâmesinin gardiyanlarla ilgili maddelerini içeren bölüm arasında belli başlı farklılıklar mevcuttur. 1880 nizamnâmesinde gardiyanlarla ilgili maddeler daha ayrıntılı bir şekilde düzenlenmiştir. 1875 yılındaki talimatnamede gardiyan olmak için okuma yazma şartı aranmazken, 1880 tarihli nizamnâmenin ilk maddesinde gardiyanların okuma yazma bilmeleri zorunluluğu getirilmiştir. 1875 yılındaki talimatnamede gardiyan olabilmek için yirmi beş ile elli yaş arasında olması zorunluluğu getirilmişken, 1880 tarihli nizamnâmede gardiyan olabilmek için herhangi bir yaş sınırı koyulmamıştır.

Hapishanelerin sağlık işlerinden sorumlu olan tabiplerin vazifeleri 45-49. maddelerle tespit edilmiştir. Hapishane Müdürleri, sağlık işlerine dair konularda Adliye Nezareti tarafından tayin edilen tabiplerin görüşlerine müracaat edecekti. Hapishane doktoru haftada en az bir kere hapisaneyi, dükkân odalarını, koğuşları, ceza mahallerini gözden geçirecek, gerekli gördüğü yerleri tütsületecekti. Ayrıca tabipler hapisanede görülen hastalıklar ve bunların nedenlerini bir raporla, Adliye Nezaretine göndereceklerdi.

Mahkûmların dini vecibelerini yerine getirmek amacıyla imamlar gerekli görüldüğü takdirde papazlar ve hahamlar görevlendirilecekti. İmam veya gayrimüslim din görevlileri, hasta yatan mahkûmları ziyaret edecek ve hapisaneleri haftada en az iki kere dolaşıp, mahkûmu ziyaret edeceklerdi (Madde 50).

Osmanlı Devleti, XIX. yüzyılın başlarına kadar Batı Avrupa ve Kuzey Amerika da dâhil olmak üzere bütün dünyada olduğu gibi mahkûmların zorunlu ihtiyaçlarıyla ilgilenmeyi görevi olarak addetmiyordu. Eski Dünya'da, kişilerin günlük hayatına sistematik şekilde doğrudan müdahil olmayan iktidar, bunun karşılığında onların her ihtiyacını temin gibi bir mükellefiyetin altına girmek arzusunda değildi. Nitekim mahbese konan kişiler de bu kurala tabî idi ve hayatlarını büyük ölçüde kendileri idame ettirmek durumundalardı. Yataklarını ve elbiselerini kendileri temin ediyor, yemeklerini kendileri pişiriyor ya da aç kalıyorlardı.²⁰⁹ 1880 Hapishaneler Nizamnâmesiyle birlikte Eski Dünya görüşüyle tamamen çelişen bu anlayış terk edilerek, mahkûmun yaşam haklarını koruma altına alan bir anlayış ortaya çıkmıştır.

1880 tarihli nizamnâmeyle mahkûmlar, sade ve iç yağıyla pişirilmiş mevsimine göre kuru zahire veya taze sebze ve etten oluşan yevmiye, çorba verilecek, çorbadaki yağ ve sebze aşçının ayarlamasına bırakılacaktı. Hamile ve sütte çocuğu olan bayanlara aşçının onayıyla normal miktardan daha fazla yemek verilebilecek ve haftada bir kere çorba yerine her mahkûm için altmış dirhem et ile ona uygun sebze veya erzaktan yemek pişirilecekti. Erzak miktarı her kişi için altmış dirhem et ile kırk dirhem kuru fasulye ve yirmi dirhem pirinç ve Ramazan ayına mahsus olmak üzere imsakiye olarak elli dirhem pirinç ve altı dirhem sığır eti, dört dirhem tuz ve et verilmeyen günlerde dört dirhem sığır yağı ve iftariye olarak gerekli miktarda zeytin verilecek ve gayrimüslimlerin perhiz günlerinde de bu usule uyulacaktı. Hapishanenin kuralları çerçevesinde mahkûmların ihtiyaç duyduğu yiyecek ve diğer ihtiyaçlarının masrafını kendileri karşılamak koşuluyla hapishane dışından elde edebileceklerdi (Madde 53-54).

Yiyecek, elbise, yataklık, çamaşır, yakılacak odun, kömür ve bunlar gibi hapishanelerce karşılanacak umumî ve hususî eşyalar Dersaadet'te Encümen İdaresi ve taşrada Meclis-i İdare-i Adliye Müfettişi tarafından karşılanacaktı (Madde 66).

²⁰⁹Gültekin Yıldız, *Osmanlı Devleti'nde...*, s. 104.

Hapishanelerde, mahkûmların çalışmalarını sağlamak amacıyla çeşitli sanayi faaliyetleri oluşturulacaktı. Hapishaneler tüm mahkûmların çalışacağı şekilde tertip olunacak, mazeretsiz çalışmaktan kaçmak isteyen suçlu yirmi dört saatten bir haftaya kadar teneffüse çıkarılmaktan mahrum bırakılacak, durumun tekrarı halinde ise ceza verilecekti. Her mahkûm hapishanede bulunduğu sürece çalışmaya mecburdu ancak tevkifhâne bulunan zanlılar ile hapis cezasıyla mahkûm olup devletten işe alamayanların çalışma mecburiyetleri yoktu. Mahkûmun çalışmasından elde edilecek paranın yarısına elbise, eşya ve devletin vermiş olduğu diğer giderlere karşılık el konulacak, geri kalan para ise gerekli olduğu takdirde mahkûmlara teslim olunmak üzere hapishanede saklanacaktı (Madde 69-72).

Hapis cezasıyla mahkûm olanlar ile zanlıların koşulları ayrı olacağı gibi, umumî hapishanelerde, on seneye kadar kürek cezasına mahkûm olanlar ile müebbet hapis cezası alan mahkûmların koşulları da ayrı olacaktı. Misafir bulunan mahbuslar ile diğer mahbuslar ise birbirine karıştırılmayacak ve ayrı koşullarda kalacaklardı. Her mahkûm ayrı yatakta yatacak ve yatacağı zaman elbiselerini çıkaracaktı. Görüşme izni olan mahkûmlar, hapishane müdürünün izniyle, konuşma odalarında veya tahsis edilecek yerde gardiyan eşliğinde ziyaretçileriyle konuşabilecekti. Görüşmenin günü ve saati hapishane müdürü tarafından belirlenecekti. Zanlılar, sorgulamayı yapan kişinin izni olmadıkça başkaları ile görüşemeyecek ve dışarıdan gelen herhangi biri tarafından ziyaret edilemeyecekti. Hapishane memurlarının, mahbusların gerek kendilerinden, gerekse dışarıdaki yakınlarından bir şey talep etmeleri ve bunun neticesinde bir şey almaları kesinlikle yasaktı. Her mahbus yatağını kendisi yapıp kaldırmaya, odasını veyahut koşullardaki düzenini daimi surette korumaya mecbur tutulmuştu. Tevkifhâne ve hapishanede içki içmek ve kumar oynamak, yaralayıcı ve darp edici aletleri hapishaneye sokmak, yüksek sesle bağırarak ve konuşmak yasaklanmıştır. Mahkûmların ferdi olarak koşullarda ve teneffüs alanında birbirlerini öldürürcesine darp ve yaralamaya teşebbüs etmeleri veyahut firar etme teşebbüsünde bulunmaları ve üç defa ihtar alıp bunlara uymadıklarında silahlı kuvvetler tarafından silah zoruyla men olunacaklardı. Tevkifhâne ve hapishane kurallarına aykırı davranan mahkûmlar, duruma göre teneffüse çıkamayacak, diğer mahkûmlar ile konuşamayacak ve dışardan kendilerine gönderilecek eşyayı alamayacak, kendilerine verilen yevmiye azaltılıp yalnızca su ve ekmek verilip, belli şeylerden mahrum edilecekti. Mahkûmlar, hapishaneye maddi zarar verdikleri takdirde, bu zarar mahkûma

ödettilerecekti. Yaptıkları hareketin derecesine göre, ceza müddeti yirmi dört saatten yirmi bir güne kadar uzatılacaktı. Suç tekrarlandığında bu ceza iki kat icra olunacak ve icabına göre kendilerine verilen üç yüz dirhem, yüz dirheme indirilecekti. Zan altında bulunan kişilerin ise hapisshenenin düzenini bozmayacak şekilde dışarıdan birileri ile görüşmelerine kolaylık sağlanacaktı. Zanlı kendi duruşma vekilini kendi seçebilecekti. On sekiz yaşını geçmemiş çocuk mahkûmlar, gece ve gündüz diğer mahpuslardan tamamen ayrı bir yerde ikamet edeceklerdi (Madde 73-85).

Adliye Nezareti tarafından verilecek örneğe uygun olarak hapisshenede mevcut suçlunun ahlakını bildiren bir sicil defteri tutulacaktı. Hapishane müdürü, başgardıyan, imam ve ruhaniler, mahkûm hakkındaki düşüncelerini bu deftere kaydedecekti (Madde 94).

1880 Tevkifhâneler ve Hapishaneler Nizamnâmesi her kaza, liva ve vilayet merkezinde hapishane açılmasını öngörüyordu. Nizamnâmenin yayınlanmasından sonra bir taraftan var olan binaların tamiratını gerçekleştiren, diğer taraftan yeni hapishaneler inşa eden devlet, yeni yapılan hapishanelerin daha modern olması için de çaba sarf etmiştir.²¹⁰ Nitekim 1880 yılında çıkarılan nizamnâmeye göre teşkil edilen bir hapishane modern bir ceza infaz kurumunun özelliklerini yansıtıyordu. Ancak nizamnâmenin hükümlerinin uygulamadan yoksun kaldığı daha sonraki gelişmelerden ve yeni ıslahat girişimlerinden anlaşılmaktadır. Adliye örgütüne ve hapishanelere yeterli maddi kaynak ve personel ayrılmaması, tatil günleri dışında günde beş saat görev başında bulunması gereken adliye personelinin öğleden sonra işyerini terk etmesi ve rüşvet gibi sorunlar da doğrudan hapishaneleri etkilemiştir.²¹¹

²¹⁰ Saadet Tekin, “Dr. Polliç Bey’in 1918 Tarihli Raporuna Göre Berlin ve Aydın Vilayeti Hapishanelerine Genel Bir Bakış”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 24, Ankara 2008, s. 207-208.

²¹¹ Fatmagül Demirel, *Adliye Nezareti Kuruluşu ve Faaliyetleri (1876-1917)*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul 2010, s. 192-199.

2.2. Petersburg Hapishaneler Kongresi

Osmanlı Devleti hapishane ıslahatı meselesinde yapılan çalışmalara ek olarak Avrupalı Devletlerin bu konudaki baskılarını azaltmak, Avrupa’da hapishaneler konusundaki çalışmaları yakından takip edebilmek ve hapishane ıslahatı meselesine verdiği önemi Avrupa’ya göstermek için Avrupa’da yapılan kongreleri de yakından takip etmeğe çalışmıştır.

Nitekim Rusya’nın ev sahipliğini yaptığı 1890 tarihli hapishaneler kongresine İngiltere, Avusturya, Belçika, Danimarka, İspanya, Yunanistan, Fransa, İtalya, Japonya, Norveç, İsveç, Amerika gibi devletlerin yanı sıra Osmanlı Devleti’nin de kongreye katılıp katılmayacağı sorulmuş, düzenlenen kongrenin ardından yapılacak serginin programı da Osmanlı Devletine gönderilmiştir. Bunun üzerine kongreye kimin gönderileceği konusu 1886 yılında Hariciye Nezaretine havale edilmiştir.²¹² İlk olarak Daire-i Adliye memurlarından Mahkeme-i Temyiz azası Şahbaz Efendi ile Dersaadet Bidayet Mahkemesi İcra Dairesi Reisi İzzet Bey’in gönderilmesi düşünülmüş ise de²¹³ 1889 yılında Mahkeme-i Temyiz azası Şahbaz Efendi’nin konferansa katılmasına karar verilmiştir.²¹⁴ Ancak, Haziran 1890’da yabancı dil bilen Ceza İşleri Müdürü Celal Bey kongrede Osmanlı Devletini temsilen görevlendirilmiştir.²¹⁵

Petersburg Hapishaneler Kongresi’nin açılışı 15 Haziran 1890 tarihinde Petersburg’daki Zadeğân Sarayında yapılmıştır. Rusya imparatoru, imparatoriçesi, hanedan mensupları ve çeşitli devlet temsilcileri huzurunda yapılan resmi açılıştan sonra açılış etkinliği olarak düzenlenen sergi gezilmiş, ardından kongreye geçilmiştir. Üç oturumda gerçekleşen kongrenin birinci oturumda suçluların iadesi, sarhoşluğun bir hafifletici sebep mi yoksa suçu arttıran bir unsur mu olduğu, hapsedilme usullerine ait ilimlerin okutulması gerekliliği, hangi durumlarda cezaların ertelenebileceği, çocuklarla ilgili olan suçların kapsamı, suça yardım ve yataklık etme meselesi, çocuk mahkûmların tahliye sonrasındaki durumları ve mahkûmların hapishanede kaldıkları süre boyunca işledikleri suçlar görüşülmüştür. İkinci oturumda, çalışan mahkûmların ürettiği mallar nedeniyle çevredeki esnafın zarar etmesi durumunda ne şekilde tedbirler alınacağı, hapishanedeki asayiş,

²¹² BOA, MVL., Dosya No:13, Gömlek No:59, 3 Safer 1304/ 1 Kasım 1886.

²¹³ BOA, MV., Dosya No:18, Gömlek No:55, 5 Receb 1304/ 30 Mart 1887.

²¹⁴ BOA, Y.PRK.AZN., Dosya No:3, Gömlek No:74, 30 Zilkade 1306/ 28 Temmuz 1889.

²¹⁵ BOA, MV., Dosya No:48, Gömlek No:55, 5 Rebiülahir 1307/ 16 Haziran 1890.

müebbet ve uzun süre ceza alanların durumu, ıslahı mümkün olmayan mahkûmların toplumdan nasıl uzak tutulması gerektiği, hapisane personelinin seçilmesi, bir mahkûmun hüküm öncesi durumu ve hüküm sonrası durumu arasındaki farklar, cezasını çeken mahkûmun sonraki hayatında nasıl geçim sağlayacağı meselesi, mahkûmların sınıflandırılması ve suçlarına göre muamele görmeleri, uzun süreli ceza alan mahkûmların nakilleri sırasında alınacak tedbirler ve hapisane istatistiğinin ne şekilde düzenleneceği gibi konular görüşülmüş, var olan problemlere çözüm yolları bulunmaya çalışılmıştır. Üçüncü ve son oturumda, kendi ülkesi dışında hapis cezası çeken mahkûmların, mahkûmiyet sonrası ülkelerine dönüşleri, kurumlar arası koordinasyon, hapiste yatanların ailelerinin durumları, mahkûm olanların mahkûmiyet sonrası tekrar suç işlememeleri, devletin koruması altına alınmış çocukların durumları ve hapisane, suç ve ceza konularında, kamuoyunun bilgilendirilmesi gibi hususlar tartışılmıştır.²¹⁶

Osmanlı Devleti de kongreye bir rapor sunarak görüşlerini bildirmiştir. Raporla Osmanlı Devleti'ndeki mevcut uygulamalar anlatılmış ve II. Abdülhamit döneminde hapisaneler hakkında yapılan iyileştirme ve ıslahatlardan da bahsedilmiştir.²¹⁷

Kongrenin ardından alınan kararların temini için bir komisyon teşkil edilmiş²¹⁸ ve kongreye katılan Celal Bey, görüşlerini bir rapor halinde Osmanlı yönetimine sunmuştur.²¹⁹

Bu kongreye katılmakla yapılan ve yapılacak olan yenilikleri takip ettiğini Avrupalı devletlere göstermek isteyen Osmanlı Devleti, 1910 yılına kadar uluslararası Hapishane Kongrelerine katılmaya devam etmiştir.²²⁰

2.3. 1909 Tarihli Mebâni-i Emiriye ve Hapishaneler İdare-i Umumîyesi

Osmanlı Mebuslar Meclisinde 1909 yılı bütçe görüşmeleri sırasında, Dâhiliye Nazırı Halil Bey'in hapishanelerin idaresiyle ilgili sunduğu öneriler üzerine müzakere başlatılmış ve meclis, Dâhiliye Nezaretine bağlı olmak koşuluyla "Hapishaneler İdaresi"nin kurulmasını onaylamıştır. Böylelikle taşradaki hükümet konaklarının inşaat, tamirat ve kiralalarıyla ilgili konular Hapishaneler İdaresine devredilmiştir. Bu idareye "Mebani-i Emiriye ve Hapishaneler İdaresi" unvanı verilmiştir. Dâhiliye Nezaretine bağlı bir şube

²¹⁶ Fatmagül Demirel, "1890 Petersburg Hapishaneler Kongresi", *Tarihsel Toplum*, Sayı: 2001-05, s. 11-14.

²¹⁷ Fatmagül Demirel, "1890 Petersburg..." , s. 14.

²¹⁸ BOA, Y.A.HUS., Dosya No: 243, Gömlek No: 90, 24 Cemaziyelahir 1308/ 4 Şubat 1891.

²¹⁹ BOA, ŞD., Dosya No: 2559, Gömlek No: 15, 21 Muharrem 1309/ 27 Ağustos 1891.

²²⁰ Kent Schull, "Tutuklu Sayımı...", s. 221.

haline gelen Mebani-i Emiriye ve Hapishaneler Müdüriyeti, Osmanlı Devleti'ndeki bütün hapishanelerin inşaat, tamirat ve ıslahı ile tutuklu ve hükümlülerin yiyecek ve giyecek ihtiyaçlarının temininden, memurların maaşlarına kadar pek çok konudan sorumlu idi. Ayrıca hükümet konaklarının kiralarına ve özel haberleşmelerine ait işleri de takip etmekle yükümlüydü.²²¹

Mebâni-i Emiriye ve Hapishaneler Umumî İdaresi, bir şube müdürünün idaresinde olup bir de muavinin bulunduğu iki kalemden oluşmaktadır. Bu kalemler, kendi içinde idare ve fen kalemi olarak bölümlere ayrılmıştır. İdare Kalemi; hesap, dosya, tamirat; Fen Kalemi ise heyet-i fenniye (tamir ve inşaat işleriyle ilgili) ve istatistik (hapishane ve tevkifhânelerden gelen bilgilerin tutulduğu ve güncellendiği defterler ile ilgili) birimlerinden müteşekkildir.

Hapishane Müdüriyetinin kurulmasıyla birlikte, hapishanelerin düzenlenmesi meselesine hız verilmiş, belli bir nizam oluşturmak için bir dizi genelge yayınlanmıştır. Örneğin 4 Ocak 1912 tarihli bir genelgede, boşalacak hapishane müdürlüklerine sınavla ceza kanunlarını az çok bilen kişilerin seçilmesi ve gardiyanların da okuma yazma bilen kişiler arasından temin edilmesi hususlarına dikkat edilmesi isteniyordu.

18 Ocak 1912'de Dâhiliye Nezaretine bağlı olan Hapishaneler İdaresi Müdüriyeti, kapsamlı bir hapishane istatistiği kampanyasını başlatmış ve Yemen'den Balkanlara, Hicaz'dan Basra ve Trabzon'a kadar tüm hapishane ve ıslahevlerinden çeşitli bilgilerin toplanması öngörülmüştür. Araştırma, sayımdan farklı olarak sadece mahkûmların sayısı ile ilgilenmiyor, aynı zamanda mahkûmların yaş, cinsiyet, medeni hal, etnik köken, okuryazarlık, eğitim düzeyleri, mesleki durumları, hüküm giydikleri suçtan yargılanıp yargılanmadıkları, çocukları olup olmadığı, ne işle meşgul oldukları, ne suç işledikleri ve hangi tarihte mahkûm edildikleri gibi bilgiler hapishane yönetiminden isteniyordu. Talimatname de araştırmanın uygulanma şekli ve hazırlanan raporların nasıl geri gönderileceği konusu da belirtiliyordu. Ayrıca Hapishaneler İdaresi Müdüriyeti araştırmayı zamanında ve doğru bir şekilde yürütemeyenlerin sorumlu tutulacakları ve araştırma sonuçlarının 1912 Mart'ında ellerinde olacak şekilde tamamlanması konusunda belli aralıklarla uyarılarda bulunmuştur. Toplanan bilgilerin değerlendirilmesi sonucunda 4

²²¹ Ömer Şen, *Osmanlı'da Mahkûm Olmak: Avrupalılaştırma Sürecinde Hapishaneler*, Kapı Yayınları, İstanbul 2007, s. 52-53.

Nisan 1912 tarihinde en kapsamlı hapishane sistemi reformu yürürlüğe girmiştir. Buna göre, tüm hapishane ve ıslah evlerinin tek tip bir mimari plan çerçevesinde yenilenmesi kararlaştırılmıştır.²²²

Hapishanelerin düzenlenmesi hususunda Mebâni-i Emiriye ve Hapishaneler İdaresi tarafından 1915 yılında yayınlanan bir diğer genelgede ise inşa edilecek hapishane ve tevkifhâneler hakkında şu maddeler dikkat çekmektedir:

1. Osmanlı ülkesinin mülki taksimatı ileride ne şekilde değiştirilirse değiştirilsin, evvelden beri idari merkez olma özelliğini muhafaza eden yerlerde 300 ile 400 arasında tutukluyu barındırabilecek bir merkezi hapishane ile birer tevkifhâne yapılacaktır.

2. Hapishane ve tevkifhânelerin planı ayrı ayrı çizilip hapishane müdürlüklerine gönderilecektir.

3. Hapishane ve tevkifhânelerin belli bir düzende inşa edilmesi gerekli olduğundan gönderilmiş planlar aynen tatbik olunacaktır.

4. Hapishaneler ve tevkifhâneler için inşaat malzemelerinin tedarikine önem verildiğinden, 1332 (1913-1914) senesi zarfında toprak hafriyat aletleri ile temel ve dış duvarlar aksamı istenilmiştir.

5. İnşaat şartları ve yapılan keşifler gönderilen cetvellerde yazılıdır. Tevkifhâneler için de aynı şartlar uygulanacaktır.

6. Amele taburu olan yerlerde, amele taburundan yararlanmak istenildiği vakit, o mahalde ki askeri kumandana müracaat edilecektir.

7. 1915-1916 senesi içerisinde, hapishane ve tevkifhânelerin inşasına başlanılmalıdır. İnşa hazırlıklarının yapılması için görüşmeler başlatılacak ve bu işe gereken dikkat ve özen gösterilecektir.²²³

II. Abdülhamid döneminden itibaren artarak devam eden hapishane reformu çalışmaları daha sonra devlet idaresini ele alan İttihat ve Terakki zamanında da üzerine

²²² Kent Schull, "Tutuklu Sayımı...", s. 212.

²²³ BOA, DH.MB.HPS.M, Dosya No:25, Gömlek No:72, 1334/ 1915-1916.

durulan bir konu olmuş ve hapishanelerin iyileştirmesi yönündeki çalışmalara devam edilmiştir.²²⁴

Hapishaneler İdaresi Müdüriyeti'nin kurulmasından sonra pek çok yerde hapishane ve tutukevleri inşaatı kararlaştırılmışsa da gerek Balkan Savaşları gerekse 1. Dünya savaşının getirdiği mali yük nedeniyle yeni hapishane ve tutukevlerinin inşası veya mevcutlarının onarımı için bütçeden yeterince pay ayrılamamıştır.

2.4. 1916 Tarihli Hapishaneler Nizamnâmesi

XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren gerek Batılı Devletlerin Bâbîâlî'yi zorlamasıyla gerekse de Osmanlının kendi içinden gelen bir dönüşüm isteğiyle hapishaneler ve hapishaneler bünyesinde bulunan görevliler ve mahkûmlar hakkında çıkarılan nizamnâmelerle hem taşra, hem de İstanbul'daki hapishanelerde geçerli bir düzen sağlanmaya çalışılmıştır. Nitekim 1880 yılında çıkarılan Hapishaneler Nizamnâmesinden sonra 1916 yılında "Memalik-i Osmaniye Hapishanelerinin İdare-i Dâhiliyelerine Dair Nizamnâme" başlığını taşıyan 7 fasıl 197 madde halinde yeni bir nizamnâme hazırlanmıştır.²²⁵

Bu nizamnâme ile hapishaneler, hapis ve kürek cezasına mahkûm edilen kişilere mahsus olarak düzenlenmiştir (Madde 1). Kürek cezasına mahkûm olan suçlular için Merkez hapishaneleri tesis edilecek, ayrıca tevkifhâne ve ıslahhane olmak üzere iki ayrı müessese hapishane dâhiline alınacaktı (Madde 2-3). 1880 tarihli nizamnâmede hapishaneler dâhilinde ıslahhane yapılması şartı yokken, 1916 tarihli bu nizamnâmede ıslahhanelerin kurulması ve kurulan ıslahhanelerin hapishane bünyesine alınmasına karar verilmiştir. 1880 tarihli nizamnâmeye göre merkez hapishanesinde üç sene hapis cezası alan mahkûmlar kalırken, 1916 tarihli nizamnâmeye göre, bir haftadan üç aya kadar mahkûm olanlar ile üç aydan üç seneye kadar ceza alanların merkez hapishanelerinde kalmaları öngörülmüştür (Madde 4). Kürek mevki olan umumî hapishaneler üç seneden fazla süreyle cezalandırılan mahkûmlara mahsus olacaktı (Madde 5). Tevkifhâneler ve ıslahhaneler ayrı bir kanuna tabi olacaklardı (Madde 8). 1880 Hapishaneler nizamnâmesinde olduğu gibi bu nizamnâmede de, birinci derecede hapishaneler olarak

²²⁴ Ebu Bekir Sofuoğlu, "Osmanlı İmparatorluğunda Islah ve Firar Teşebbüsleri", (Ed: Emine Gürsoy Naskali-Hilal Oytun Altun), *Hapishane Kitabı*, Kitapevi Yayınları, İstanbul 2005, s. 166.

²²⁵ BOA, DH.MB.HPS., Dosya No:158, Gömlek No:27, 2 Rebiülahir 1335/ 26 Ocak 1917.

nitelenen kaza hapishaneleri, Mülkiye mahkemesinin kararıyla mahkûm edilip ceza süreleri en fazla üç ay olan mahkûmlar için kullanılacaktı (Madde 9). İkinci derecedeki hapishaneler vilayet, müstakil ve mülhak sancak merkezlerinde bulunacak, bu hapishanelerde üç aydan üç seneye kadar ceza alan mahkûmlar kalacaktı (Madde 10). Umumî hapishaneler, kürek mevkisi olarak uygun görülen yerlerde inşa edilecekti. Umumî hapishanelerin kurulması için topraklar belli mıntikalara ayrılacak ve bu mıntıklar dâhilindeki mahkemelerin vereceği karar doğrultusunda kürek cezası alan mahkûmlar, mıntıka dâhilindeki umumî hapishaneye gönderilecekti (Madde 11). Kalebentlik cezasının icrası için Akka, Diyarbakır, Musul ve Sinop şehirleri kale mevki olarak seçilmişti. Bu mevkilerde kalebentlik cezasını çekenler mahalli hapishaneler müdüriyetine tabi olacaktı (Madde 14). Gerek hapishaneler dâhilinde, gerekse kürek mevkilerinde on sekiz yaşından küçük olan suçlulara ait ayrı daireler oluşturulacaktı (Madde 15). Hem merkez hapishanelerinde hem de umumî hapishanelerde nisaya mahsus birer daire ile gerek duyulduğu takdirde müstakil şekilde nisa hapishanesi de tesis olunacaktı (Madde 16). Bu nizamnâme çerçevesinde hapishaneler yeniden inşa veya ıslah edilmek suretiyle düzenlenecekti (Madde 17).

Hapishane memurları müdür, muhasebeci, sağlık memurları, kâtip, ruhani memurlar, muallimler, ustalar, muhafızlar, gardiyanlar ve hademelerden oluşuyordu (Madde 18). Hapishane müdürü ve hapishane muhasebecisi kendi içerisinde üç sınıfa ayrılmıştır. Sağlık memurları da tabip, eczacı ve tımarcı olmak üzere üç sınıfa, keza tabip ve eczacılar da kendi aralarında iki sınıfta ayrılmışlardır. Kâtipler, başkâtipten başka üç sınıftan oluşmaktadır. Muhafızlar, muhafız ve küçük muhafız zabiti ve sermuhafız namıyla üç sınıftan müteşekkildir. Gardiyanlar biri sergardiyan olmak üzere üç sınıftır. Memurin-i ruhaniye ve muallimler birer sınıf, hademe ise iki sınıftan oluşmaktadır (Madde 19).

Tablo 2.1. 1916 Hapishaneler Nizamnâmesine Göre Hapishane Memurlarının Maaşları

Müdür	1.Sınıf Müdür	3000-4000 Kuruş
	2.Sınıf Müdür	2000-3000 Kuruş
	3.Sınıf Müdür	1500-2000 Kuruş
	1.Sınıf Muhasebeci	3000-2500 Kuruş
	2.Sınıf Muhasebeci	2500-3000 Kuruş

Muhasebeci	3.Sınıf Muhasebeci	2000-1500 Kuruş
Sağlık Memurları	Sertabip	2500-2000 Kuruş
	Tabip	2000-1500 Kuruş
	Sereczacı	1500-1000 Kuruş
	Eczacı	1000-500 Kuruş
	Tımarcı	600-500 Kuruş
Kâtip	Başkâtip	2500-2000-1500 Kuruş
	1.Sınıf Kâtip	1500-1000 Kuruş
	2.Sınıf Kâtip	1000-800 Kuruş
	3.Sınıf Kâtip	800-600 Kuruş
Ruhani Memurlar	İmam	1000-500 Kuruş
	Papaz	800-300 Kuruş
	Haham	600-200 Kuruş
Muallim	1000-800-600 Kuruş	
Usta	1500-1000-800-600 Kuruş	
Gardiyan	Başgardiyân	1500-1000 Kuruş
	1.Sınıf Gardiyan	800-600 Kuruş
	2.Sınıf Gardiyan	600-400 Kuruş
	3.Sınıf Gardiyan	600-200 Kuruş
Hademe	Sanatkâr Hademe	600-400-300 Kuruş
	Âdî Hademe	300-250 Kuruş

Birinci derecedeki hâpishanelerde bir müdür, bir muhasebeci, iki kâtip, bir eczacı, bir imam gerektiği takdirde papaz ve haham, her otuz mahbus için gerektiği kadar gardiyan, ikiden az olmamak şartıyla nisa gardiyanı ve her on mahbus için bir muhafız ve muhafızların adedi on kişiye ulaştığı takdirde bir muhafız küçük zabiti, bir işçi hademe ve işçi hademe kadrosundan başka iki hademe kadrosu daha bulunacaktı (Madde 20-21). İkinci derecedeki hâpishanelerde bir müdür, bir muhasebeci, iki kâtip, bir başkâtip, bir tabip, bir eczacı, bir imam gerektiği takdirde papaz ve haham, her otuz mahbus için bir gardiyan ve bir sergardiyan, ikiden az olmamak üzere nisa gardiyanı ve her on mahbus için bir nefer muhafız ve bu muhafızların her on adedi için bir küçük muhafız zabiti ve her dört küçük muhafız zabiti için bir muhafız zabiti, iki işçi olmak üzere on hademe kadrosu bulunacaktı.

Hapishanelerde bulunan sanayi tesisine göre ustalar tayin edilecekti (Madde 22). Umumî hapishanelerde gündelik bir müdür, bir muhasebeci, ihtiyaca göre kâtip, bir başkâtip, gerektiği kadar tabip ile bir sertabip, sereczacı ile eczacılar, iki imam ve sair memurin-i ruhaniye ve her otuz mahbus için muhafız ve bu muhafızların her on adedi için bir küçük muhafız zabiti, her dört küçük muhafız zabiti için bir muhafız zabiti, bir sermuhafız, gerektiği kadar muallim ve ustalar seçilecekti. Ayrıca, usta ve hademe sınıflarının debboy memuru (depo), mübayaa memuru (satın alma), vekil-i harc memuru (masraf görmekle vazifeli olan kimse), kapıcı ve satış memuru istihdam olunacaktı (Madde 23). Bir hafta ceza alan mahkûmların kalacağı mahbeslerdeki gardiyanlar, birinci ve ikinci sınıf hapishanelerden nakledilerek toplamda iki gardiyan idaresinde bulunacaktı. Bu mahbesler hapishaneler dâhilinde yer aldığı için ayrıca gardiyan tayin olunmayacaktı (Madde 24). Memurlar dereceleriyle doğru orantılı olarak atanacaklar, ancak gerek görüldüğü durumlarda memurların sınıfları dikkate alınmayarak hangi sınıftan olurlarsa olsunlar herhangi bir derecedeki hapishane kadrosuna girebileceklerdi (Madde 25). Muhasebeciler müdürlere, başkâtipler muhasebecilere, vekil ve muavinler de başkâtiplere tabi olacaklardı (Madde 26).

Her hangi bir suçtan yargılanmamış olup, yirmi üç ve otuz beş yaş arasında olan kişiler, hapishane müdürleri tarafından, hademe olarak işe alınabileceklerdi. Hademe olarak beş sene çalışıp, görevlerini layıkıyla yerine getirenler kıdem atlayabilecek ve kıdem atlayan hademeler yüksek maaş alacaklardı. Bu şekilde yükselen hademeler beş sene daha hizmet ettikleri zaman sanatkâr hademe sınıfına geçmeye hak kazanacaklardı (Madde 28).

Muhafız sınıfına alınacak kişiler askerlik görevini yerine getiren iyi halli insanlardan seçilecekti. On sekiz yaşından küçük ve otuz yaşından büyük olanlar muhafız sınıfına alınmayacaktı. Beş sene muhafızlık yapan kişiler sınava alınarak, sınavı başarıyla geçtiği takdirde küçük muhafız zabiti seçilebilecekti. Küçük muhafız zabitlerinin maaşlarına her iki senede bir, 100 kuruş zam yapılacaktı. Küçük muhafız zabitleri iki sene görevlerini layıkıyla yerine getirdikten sonra tabi tutuldukları sınavdan başarı elde ederlerse muhafız zabitliğine tayin edileceklerdi. Muhafız zabitleri da üç sene hizmet ettikten sonra tabi tutuldukları sınavdan başarı sağlarsa sermuhafızlığa yükseleceklerdi (Madde 29). Jandarma kumandanlığına tabi olmakla beraber, Dâhiliye Nezaretine bağlı bir sınıf olan

muhafız zabitleri, hapishaneyle ilgili herhangi bir durum meydana geldiğinde hapishane müdürlerinin emirlerine itaat edeceklerdi (Madde 30).

Gardiyan mektebinden mezun olacak üçüncü sınıf gardiyanlar, göreve başladıkları ilk sene gardiyan sınıfının asgari maaşını, ertesi sene de sınıfının en yüksek maaşını alacaktı. Bu şekilde çalışan gardiyanın her üç sene de bir derecesi artarak birinci sınıf gardiyanlığa kadar yükselebilecekti. Sergardiyanlığa, başkâtipliğe ve hatta muhasebeciliğe kadar yükselebileceklerdi. Tayin ve terfileriyle Dâhiliye Nezareti ilgilenecekti. Ayrıca ustalar, hapishanelerde oluşturulacak sanat dallarına ve iş sahalarına göre seçilecek, o işle uğraşacak usta o bölgede bulunmazsa hapishane müdürlerinin tebliği ve Dâhiliye Nezareti'nin tasdiki ile İstanbul'dan tayin edilecekti (Madde 31). Muallimlerin tayin işlemi de ustalar gibi olacaktı (Madde 32). Ruhaniye sınıfına mensup olan imam, papaz, haham Dâhiliye Nezareti tarafından seçilecekti (Madde 33). Sağlık memurları, hapishane müdürünün talebi ve en büyük mülkiye memurunun tebliği üzerine tayin olacaktı (Madde 35). Başkâtipler muhasebe sınıfına geçebilecektir. Muhasebeciler, birinci sınıf kâtiplerden seçilebilecek ve muhasebeciliğe geçen kâtipler ise en alt sınıftan başlayacaktı (Madde 36). Doğrudan doğruya Dâhiliye Nezareti tarafından atanacak müdürler, başkâtip ve muhasebecilerden seçilebilecekti (Madde 37). Hapishane memurları, hapishane içerisinde resmi elbise giyecek ve görevlerini elbisesiz ifa edemeyeceklerdi (Madde 41).

Hapishane müdürü, hapishanedeki her olaydan ve her kişiden mesul olacak, Dâhiliye Nezaretiyle ve diğer yerlerle yapılacak yazışmaları yürütecekti (Madde 42). Hapishanenin hesap işleriyle ilgilenen muhasebeci, mahkûmların giyecek tahsisatı ve iâşe masraflarıyla memurların maaşlarına ait hesaplamaları yapacaktı (Madde 43). Sertabip hapishanenin sağlık işlerinden mesul olacak, sertabip olmayan hapishanelerde ise hapishanenin sağlık işleriyle tabip ilgilenecektir. Eczanenin idaresi tabibin kontrolü altında olacağı gibi, sıhhiye dairesindeki koğuşların mimariye uygun bir şekilde düzenlenip düzenlenmediğiyle de tabip ilgilenecekti (Madde 44). Kâtipler, hesap işleri, sağlık işleri gibi gerek görülen yerlere hapishane müdürünün tayininde istihdam olunacaktı (Madde 45). Ruhani memurlar, mahkûmların dini vecibelerini yerine getirmeye yardımcı olmak için vazifelendirilecekti (Madde 46). Muallimler birinci derecedeki hapishanelerde mahkûmlara dini öğüt vermekle vazifelendirilmişlerdi. İkinci derecedeki hapishaneler ile umumî hapishanelerdeki mahkûmlara da belli bir program dâhilinde eğitim verilecekti (Madde 47). Ustalar hapishane dâhilinde tesis edilecek sanayi dalını mahkûmlara öğretecek ve mahkûmların

yeteneklerine göre hangi sanayi dalına ayrılmaları gerektiğini belirleyecekti (Madde 48). Gardiyanlar mahbusların hal ve hareketlerini gözlemleyerek geçerli olan nizamnâme kapsamında onları belli bir nizama yönlendirecekti. Nitekim gardiyanlar, mahkûmlara koğuşları temizlettirecek ve yatıp kalktıklarında, yemek yediklerinde, çalıştıklarında hareketlerini gözlemleyecekti (Madde 49). Hapishane dışını gözlemek ve korumakla vazifeli olan muhafızlar, ayrıca nöbet tutmak, mahkûmları bir hapishaneden diğer bir hapishaneye naklettirmek, mahkemelerin talep ettiği mahkûmları bulunduğu yerden istenilen yere götürmekle sorumlu olacaktı (Madde 50). Hademeler; odacılık, koğuş hademeliği, mutfak hademeliği, hastane hademeliği gibi alanlara bölünmüş olarak görevlerini yerine getirecekti (Madde 51). Debboy memuru (ıslah ve elbise-i askeriye anbarı), vekil-i harc (masraf görmekle vazifeli olan kimse), mübayaa memuru (satın alma), satış memuru, çamaşırcı, kaloriferci ve makinist gibi memurlar kendilerine verilecek görevi ifa edeceklerdi (Madde 52).

Hapishanelerde, müdürün başkanlığında muhasebeci, sergardiyan, sertabip, başkâtip, sergardiyan, sermuhafızdan ibaret bir komisyon kurulacaktı. Bu komisyon o dönemde geçerli olan nizamnâmeyi yürütmekle ve kendilerine verilen görevleri yerine getirmekle sorumlu olacaktı (Madde 53-54). Hapishane komisyonu her on günde bir toplanacak ve bunun dışında olağanüstü bir durum gerçekleştiğinde müdür komisyonu toplayabilecekti (Madde 56). Hapishane idaresine gelen her türlü evrakın kaydı için hapishane kaleminde musaddık bulunacak ve gerekli olan defteri tutacaktı (Madde 58). Hapishane idaresinden yazılan yazılar Sadaret Defterine kaydedilecekti (Madde 59).

Her hapishanede bir depo ve depodan sorumlu bir depo vekili bulunacaktır. Depoda tutulacak defterde hapishaneye ait demirbaş eşyalar kaydedilecek, senede bir defa depo mevcudu hapishane komisyonu tarafından sayılacaktı (Madde 60). Depodan eşya makbuz karşılığında verilecekti. Eşyaya ihtiyacı olan daire, kalem odasından alacağı boş bir makbuzu müdüre onaylattıktan sonra depo memuruna götürerek gerekli eşyayı alabilecektir. Depodan çıkan eşya depo defterine makbuz numarası ile birlikte kaydedilecekti (Madde 61). Hapishanede bir kiler bulunacak, ayrıca kilere giren ve çıkan yiyecekler burada bulunan defterlere kaydedilecekti (Madde 62). Devlet tarafından mahkûmlara üçer yüz dirhem para ve bir çift ekmek ile sade ya da iç yağıyla pişirilecek mevsimine göre kuru zahire veya taze sebze ve etten ibaret yüz otuz dirhem çorba verilecekti. Çorbada bulunan yağ ve sebzenin miktarı aşçının isteğine bırakılmıştır.

Haftada bir kere çorba yerine her fert için belli miktar alınmış dirhem et ile ona göre sebze ve erzaktan yemek pişirilecekti. Bu erzakın miktarı nefer için alınmış dirhem et ile kırk dirhem kuru fasulye, yirmi dirhem pirinç, altı dirhem yağ ve dört dirhem tuzdan ibaretti. Et yemeği verilmeyen günlerde dört dirhem yağ verilecekti. Gayrimüslimlerin perhiz günlerinde bu usule riayet edilecek ve haftada bir kere de şekerli bir yemek, tatlı verilecekti. Hapishane idaresi istediği takdirde mahkûmlar için daha zengin bir menü çıkartabilecekti. Mahkûmlar arzu ettikleri takdirde tütün, kahve, şeker, çay gibi ihtiyaçlarını kendileri karşılayabileceklerdi. Hapishane komisyonunun kararıyla hapishanenin içinde bir dükkân açılacak ya da mahkûmların vermiş olduğu siparişleri almak için bir siparişçi tayin edilecekti. Hapishane dâhilinde bulunan dükkân, malları çarşı fiyatından fazlaya satamayacağı gibi siparişçide ucuza aldığı malı zam yaparak mahkûmlara satamayacaktır. Hapishane dâhilinde bulunan eczanede aynı kurallara riayet edecekti (Madde 63-66).

Hapishanedeki mahkûmların ihtiyaçlarını karşılamak için gelen yiyecek, içecek, ilaç, kıyafet, yakacak gibi her türlü madde hapishane komisyonunca onaylanıp, muhasebe defterine kaydedildikten sonra ilgili olduğu daireye yani eczaneye, kilere, ambara gönderilip buradaki memurlar tarafından cetvellere kaydedilecekti (Madde 69). Dairelerde tutulması gereken defterlerin düzeninden başkâtip sorumluydu. Başkâtip bulunmayan yerlerde ise hapishane kâtipleri bu vazifeyi yürütecekti (Madde 71).

Hapishane memurlarının izinli oldukları zamanlar dışında hapishanede bulunmaları gerekiyordu (Madde 72). Memurlar haftada iki gece dışarı çıkabilecek, izinler bir cetvel halinde tertip edilecekti (Madde 73). İzin zamanları dışında dışarı çıkmak isteyen memur, müdürden izin almak zorundaydı. Müdür bulunmadığı takdirde müdür yardımcısı da izin verebilme yetkisine sahip olacaktı. Sergardiyan ve gardiyanların dışarıda birkaç saatliğine dahi işi olsa müdürden izin alacaklardı. Müdür olmadığı takdirde, gardiyanlar, sergardiyanlardan izin alacaktı. Sergardiyan müdürün izni olmadan kesinlikle dışarı çıkmayacaktı. Ancak kâtip, muallim, usta, imam, papaz ve haham gibi memurlar hapishanede sürekli bulunmak zorunda değildi (Madde 75).

Hademelerin, muhafızların ve gardiyanların umumî, diğer memurların ise her birinin ayrı olmak üzere yatak odaları olacaktı. Yatak odaları tek olan memurlar, yataklarını kendileri tedarik edecek, bir arada kalan memurların yatakları hapishane bütçesinden

karşılancaktı (Madde 76). Memurların yiyecekleri, hapishane tarafından karşılanacak ancak memurlar yiyecekleri evlerine götüremeyecekti (Madde 77). Memurlar hasta olup işe gelmedikleri takdirde gelmediği günlere göre maaşlarında kesinti yapılacaktır. Bu durumun sürmesi durumunda hapishane komisyonu durumu değerlendirmeye alacak, memur doğrudan doğruya azledilecek ya da bağlı bulunduğu müdürün emri uygulanacaktır. O mahaldeki en büyük mülkiye memuruna tahrirat ile durum bildirilecek ardından bu durumdan Dâhiliye Nezareti haberdar edilecekti (Madde 78). Hapishanede içki içmeleri yasak olan memurlar, görevleri başındayken sarhoş oldukları tespit edilirse görevlerinden azledileceklerdi (Madde 79). Hapishane memurları, hapishane memuriyetinden başka her hangi bir işte çalışmayacaktır (Madde 80).

Hapishanede görevli olan muhasebeci, sağlık memuru ve hapishanenin güvenliğinden sorumlu olan diğer memurlar, kendi mesuliyetleri altındaki defterleri tutmakla mükellefti (Madde 81). Memurların kendi özel işlerini mahkûmlara yaptırmaması yasaktı (Madde 82). Hapishane memurlarının çocuklarının, eşlerinin ve akrabalarının hapishaneye girmeleri yasaktı. Ancak hapishanede vazifeli olan memur ile görüşmek isteyen memurun akrabaları, memur ile kabul odasında görüşebilecek, ancak bu görüşme uzun sürmeyecekti (Madde 83). Hapishane memurları, şahsi odalarına mahkûmları kabul etmeyecekti (Madde 84). Hapishane memurları, mahkûmlardan ve onların ailelerinden kesinlikle hediye talep edemeyeceklerdi. Hapishane memurlarının, mahkûm veya mahkûmun akrabalarıyla nizama aykırı konularda konuşmaları da yasaktı (Madde 85). Hapishaneye teslim edilen her mahkûm, iki gün misafir koğuşunda kalacak, doktor tarafından sağlık taramasından geçirildikten sonra hamamda yıkanması sağlanarak temiz çamaşır ve kendisine ait kıyafetler verilerek koğuşa gönderilecekti (Madde 87).

Mahkûmun üzerinden çıkan elbise, ziynet eşyası, nakit para hapishane komisyonunun incelemesinden geçtikten sonra ilgili deftere kaydedilecekti. Mahkûmun üzerinden çıkan eşyalar paket yapılarak hususî eşyalar için ayrılmış ambara konulacak, ceza süresini tamamlayıp hapishaneden ayrılırken mahkûma geri verilecekti (Madde 88-90).

Hapishanedeki tüm mahkûmlar tek çeşit elbise giyecekti (Madde 92). Mahkûmlara yılda iki kez kırmızı bir adet külah, iki renkten oluşan bir adet gömlek aynı kumaştan bir adet pantolondur verilecekti. Gömlek ile pantolon yaz mevsiminde ketenden kış

mevsiminde yünden yapılacaktır. Ayrıca mahkûma yılda üçer defa iç çamaşır, gömlek ve çorap verilecekti (Madde 93). Mahkûmiyet süreleri bir seneden az olan mahkûmların elbiseleri hapisyanede kalma sürelerine göre verilecektir (Madde 94). Bayan mahkûmlara senede üç başörtüsü, iki entari, üç iç çamaşır, üç gömlek, iç hırkası, iki adet çift çorap, iki adet çift terlik verilecektir (Madde 96).

Her mahkûma üzerine mahkûmun numarası yazılan bir yatak verilecekti. Mahkûmlar ayrı ayrı yatacak, yatacakları zaman dış elbiselerini çıkaracaklardı (Madde 98). Mahkûmlara ottan yapılmış yatak, kılıflı bir yastık, çarşaf ve çarşafly yorgan verilecekti. Ayrıca mahkûma verilen yatak kerevetin üzerine konulacaktı (Madde 99).

Her hapishane dâhilinde mahkûmları tıraş etmek üzere ücretli berber bulunacaktı (Madde 100). Mahkûmlar haftada bir defa çamaşırını, ayda bir kere de yatak çarşafını ve yatak yüzlerini yıkatacaklardı (Madde 102). Her mahkûm kendi yatağını düzeltmekle sorumlu olduğu gibi koğuşların temizliğinden de mahkûmlar sorumlu olacaktı (Madde 103).

Hapishanelerde mahkûmların istifade edebileceği kütüphane bulunacaktı. Kütüphanede bulunacak kitaplar Dâhiliye Nezareti tarafından seçilecekti (Madde 105). Birinci derecedeki hapishanelerde mahkûmlara dini terbiye ve ahlak kuralları öğretilecek, bu hapishanelerde her hangi bir sanayi faaliyeti olmayacaktı (Madde 107). İkinci derece hapishanelerde kurulacak olan sanayi tesisi için gerekli malzemeler tedarik edileceği gibi iş imkânı da sağlanacaktı (Madde 108-109). Çalışmaktan kaçmak isteyen mahkûm iş yapması için teşvik edilecekti. Bu teşebbüs işe yaramadığı takdirde inzibata ait ahkâma göre muamele edilecekti (Madde 110).

Hasta olan mahkûm doktor raporunda belirtilen süre boyunca çalışmayacaktı. Cuma, pazar ve kandil günleri ile Hıristiyan ve Musevilerin kutsal kabul ettiği günler tatil günleriydi, bu günlerde mahkûmlar çalışmayacaktı (Madde 111-112). Mahkûmlar işlerine göre farklı iş bölümlerine ayrılacak ve her mahkûm ustasına itaat edecekti (Madde 113). Mahkûmların her biri için ayrı ayrı defter tutulacaktı. Bu defterlere mahkûmların kazanç miktarı ve bu miktardan hapishaneye ayrılacak kesim açık bir şekilde yazılacaktı. Mahkûma ait olan kısmından kendisine ne kadar harçlık verileceği hapishane komisyonu tarafından belirlenecekti (Madde 116). Hapishanede imal edilen eşyaların satılması, hapishanenin yetki alanına bırakılacaktı (Madde 117).

Hapishanede mesai saatleri 8 saat uyku, 8 saat mesai, 8 saat istirahat şeklinde idi. İstirahat ve meşguliyet saatleri Dâhiliye Nezaretince düzenlenerek hapishanelere gönderilecek ve bu program senede üç defa her dört ayda bir değişmek üzere düzenlenecekti (Madde 120-121).

Hâkimin çıkaracağı ilam olmadan suçlu hapishaneye kabul edilemeyecekti. Mahkemesi hala devam edenler, tevkifhânedeki kalacak, hakkında hapis cezası verilen suçlu, muhafızlar refakatiyle hapishaneye teslim edilecekti (Madde 123). Hapishaneye gelen mahkûm ilk olarak hapishanenin esas defterine kaydedilecekti (Madde 124). Bu defterlerde mahkûmun ismi, mevki, tahsil derecesi, mahkûmiyet sebebi ve müddeti, hangi mahkemenin kararıyla mahkûm olduğu, hapse giriş tarihi ve hapisten çıkacağı tarih, kayıt sıra numarası gibi bilgiler kaydedilecektir (Madde 125). Hapishane esas defteri, kâtibin tarafından düzenlenecek ve hapishane müdürü tarafından onaylanacaktır (Madde 129).

On beş yaşından küçük olan ve on beş ile on sekiz yaş arasında olan mahkûmlar iki koğuşa ayrılacaklardı. On sekiz yaşından yukarı olup da siması küçük duranlar bu koğuşlara dâhil edileceklerdi (Madde 131). Eşraf veya ayan gibi mevki olarak yüksek olan suçlular, hapishanelerde kendilerine ait odalarda iskân ettirilecektir. Bunların işeleri devlet tarafından verilmeyecekti. Yemeklerini kendi odalarında yiyebilecekleri gibi kendi elbiselerini de giyebileceklerdi. Bir kişinin bu maddeden yararlanması içinse en büyük mülkiye memurunun veya Dâhiliye Nezareti'nin izni olması gerekmektedir (Madde 133).

Koğuşlardaki mahkûmların hal ve hareketleri incelenecek ve düzene aykırı davranan mahkûmlara, münferit usul uygulanıp tek kişilik hücrede kalma cezası verilecekti. Hücrelerde kalan mahkûmların hâl ve hareketlerinde düzelme görüldüğü takdirde tekrar koğuşlarına dönebileceklerdi (Madde 134).

Hapis cezalarını çeken mahkûmlar günü gününe hapishaneden çıkarılacak, eğer bir mahkûma fazla hapis cezası çektirilirse bunun mesuliyeti memura ait olacaktı (Madde 136). Mahkûmiyet süreleri dolan mahkûmların cetveli bir gün önce sergardiyandan düzenlenip müdür tarafından tasdik edildikten sonra tahliye gününde mahalli polis idaresine gönderilecek ve ardından mahkûm tahliye edilecekti (Madde 137).

Mahkûmun bir hapishaneden diğer hapishaneye nakli Dâhiliye Nezareti'nin izni doğrultusunda yapılacaktı (Madde 138). Bir yere nakil olacak mahkûm gittiği hapishaneye

evraklarını da götürerek o hapisaneye kabul olunacak, ayrıca mahkûm, hapisaneye muhafızlar eşliğinde gidecekti (Madde 139). Herhangi bir sebep olmadan hiçbir mahkûm bir hapisaneden diğerine nakledilemeyecekti (Madde 142). Hapishane istiaabını aşan mahkûm sayısı, mahkûmların naklini gerçekleştirecek durumlar arasındaydı. Böyle bir durum olduğunda nakil Dâhiliye Nezareti tarafından gerçekleştirilecekti. (Madde 143). Bir mahkûmun kaldığı hapisane, ebeveyn ve akrabalarından uzak bir mahaldeyse mahkûm nakledilebilecekti. Ancak kalebentlik cezalarının uygulandığı ceza mahalleri ve kalebentlik cezasına mahkûm olanlar bu maddeden istifade edemeyecekti (Madde 144).

Mahkûmun eşi, evladı, babası, annesi, kardeşinin talebi üzerine gardiyan refakatiyle mahkûm ailesiyle geçici bir süreliğine görüşebilecekti (Madde 145). Her mahkûm af talebinde bulunabilecekti. Bu talep hapisane müdürüne iletilecek, hapisane müdürü de bu isteği mahallin en büyük mülkiye memuruna iletilecekti. Ardından mülkiye memuru da bu durumu Dâhiliye Nezaretine arz edecekti (Madde 152).

Hapishanenin iç düzenini sağlamakla görevli olan gardiyanlar düzene aykırı bir durum gördüklerinde hemen gerekli mercilere durumu bildirmekle sorumludurlar. Hapishane içinde gördükleri bozuklukları hapisane müdüriyetine haber vermedikleri takdirde yaptıkları bu hareketten dolayı mesul tutulacaklardı (Madde 153). Her gün bir gardiyan yirmi dört saatte bir değişmek üzere nöbet tutacaktı (Madde 154). Hapishane müdürü, hapisaneleri çeşitli mıntikalara bölecek, her mıntika mahallinde iki gardiyan nöbet bekleyecek, biri nöbet tutacak diğeri ise gezecekti (Madde 157). Hususî işlerle gardiyanlar, genel nizamdan ise sergardiyan mesul olacaktır (Madde 159).

Hapishaneden içeri girecek ve dışarı çıkacak her türlü eşya, nizam memuru tarafından muayene edilecekti (Madde 160). Mahkûma dışarıdan gelecek her türlü eşya, mektup, telgrafname nizam memuru tarafından kontrol edilecekti. Mahkûm tarafından gönderilecek mektup, hapisane müdürü tarafından kontrol edilecek, müdürün bulunmadığı zamanlarda bu görevi sergardiyan yerine getirecekti (Madde 161-163).

Mahkûmlar, program dâhilinde belirli saatlerde uyuyup uyanmaya mecburdular. Uyanan mahkûmlar teneffüshanelere sevk edilecek ve burada nizam memurları tarafından sabah yoklaması yapılacaktı. Banyo ihtiyacı olan mahkûmlar gusülhanelere gönderilecek, hasta olanlar ise hastaneye gönderileceklerdi. Geride kalan mahkûmlar ise sabah ibadeti yapacaktı. Ardından sabah çorbasını içmek üzere yemekhanelere gönderilecek olan

mahkûmlar yemekten sonra bir saat eğitim alacaklardı. Eğitimden sonra da yarım saatlik teneffüs molası verilecekti. Öğlen arasına kadar hapisanede hangi sanayi faaliyeti var ise mahkûmlar o işle iştigal edecek, bir saatlik öğlen arasında yemek yenecek ve ibadet edilecekti. İkinci defa çalışmaya gönderilen mahkûmlar iki buçuk saat daha çalışacaktı. Çalışmadan sonraki üç saat içerisinde mahkûmlar, ikindi ve akşam namazları kılacak, istirahat edecek ve yemek yiyecekti. Akşam, yoklama yapıldıktan sonra mahkûmlar dersanelere gönderilecek ve sonrasında bir müddet dinlenip, ibadet ettikten sonra yatakhanelerine sevk edileceklerdi (Madde 164). Mahkûmların uyumaları gereken zamanlarda ortalıkta hiçbir mahkûm dolaşmayacak, ders ve iş zamanlarında herkes olması gerektiği yerde bulunacaktı (Madde 165). Yatakhane, yemekhane ve diğer yerlerin temizliğinden mahkûmlar sorumlu olacak ve kendi aralarında bu konuda iş bölümü yapacaklardı. Mahkûmlar, sorumlu oldukları yerleri süpürecek ve buldukları yerleri havalandıracaklardı. Bu işler nöbetçi gardiyanın gözetiminde yapılacaktı (Madde 166). Mahkûmlar her gün sabah ve akşam yoklamasıyla sayılacak, yoklama nizam memuru tarafından numara sırasına göre mahkûmların isimlerinin olduğu deftere kaydedilecekti. Bu defter her gün sergardiyan tarafından imzalanarak müdüre onaylatılacaktı (Madde 167). Haftada bir gün müdür, sergardiyan ve başkâtip, hapisane meydanında genel bir yoklama alacaklardı (Madde 168). Her ayın ilk günü hapisane mevcudu telgrafla Dâhiliye Nezaretine bildirilecekti (Madde 169). Mahkûmun yüksek sesle bağırıp çağırması, düzeni bozacak davranışlarda bulunması, yaralayıcı herhangi bir aleti tevkifhâneye ve hapisaneye sokması kesinlikle yasaktı. Mahkûmların çalıştıkları yerlerde bulunan kesici aletler hapisanenin herhangi başka yerinde mahkûmların üzerinde bulunmayacaktı (Madde 172-173). Hapishaneler ve tevkifhânelerde kumar oynamak ve esrar gibi maddeler kullanmak kesinlikle yasaktı (Madde 174).

Mahkûmlar avluda toplanıp birlikte gezebilecek, çalışma yerlerinde ve koğuşlarda toplanabilecekti (Madde 175). Mahkûmlar müdürün belirlediği gün, saat ve görüşme süreleri doğrultusunda ziyaretçileriyle görüşebilecekti. Müdürün belirlediği süre en az haftada bir kere en fazla iki kereydi (Madde 176). Sabıkalı ziyaretçilerin mahkûmlar ile görüşmeleri yasaktı (Madde 177). Ziyaretçiler önceden hapisane müdüre müracaat edecek, hapisane müdürü bir problem görmediği takdirde durum en büyük mülkiye memuruna iletilecek alınacak izin ve tahrir ile ziyaret gerçekleşecekti. Kürek mevkilerinin

ziyareti Dâhiliye Nezaretinin kontrolünde olduğu için izin durumu Dâhiliye Nezaretine bildirilecekti (Madde 178).

Çalışmaktan kaçmak isteyen mahkûm yirmi dört saatten bir haftaya kadar teneffüse çıkarılmaktan mahrum bırakılacak ve cezanın tekrarı halinde cezanın süresi arttırılacak, bu durum sicil defterine kaydedilerek, kayıtlar müdür tarafından tasdik edilecekti (Madde 193-195). Mahkûmlardan birinin diğerini tehdit etmesi ve yaralaması, hapishane dâhilinde ticaret ve faizle iş yapması, sarhoş edici içkiler içmesi, kumar oynaması, esrar çekmesi, hırsızlık yapması, hapishane malına zarar vermesi, hapishane memuruna karşı gelmesi, hapishane düzenine aykırı davranışlar kapsamına giriyordu (Madde 197).

1916 tarihli hapishaneler nizamnâmesinde belirtilen, kaza, sancak, liva ve vilayet merkezlerindeki hapishanelerin, hangi ceza sürelerine çarptırılmış mahkûmlara ait olacağına ilişkin ayırım, 1880 Nizamnâmesinde aynı şekilde açıklanmış olduğunu görmekteyiz. 1916 tarihli nizamnâmede açıklanan hapishane türleri, 1880 nizamnâmesi esas teşkil ederek yeniden ele alınmıştır. Yeni nizamnâmede hapishanelerin, merkez ve umumî hapishaneler olarak ikiye ayrıldığı, merkez hapishanelerin de, bulunduğu yere göre, birinci ve ikinci derece hapishaneler olarak yapılandırıldığını görmekteyiz.

Yapılan düzenlemeyle Osmanlı hapishaneleri, Batılı hapishane sistemlerinin bütünüyle uyum sağlamasına çalışılmıştır. Nitekim mahkûmların koğuşlarda bir arada kalmalarının toplu hapis sistemine, mahkûmlara dini eğitim terbiye verilmesi ve ibadetlerini yapmada özgür bırakılmalarının Pensilvania sistemine, mahkûmların gardiyan gözetiminde olup, çalıştırılmasının ise Auburn sistemine benzediği görülmektedir.

2.5. Müfettiş Doktor Poul Pollitz'in Faaliyetleri

1916 nizamnamesinden sonra İmparatorluk genelinde yapılacak hapishaneler için Avrupa ülkelerinde hapishane örnekleri ve hapishane yönetim usulleri incelenerek, en başarılı olanların seçilip imparatorluğun ihtiyaçlarına göre, hapishane planları çizilmesi ve kapsamlı bir hapishane düzenlemesinin hazırlanması planlanmaktaydı. Nitekim Hapishaneler İdare-i Umumîye Müdürlüğü tarafından yürütülen inceleme çalışmalarına, 1916 yılının Temmuz ayından itibaren Düsseldorf-Derendorf hücresel hapishanesinin

müdürlüğünü yapan ve psikiyatri alanında tıp eğitimi almış, Alman uzman Doktor olan Paul Pollitz de katılmaya başlamıştır.²²⁶

Hapishanelerin ıslahı için Alman bir uzman getirilmesi şüphesiz Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşında Almanya ile müttefik olmasının bir sonucuydu. 1919 yılına kadar Hapishaneler Müfettiş-i Umumîsi sıfatıyla istihdam edilen Poul Pollitz, imparatorluğun çeşitli yerlerinde teftişler yapmış, hapishanelere ilişkin yapılacak nizamnâmeler konusunda önerilerde bulunmuş ve raporlar hazırlamıştır. 1917-1918 yılları arasında Anadolu'daki hapishaneleri yardımcısı ve tercümanı Nazım Efendi ile birlikte gezen Doktor Pollitz, Mayıs 1917'de Hapishane-i Umumî İstatistik kaleminden Tekirdağ, Gelibolu, Çanakkale, İzmit ve Biga havalisindeki kazaların isimleri ile hapishanesi olan kazaların isimlerinin yazılı olduğu bir liste talep etmiştir.²²⁷ İncelemeler yapmak üzere Pollitz, Gelibolu ve ardından Kal'a-i Sultaniye ve çevresindeki hapishanelerin nizamını kontrol etmek amacıyla hapishanelere ziyarette bulunmuştur.²²⁸ İzmit ve Aydın hattındaki hapishaneleri de gezen Pollitz,²²⁹ Aydın Vilayetinde mevcut hapishanelerdeki mahkûmlar ile ilgili gerekli cetvelleri İstatistik Kaleminden talep etmiştir. Ancak İstatistik Kaleminden gelen bilgilerin eksikliği üzerine Pollitz, Heyet-i Teftiş Müdüriyet-i Umumîsi'ne gönderdiği yazıda, mahkûm ve mevkûflar hakkında gerekli bilgilerin toplanması amacıyla kurulmuş olan İstatistik Kaleminden, hazırlaması gereken cetvelleri vaktinde hazırlamadığından, görevini layıkıyla yerine getirmediğini belirterek şikâyetle bulunmuştur. Nitekim Pollitz Bey, mahkûm ve mevkûflar hakkında gerekli bilgilerin toplanması için yeniden cetvellerin oluşturulması²³⁰ ve gerekli evrakların hapishanelere gönderilmesini talep etmiştir.²³¹

Anadolu'daki Kal'a-i Sultaniye ve Aydın civarındaki hapishaneleri gezdikten sonra Ocak 1918'de İstanbul Umumî hapishanesini gezen Pollitz Bey, buradaki mahkûmların

²²⁶ Yasemin Saner Gönen, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Hapishaneleri İyileştirme Girişimleri", (Ed: Emine Gürsoy Naskali- Hilal Oytun Altun), *Hapishane Kitabı*, Kitapevi Yayınları, İstanbul 2005, s. 176-177.

²²⁷ BOA, DH.MB.HPS. Dosya No:79, Gömlek No:38, Lef 7, 13 Mayıs 1333/ 13 Mayıs 1917.

²²⁸ BOA, DH.MB.HPS. Dosya No:77, Gömlek No:22, 15 Şaban 1335/ 6 Haziran 1917.

²²⁹ İzmir ve Aydın hattı üzerindeki hapishaneleri teftiş etmek için, kendisine ve yardımcısına (Nazım Efendi) yol harcırahı olarak ellışer lira verilmesini talep eden Pollitz Bey, İstanbul'a döndüklerinde ise yol masrafını hakkında müdüriyetin bilgilendireceğini belirtmiştir. Pollitz Bey, yakacak madde için okkası 12 kuruştan 650 okka odun bedeli olarak toplamda 7.860 kuruş (7800), arpa kahvesi için okkası 60 kuruştan olmak üzere 60 okka kahve ve kış aylarından dolayı harcanan bazı vesair ihtiyaçlarla birlikte toplamda 11.600 kuruş harcırah talep etmiştir. BOA, DH.MB.HPS. Dosya No:79, Gömlek No:38, Lef 2, 1 Nisan 1334/ 1 Nisan 1918.

²³⁰ BOA, DH.MB.HPS. Dosya No:79, Gömlek No:38, Lef 6, 13 Haziran 1333/ 13 Haziran 1917. Hapishanelere gönderilmek üzere hazırlanan cetvel örneği için Ek 7'ye bakınız.

²³¹ BOA, DH.MB.HPS. Dosya No:79, Gömlek No:38, Lef 6, 13 Haziran 1333/ 13 Haziran 1917.

odun ve kömür bulamadığı gibi, yiyecek ve içecek de bulamadığını ve mahkûmların tamamen açlık ve sefalet içinde olduklarını belirtmiş ve İstanbul Umumî Hapishanesinin ıslahı için şu önerilerde bulunmuştur:

1. Hapishanede mahkûmların çalışmaları için kurulan sanayi dallarından kundurahane, marangozhane ve demircihanelerde çalışan mahkûmlara kazanç olarak verilen akçenin dörtte veya üçte biri alınıp, alınan bu meblağlar deftere kaydedilip hapishane kasasına bırakılmalıdır. Bu suretle mahkûma her gün belli miktar odun ve kömür tedariki yapılabilir.

2. Odun ve kömür pahalı olduğu için mahkûmların tümü iki odaya taksim edilerek ısınmaları sağlanabilir.

3. Mahkûmlara odun ve kömür tedariki yapıldığında, bir miktar sıcak çorba verilebilir. Sıcak çorba verilemediği takdirde yarım okka arpa kahvesi de verilebilir. Ayrıca Pollitz Bey, kahvenin şekersiz de verilebileceğini vurgulamadan geçememiştir.²³²

Pollitz'in teftiş yaptığı sırada İstanbul Umumi Hapishanesi'nde çalıştırılan mahkûmların yaptıkları işler, kazançları ve kesintileri aşağıdaki tabloda verilmiştir:

Tablo 2.2. 5 Ocak 1918'de İstanbul Umumî Hapishanesinde Çalışan Mahkûmların Kazançlarından Hapishane İçin Yapılan Kesintiler²³³

	Çalışan Mahkûm Sayısı	Hapishane İçin Ayrılan Akçenin Toplamı
Kunduracı	19	95
Doğramacı	16	...

²³² BOA, DH.MB.HPS. Dosya No:79, Gömlek No:38, Lef 5, 4 Kanunisani 1334/ 4 Ocak 1918.

²³³ BOA, DH.MB.HPS. Dosya No:79, Gömlek No:38, Lef 4, 5 Kanunisani 1334/ 5 Ocak 1918.

Tablo 2.3. 6 Ocak 1918’de İstanbul Umumî Hapishanesinde Çalışan Mahkûmların Kazançlarından Hapishane İçin Yapılan Kesintiler²³⁴

	Çalışan Mahkûm Sayısı	Gündelik Mahkûma Verilen Akçe	Hapishane İçin Ayrılan Miktar	Hapishane İçin Ayrılan Akçenin Toplamı
Kunduracı	20	25	5	100
Doğramacı	15	20	6	90
Demirci	5	15	3	15
Terzi	12	30	6	72
İnşaatta Çalışanlar	40	15	3	120
Sokak Temizlikçileri	20	15	3	60

Buna göre, bir gün içinde kunduracı mahkûmların sayısı bir kişi artarken, doğramacı mahkûm sayısında bir kişilik azalma görülmektedir. 1918 yılı Ocak ayında mahkûmlar tarafından kazanılan para ise 12.500 kuruştur.²³⁵

Osmanlı genelinde aynı büyüklükte tutukevleri inşa edilmesini talep eden Pollitz, hapishane ve tutukevi inşaatlarına her yerde aynı anda başlanamayacağından bazı vilayetlere öncelik verilmesi gerektiğini belirtmiştir. Bunlar İshakpaşa'daki Dersaadet Cinayet Tevkifhânesi ve Üsküdar Tevkifhânesi ile Bursa, Balıkesir, Eskişehir, Beyrut, Adana, Ankara, Yozgat ve İzmir hapishaneleriydi. Pollitz ayrıca, İzmir, Kal'a-i Sultaniye ve Eskişehir gibi nüfusu fazla olan yerlerdeki hapishanelerin mahkûmları barındırabilecek genişlikte inşa edilmesi, tutukluların üçte birini kapsayacak sayıda hücrelerin yapılması ve bazı yerlerde ise tutukevi ve hapishanelerin aynı yapı içerisinde olması gerekliliği üzerinde durmuştur.²³⁶

²³⁴ BOA, DH.MB.HPS. Dosya No:79,Gömlek No:38, Lef 3, 6 Kanunisani 1334/ 6 Ocak 1918.

²³⁵ BOA, DH.MB.HPS. Dosya No:79,Gömlek No:38, Lef 3, 6 Kanunisani 1334/ 6 Ocak 1918.

²³⁶BOA, DH.MB.HPS. Dosya No:79, Gömlek No:38, Lef 1, 12 Cemaziyelahir 1337/ 15 Mart 1919.

Pollitz'in çalışmalarına rağmen hapishaneler için planlanan ıslah faaliyetlerine her yerde aynı anda başlanmamış, ertelenmiş ya da geç uygulamaya konmuştur. Bu aksaklıkların yaşanmasında hapishane idaresinin II. Meşrutiyet'e kadar Adliye, Zaptiye ve Dâhiliye Nezaretleri arasında bölünmüş olmasının da önemli etkisi vardır.²³⁷

²³⁷ Gültekin Yıldız, *Osmanlı Devleti'nde...*, s. 221.

3. BÖLÜM

KALA-İ SULTANIYE HAPİSHANESİ

1. Kal'a-i Sultaniye Şehri

Günümüz Çanakkale şehri, tarihi çok eski dönemlere inmeyen bir XV. yüzyıl şehri olup, bugünkü yerleşim yerinin temeli Fatih Sultan Mehmet döneminde atılmıştır. Şehrin bu yeniliğine karşılık çevresinde yapılan kazılar yörede tarih öncesine kadar inen yerleşmelerin varlığını ortaya koymuştur.²³⁸ Nitekim yapılan bu arkeolojik çalışmalar sonucunda şehrin tarihi M.Ö. XX. yüzyıla kadar inmiştir. Eski zamanlarda “Troya” adıyla tanınan şehir, M.Ö. XIII. yüzyıl başlarına doğru Akalılar tarafından zapt edilmiş olup, Eski Çağ’ın ilk devrinde boğazın Asya kıyılarının Troa hükümdarlarına ait olduğu ve yine Trak’ların bu kıyılara yerleşmiş oldukları bilinmektedir. Troya şehrinin ortadan kalkmasıyla, bu şehrin yerini yeniçağ başlarında kurulan Çanakkale şehri almıştır.²³⁹

Osmanlıların, Orhan Bey döneminden itibaren gerek yapılan akınlar vasıtasıyla gerekse de Bizans’a yardım amacı ile Çanakkale Boğazından Rumeli’ye geçtikleri ve boğazın Rumeli kıyılarını ele geçirmeye çalıştıkları görülmektedir.

Orhan Bey’in oğlu Süleyman Paşa yönetiminde 1356 yılında Çimpe Kalesini ele geçirilmiş ve buraya bir muhafız birliği yerleştirilmiştir. Süleyman Paşa fetihleri genişletmek için hazırlıklar yapmaktayken, bu dönemde yaşanan bir deprem sonucunda surları yıkılan Gelibolu kolaylıkla zapt edilmiştir. Boğazın en önemli mevkiini zapt eden Halil Ece Bey ile Gazi Fazıl Bey bu önemli fetih haberini Biga’da bulunan Süleyman

²³⁸ Metin Tuncel, “Çanakkale”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 8, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1993, s. 197.

²³⁹ Şihabeddin Tekindağ, “Çanakkale”, *İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 3, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1945, s. 341-343.

Paşa'ya iletmiş ve Süleyman Paşa da beraberindeki birçok Türk göçmeniyle birlikte buraya gelmiş ve böylelikle Çanakkale Osmanlı hâkimiyetine girmiştir.²⁴⁰

Fatih Sultan Mehmet döneminde ise, boğazın güvenliğinin sağlanması amacıyla boğazın en dar yerinde karşılıklı iki kale inşa edilmiştir. Bu kalelerden Rumeli sahilinde olanına Kilitbahir, Anadolu sahilinde olanına ise Çanak-Kalesi veya Fatih Sultan Mehmet'in oğlu Şehzade Mustafa tarafından inşa edildiği için Sultaniye Kalesi adı verilmiştir. 1463 yılında inşa edilen ve Kal'a-i Sultaniye adı verilen bu kalede, başlangıçta muhafız askerlerinden başka ahali bulunmazken, zamanla kalenin etrafında, zâbitân ailelerine mahsus evler ve bir takım dükkânlar yapılarak, Kal'a-i Sultaniye bir şehir haline getirilmiştir.²⁴¹

Bir liman kenti olan Çanakkale şehri, Anadolu Eyaleti içindeki Biga sancağı dâhilinde yer almıştır. Sancağın merkezi XIX. yüzyıl boyunca çoğu kez Biga olmuştur. Şu anda Çanakkale sınırları içerisinde yer alan Gelibolu ise, XIX. yüzyılda Edirne vilayetinin bir sancağıdır.²⁴²

Osmanlıların Ege denizine açılarak adaları ele geçirmeye başlamalarıyla birlikte, hem Kuzey Afrika hem de Ege Adalarının idaresini içine alan Cezayir Beylerbeyliği kurulmuştur.²⁴³ Daha sonra, Biga sancağı da, merkezi Gelibolu olan ve 1534 yılında kurulmuş olan Cezayir-i Bahr-i Sefid vilayetinin içinde yer almıştır.²⁴⁴

XIX. yüzyılın ilk yarısında Biga sancağında, "Kal'a-i Sultaniye, Ezine, Çan, Balya, Lapseki, Biga ve Güvercinlik" kazaları bulunuyordu.²⁴⁵ 1848-1867 yılları arasında Kal'a-i Sultaniye, Hüdavendigâr Eyaleti dâhilindeki Biga livasına bağlı bir kaza merkezi durumunda idi. Hüdavendigâr Eyaleti ise, ilk kurulan Osmanlı eyaletlerinden biri olup, uzun süre Anadolu Beylerbeyliğine bağlı kaldıktan sonra sınırları genişletilerek XIX.

²⁴⁰ Şihabeddin Tekindağ, "Çanakkale", s. 342-343.

²⁴¹ Şemseddin Sami, *Kamusû'l-A'lam, Tarih ve Coğrafya Lugatı*, Cilt: 5, Mihran Matbaası, İstanbul 1898, s. 3685.

²⁴² Metin Tuncel, "Çanakkale", s. 197-198.

²⁴³ Mahmut H. Şakiroğlu, "Cezayir-i Bahr-i Sefid", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 7, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1993, s. 500-501; Mustafa Nuri Paşa, *Netayici'l-Vuku'at*, (Haz: Neşet Çağatay), Cilt: 1-2, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1992, s. 140.

²⁴⁴ İdris Bostan, "Cezayir-i Bahr-i Sefid Vilayetinin Kuruluşu (1534)", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, Sayı: 38, İstanbul 2003, s. 66-67.

²⁴⁵ Şerif Korkmaz, "Tanzimat Sonrası Çanakkale'nin İdari ve Nüfus Yapısı", *Onsekiz Mart Üniversitesi Atatürk ve Çanakkale Savaşları Araştırma Merkezi, Çanakkale Araştırmaları Yıllığı*, Sayı: 3, Mart 2005, s. 111.

yüzyıldan önce eyalet, ardından vilayet adı altında teşkilatlandırılmıştır.²⁴⁶ Bu dönemde Bozcaada ve Gökçeada “Liva-i Bozcada” adı altında Cezayir-i Bahr-i Sefid Eyaletine,²⁴⁷ Gelibolu livası ise Edirne Eyaletine bağlı idi.²⁴⁸

Biga Sancağı 1868 yılından itibaren daha önce uzun süre idaresinde bulunduğu Cezayir-i Bahr-i Sefid vilayetine tekrar dâhil edilmiş, bu durum 1877 yılına kadar devam etmiştir. 1868’de bu vilayetin diğer sancakları ise Midilli, Sakız ve Rodos idi.²⁴⁹ Aynı zamanda Cezayir-i Bahr-i Sefid vilayetinin merkezi de Kal’a-i Sultaniye olmuştur.²⁵⁰

Kırım harbinden sonra Avrupalılarla temasın çoğalmasıyla birlikte, İstanbul’un yönetiminde yenilikler yapılmış, özellikle belediye işleriyle meşgul olmak üzere İstanbul’da şehremaneti idaresi kurulmuştur. Daha sonra bu idare genişletilerek çevre sancak ve kazaları da içine almıştır.²⁵¹ Nitekim 1877-1880 yılları arasındaki üç senelik kısa bir dönemde Çanakkale, İstanbul Şehremaneti idaresine içinde yer almıştır.

1881-1887 yılları arasında Çanakkale, Karesi vilayetine dâhil edilmiştir. Yeni teşkil edilen bu vilayette sadece, Biga ve Karesi sancakları bulunuyordu. Biga sancağının kaza ve nahiyeleri şunlardı: Kal’a-i Sultaniye, Ezine, Lapseki, Ayvacık ve Bayramiç kazaları; Çardak, Kumkale, Güvercinlik, Çan, Eceabat, Erenköy nahiyeleri.²⁵²

1888 yılından itibaren Biga sancağı adı altındaki Çanakkale, müstakil bir sancak yapılarak doğrudan merkeze bağlanmıştır. Sancak dâhilinde ise Biga, Lapseki, Ezine ve Ayvacık kazalarıyla, Erenköy, Güvercinlik, Çan, Bergos, Çardak, Bayramiç, Kumkale nahiyeleri bulunuyordu.²⁵³ 1894’ten itibaren Biga sancağının merkezi Kala-i Sultaniye olmuş²⁵⁴ ve Kala-i Sultaniye dâhilinde 1888-1910 yılları arasında 6 kaza ve 7 nahiye bulunuyordu.

²⁴⁶ Feridun Emecen, “Hüdavendigâr”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 18, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1998, s. 285.

²⁴⁷ SDAO, 1266, s. 69; SDAO, 1273, s. 90-91.

²⁴⁸ SDAO, 1266, s. 63.

²⁴⁹ SDAO, 1285, s. 176-177.

²⁵⁰ Şerif Korkmaz, “Tanzimat Sonrası...”, s. 112.

²⁵¹ Osman Nuri Ergin, *Mecelle-i Umur-i Belediye*, Cilt: 3, Kültür A.Ş. Yayınları, İstanbul 1995, s. 1268.

²⁵² SDAO, 1299, s. 60; SDAO, 1300, 38.

²⁵³ SDAO, 1306, s. 702-724.

²⁵⁴ SDAO, 1311, s. 868-871.

2. Kal'a-i Sultaniye Hapishanesinin Yeri ve İnşası

Kal'a-i Sultaniye hapishanesiyle ilgili arşiv belgeleri XIX. yüzyıl sonu ve XX. yüzyıl başlarında yoğunlaşmaktadır. Bu belgelerde genel olarak, hapishanede bulunan mahkûm sayısı, mahkûmların sağlık durumları, hapishanenin temizliği, güvenlik problemleri ve hapishanede meydana gelen tamir olaylarına değinilmiştir.

Kal'a-i Sultaniye hapishanesiyle ilgili ulaşabildiğimiz en eski belge 24 Mart 1849 tarihlidir ve Kal'a-i Sultaniye hapishanenin yeniden inşa edilmesine yöneliktir. Nitekim eski hapishanenin yetersizliği göz önüne alınarak Kala-i sultaniye Mutasarrıf Konağı yanındaki arsaya yeni bir hapishane inşa edilmesi kararlaştırılmış ve hapishanenin inşa masrafinin hazine tarafından karşılanması talep edilmiştir.²⁵⁵ Buna göre Kal'a-i Sultaniye'de 1849 yılından önce de bir hapishane olduğu anlaşılmakta ve yeni hapishanenin yapılacağı yer açık bir şekilde ifade edilmektedir. Hapishanenin yeniden hangi tarihte inşa edildiği tam anlamıyla açıklığa kavuşturulamıyorsa da, 1859 yılına gelindiğinde Kala-i Sultaniye hapishanesinin inşa edildiği ve Mutasarrıf Konağı (Hükümet Konağı) yanında hizmet verdiğini görmekteyiz. Nitekim Kala-i Sultaniye'de 1859 yılında meydana gelen yangında Hükümet Konağı karşısındaki hapishane de büyük zarar görmüş, bu olayda ayrıca Zaptiye askerlerine ait ahırda yanmıştır.²⁵⁶ Bunun üzerine yapılan incelemede hapishane ve ahırın inşası için beş bin iki yüz seksen sekiz kuruşun tahsis edilmesine karar verilmiştir.²⁵⁷

Hapishanenin yeri konusunda ulaşabilen bir diğer kaynakta ise hapishanenin hangi mahallede yer aldığını tespit edebiliyoruz. Buna göre; 11 Şubat 1860 tarihinde Yalı mahallesinde çıkan yangında, burada bulunan Hükümet Konağının son anda yanmaktan kurtarılması, daha önce Hükümet Konağı karşısında olduğunu tespit ettiğimiz Kal'a-i Sultaniye hapishanesinin Yalı mahallesinde olduğunu bizlere göstermektedir.²⁵⁸ Nitekim 1921 yılında Kal'a-i Sultaniye Nafia Serkondüktörü Ahmed Kemalettin'in çizdiği hapishanenin yerini gösteren krokide de, Kal'a-i Sultaniye hapishanesinin Yalı mahallesinde bulunduğu görülmektedir. Buna göre hapishane Belediye Dairesinin çaprazında Yalı Caddesi, Çimenli Caddesi ve Hürriyet Meydanı Caddeleri arasında yer

²⁵⁵ BOA, DH.MB.HPS., Dosya No:3, Gömlek No:184, 29 Rebiülahir 1265/ 24 Mart 1849.

²⁵⁶ BOA, DH.MB.HPS., Dosya No:409, Gömlek No:17807, Lef 2, 3 Haziran 1275/ 15 Haziran 1859.

²⁵⁷ BOA, DH.MB.HPS., Dosya No:409, Gömlek No:17807, Lef 1, 20 Haziran 1275/ 2 Temmuz 1859.

²⁵⁸ Şerif Korkmaz, "Çanakkale'de Yangınlar", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 38, Sayı: 48, Ankara 2010, s. 62.

alıyordu. Krokiye göre hapishane, bugünkü Adliye binasının olduğu yerdeydi ve erkek hapishanesi ile nisa hapishanesi ayrı binalarda hizmet vermekteydi.²⁵⁹

İki katlı olan erkek hapishanesinde 5 koğuş, 2 kemer altı koğuşu, bir çamaşırhane, 2 nezaret odası, 2 jandarma odası, 2 hela, 2 gardiyan odası, hamam, çeşme ve üst katta müdür odası ve iki katlı hastanesi bulunuyordu. Hapishanenin, Hürriyet Meydanı Caddesine bakan kısmında evler ve mağazalar, Çimenli Caddesine bakan kısmında ise sadece evler bulunuyordu. Hapishanenin doğusunda Hürriyet Meydanı Caddesi ile sokağın kesiştiği noktada bugün hâlâ kullanılmakta olan fırın yer alıyordu. Nisa hapishanesi ise Çimenli Caddesi üzerinde erkek hapishanesinin karşısında ki Nafia ambarının bitişiğinde bulunuyordu. İki katlı ve iki odadan müteşekkil olan nisa hapishanesinin bir tarafı kömürlük diğer tarafı da ev olarak kullanılmaktaydı.²⁶⁰ Kal'a-i Sultaniye hapishanesinin bulunduğu sokağın adı ise günümüzde de halen Hapishane Sokak olarak kullanılmaktadır.

²⁵⁹ BOA, DH.MB.HPS., Dosya No:17, Gömlek No:70, Lef:3, 3 Kanunisani 1337/ 3 Ocak 1921.

²⁶⁰ BOA, DH.MB.HPS., Dosya No:17, Gömlek No:70, Lef:3, 3 Kanunisani 1337/ 3 Ocak 1921.

Hapishaneler hakkında bilgi edinebileceğimiz bir kaynak olan izahat varakalarında; hapishanenin adı, bağlı bulunduğu kaza ve vilayetin ismi, mahkûm ve mevkufun cinsiyete göre adedi, hapishane mahallerinin adı, 18 yaşından küçük tutuklu sayısı, hapishanede çalışan müdür ve sair memurların adları, kâtip ve gardiyanların sayısı, siyasi suçlular hariç olmak üzere cezalarını tamamlamaya altı ay kalmış olan devlet menfaatine çalışabilecek yol tamircileri ve çiftçilerin sayıları vs. bilgileri bulmak mümkündür.²⁶¹ Kal'a-i Sultaniye hapishanesinin 1917 tarihli izahat varakasinda hapishanenin özel bir adı olmayıp Müstakil Kal'a-i Sultaniye Hapishanesi olarak anıldığı görülmekte, ancak tutukluların kalabileceği bir tevkifhâne de bulunmamaktadır. Hapishane müdürünün adı Abdullah Kemal Efendi olup, hapishanede bir kâtip ve beş gardiyan bulunuyordu. Hapishanede erkek mahpus sayısı 50, bayan mahpus sayısı 10, 18 yaşından küçük mahkûm sayısı ise 14'dü. Siyasi suçlular hariç cezalarını tamamlamaya altı ay kalmış çiftçi veya yol tamirinde çalışabilecek mahkûm bulunmuyordu. Mahkûmlardan hapishane adına çalışan, bizzat kendi işinde çalışan ya da sipariş üzerine çalışan kimse bulunmuyor ve iaşelerini bizzat kendileri temin ediyorlardı. Devlet tarafından iâşe için herhangi bir yardım yapılmıyordu. Hapishane herhangi bir hayır kurumu tarafından değil bizzat müteahhit tarafından inşa edilmiştir. Bu hapishanenin mutfağı da bulunmuyordu.²⁶²

3. Kal'a-i Sultaniye Hapishanesinde Yapılan Tamirat ve Yeni Bir Hapishane İnşası Meselesi

Hapishanenin tamirâtı için 1859-1921 yılları arasında Kala-i Sultaniye Nafia memur ve mühendisleri tarafından hazırlanan keşif varakaları ve tamirine ilişkin pek çok yazışma yapıldığı görülmektedir. Osmanlı hapishaneleri genelinde olduğu gibi Kal'a-i Sultaniye hapishanesinin tamiri meselesinde de dikkat çeken hususlardan birisi, tamiratın söz konusu hapishanenin bütün eksiklerinin giderilmesi şeklinde değil, bu iş için ayrılan bütçenin miktarına ve hapishanenin o anki ihtiyaç önceliğine göre parça parça yapılmış olmasıdır. Ancak gerekli ödenek sağlanarak yapılan tamirlerin hapishaneye kalıcı bir çözüm sağlamaktan ve çehresini değiştirmekten ziyade, alelade ve günü kurtarmaya yönelik olduğu daha sonraki yıllarda aynı problemlerin nüksetmesinden anlaşılmaktadır.

²⁶¹ BOA, DH.MB.HPS.M., Dosya No:27, Gömlek No:4, 4 Rebiülahir 1335/ 28 Ocak 1917, Kala-i Sultaniye hapishanesinin 1917 tarihli izahat varakası için Ek 2'ye bakınız.

²⁶² BOA, DH.MB.HPS.M., Dosya No:27, Gömlek No:4, 4 Rebiülahir 1335/ 28 Ocak 1917.

Kal'a-i Sultaniye hapishanesinin tamiriyle ilgili karşımıza çıkan ilk belgede 1859 yılında Yalı mahallesinde meydana gelen yangında hapishanenin etkilendiği belirtilerek gerekli tamirin biran önce yapılması talep edilmektedir.²⁶³ Bunun üzerine hasar gören hapishane ve yanında yer alan ahırın inşası için 5.288 kuruş tahsis edilmiştir.²⁶⁴ Ancak hapishanenin tamirinden başka kapasitesinin artırılması için hapishaneye yeni koğuşlar eklenmesi meselesi de gündeme gelmiştir. Nitekim Maliye Nezareti tarafından 3 Ekim 1860 tarihinde Meclis-i Vâlâ'ya gönderilen yazıda, Kal'a-i Sultaniye hapishanesinin harap durumda olması nedeniyle katil, hırsız ve yol kesiciler için geçici olarak ahşap iki odadan oluşan bir mahbesin inşasının 10.700 kuruşa mâl olacağı belirtilmiştir.²⁶⁵ Maliye Nezareti tarafından 11 Temmuz 1862 tarihinde Meclis-i Vâlâ'ya gönderilen diğer bir yazıda ise, Kal'a-i Sultaniye hapishanesinin tamirat geçirmesine rağmen bunun yeterli olmadığı ifade edilerek, hapishanede mevcut olan odaların mahpus miktarını karşılamadığı, hapishanede nöbetçi ve polis odalarının da olmadığı bildirilmiştir. Ayrıca ihtiyacı karşılamak için hapishaneye dokuz odanın daha ilave olunması gerektiği ve bunun masrafının da 20.000 kuruşa mâl olacağı belirtilmiş²⁶⁶ ve 29 Temmuz 1862'de yapılacak tamir ve ek odalar için 20.000 kuruş ödeme yapılması kararlaştırılmıştır.²⁶⁷

Ancak dönem dönem yapılan tamirler Kal'a-i Sultaniye hapishanesinin ıslah edilmesi için yeterli olmamıştır. 1911 yılında hapishanenin hem kapasitesinin üstünde mahkûm barındırması hem de hapishanenin şehir içinde değil yerleşim yerleri dışında olması gerektiğinden hareketle yerinin değiştirilmesi gündeme gelmiştir. Nitekim hapishanede var olan eksiklikleri gidermek yerine şehrin dışında yeni bir hapishane yapılması için çalışmalar başlatılmış, Kal'a-i Sultaniye Mutasarrıfı tarafından 9 Eylül 1911 tarihinde Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen telgrafta, Kal'a-i Sultaniye kasabası dışında Numune Bahçe dâhilindeki parsellenmiş araziye yeni bir hapishane yapılması talep edilmiştir. Yeni yapılacak bina, Kal'a-i Sultaniye kasabasının dışında, bahçesi olan, havadar, yedi dönüm alana sahip ve en az üç evlek bir alan üzerinde kurulacaktı. Kadın ve erkek hapishanelerinin bir bina içinde fakat birbirinden ayrı olarak tasarlandığı hapishanenin içerisinde bir de tevkifhâne olması planlanmıştı. Kârgir olarak inşa edilecek olan hapishanenin tahminen 541.386 kuruşa mal olacağı hesaplanmış ve gerekli paranın bir

²⁶³ BOA, İ.MVL., Dosya No:409, Gömlek No:17807, Lef 1, 3 Haziran 1275/ 15 Haziran 1859.

²⁶⁴ BOA, İ.MVL., Dosya No:409, Gömlek No:17807, Lef 2, 20 Haziran 1275/ 2 Temmuz 1859.

²⁶⁵ BOA, İ.MVL., Dosya No:438, Gömlek No:19420, 17 Rebiülahir 1277/ 3 Ekim 1860.

²⁶⁶ BOA, İ.MVL., Dosya No:470, Gömlek No:21300, Lef 2, 22 Muharrem 1279/ 20 Temmuz 1862.

²⁶⁷ BOA, İ.MVL., Dosya No:470, Gömlek No:21300, Lef 1, 1 Safer 1279/ 29 Temmuz 1862.

kısımının ise eski hapisane binası ve arsasının satışından gelecek parayla karşılanması düşünülmüştür. Buna göre mevcut hapisane binası şehrin önemli bir mevkiinde olduğundan, 2.000 kuruş gibi bir meblağa satılması muhtemel görülmüş, geri kalan paranın ise Maliye Nezareti'nden karşılanması talep edilmiştir.²⁶⁸ Nitekim 3 Ekim 1911'de Kal'a-i Sultaniye Nafia Sermühendisi Mehmed Bey tarafından hapisanedeki odaların genişliği ve yapılacak masrafların yer aldığı keşif defteri hazırlanarak Dâhiliye Nezaretine gönderilmiş²⁶⁹ ve hapisanenin inşası için 718.249 kuruş tahsisat ayrılmasına karar verilerek,²⁷⁰ 17 Nisan 1912'de Numune Bahçe dâhilinde hapisanenin yapılması uygun görülmüştür.²⁷¹ Ancak daha sonraki arşiv vesikalarında hapisanenin tam olarak inşa edilmediği konusunda bir bilgi olmamakla birlikte, Kal'a-i Sultaniye'deki eski hapisanenin kullanılmaya devam edilmesinden dolayı, Numune Bahçe dâhilinde yapılması düşünülen hapisanenin sadece kâğıt üzerinde kaldığı anlaşılmaktadır.

Kal'a-i Sultaniye hapisanesi kapasitesinin yeterli olmaması ve bu duruma çözüm arayışlarına bir diğer örnek ise Ezine Kazasında bulunan bir Ermeni Kilisesinin hapisaneye çevrilme isteğidir. Bununla ilgili olarak Kal'a-i Sultaniye Mutasarrıfı tarafından 16 Mayıs 1916 tarihinde Dâhiliye Nezaretine gönderilen yazıda, Kal'a-i Sultaniye'de hapisane olarak kullanılacak uygun bir binanın olmadığı, Ezine Kazasında bulunan ortalama elli atmış kişiyi alabilecek kapasitesi ve koğuş olarak kullanılabilen odaları bulunan ve etrafı duvarla çevrili olan Ermeni Kilisesinin hapisane olarak kullanılmasının uygun olacağı bildirilmiştir.²⁷² Ancak bu öneri de kabul edilmemiş ve mevcut hapisane kullanılmaya devam edilmiştir.

Kal'a-i Sultaniye hapisanesinin yenilenmesine ilişkin çalışmalar 1920 yılında da sürmüştür. Hapishanelerin fiziki durumunu kontrol etmek amacıyla hapishaneleri teftiş eden fen memurlarına verilmek üzere Çanakkale Nafia Sermühendisi Ali Bey tarafından hapisanenin tamir edilmesi gereken kısımlarını içeren bir cetvel hazırlanmıştır.²⁷³

²⁶⁸ BOA, DH.MB.HPS., Dosya No:145, Gömlek No:37, Lef 4, 10 Rebiülahir 1329/ 10 Nisan 1911.

²⁶⁹ BOA, DH.MB.HPS., Dosya No:145, Gömlek No:37, Lef 3, 20 Eylül 1327/ 3 Ekim 1911. İnşa edilmesi düşünülen hapisanenin krokisi, dış ve iç görünüşü için Ek 3-4-5-6'ya bakınız.

²⁷⁰ BOA, DH.MB.HPS., Dosya No:145, Gömlek No:37, Lef 1, 25 Rebiülahir 1330/ 13 Nisan 1912.

²⁷¹ BOA, DH.MB.HPS., Dosya No:145, Gömlek No:37, Lef 2, 29 Rebiülahir 1330/ 17 Nisan 1912.

²⁷² BOA, DH.MB.HPS., Dosya No:24, Gömlek No:17, 3 Mayıs 1332/ 16 Mayıs 1916.

²⁷³ BOA, DH.MB.HPS., Dosya No:17, Gömlek No:70, Lef 20, 28 Mart 1336/ 28 Mart 1920.

Tablo 3.1. 28 Mart 1920’de Hazırlanan Kal’a-i Sultaniye Hapishanesinin Keşif Varakası

Tamir Çeşidi	Tamir Edilen Kısımlar	Farklı Ebatlarda			Miktarı	Fiyatı	Toplamı
		Yükseklik	Genişlik	Uzunluk			
Gardiyan odasındaki ahşap döşemelerin inşası	1	6,00	3,00	0	18 metre	320	760
Gardiyan odasının teferruatsız kasalı camsız pencere çerçevesi	3	0	1,00	2,00	3 adet	300	900
Gardiyan odasının teferruatsız kasalı doğrama kapısı	1		1,20	2,00	2,40 metre	500	200
Beş adet mahbus koğuşlarının ahşap kerevet inşası		85,0	2,00	0	170,0	350	500
Beş adet mahbus koğuşlarının teferruatsız kasalı camsız pencere çerçevesi	8		0,80	1,60	8 adet	200	600
Beş adet mahpus koğuşlarındaki demir kapıların çürümüş ve kırılmış kısımlarının yenilenmesi					75 kilo	100	500
Beş adet mahpus koğuşlarının yukarı kısımdaki küçük pencerelere kasalı camsız çerçeve	18	0	0,8	0,60	18 adet	110	980
Abdesthane önüne teferruatsız kasalı ahşap doğrama kapı	1		1,20	2,00	2,40 metre	500	200
Abdesthanelere kasasız çivileme kapı	5	0	0,70	1,90	5 adet	310	550
Abdesthane önünde bulunan duvarda kasasız camsız pencere çerçevesi	3	0	0,80	1,00	3 adet	150	450

Üç adet nezaret odasında ahşap döşeme ile tavan inşaa ve tamirata	Hesap Edilmiştir						5.000
İki adet jandarma karakol odasında ahşap döşeme inşası	2	4	3		24.00 metre	320	7.680
Beş adet nezaret ve karakol odalarının kapı tamiri	Hesap Edilmiştir						2.000
Beş adet nezaret ve karakol odaları pencerelerinde kasaşız camşız pencere	8		0,80	1.60	8 adet	110	880
Muhtelif yerlerde katıklı harçla sıva tamirata	Hesap Edilmiştir				215 metre	32	6.880
Üç kat olmak üzere hapşhanenin badanalanması	Hesap Edilmiştir				1.162 metre	5	5.810
Genel kiremit aktarılması (omurga ile başka yerlere konulacak harç samanı dâhildir)	Hesap Edilmiştir				965 metre	4.00	3.860
Yeniden kiremit alınması					3.200 adet	2.00	6.400
Cam satın alınması	Hesap Edilmiştir				215 adet	60,00	12.900
Abdesthane lağımlarının tamiri	Hesap Edilmiştir						5.000
Mahpuslara mahşus koğıuşlar ile önündeki koridorun çukur tabanının tamirata					62 metre	150	9.300
İki adet gasil hane inşası (etraf ve duvarları kısmen mevcuttur)	Hesap Edilmiştir						6.300
Toplam							154.410
Keşif maliyetinin yüzde ikisi nispetinde fenni memurlara yapılan ilave zam miktarı							3.088
Genel Toplam							157.498

Keşif varakasına binaen Kal'a-i Sultaniye Mutasarrıfı tarafından Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen 29 Mart 1920 tarihli yazıda, kapasitesi 30 mahkûmla sınırlı olan Lapseki Kazası hapishanesinde iki misli fazlasıyla 90 mahkûm ve mevkûf bulunduğu, kalabalıktan dolayı zuhur eden hastalığın önü alınmadığı ve bu nedenle mahkûmların firar girişiminde bulunarak hapishanenin düzenini bozduğu belirtilerek bu durumun vahim sonuçlar doğurabileceği belirtilmiştir. Bunun üzerine Lapseki Kaza hapishanesinden Kal'a-i Sultaniye merkez hapishanesine on beş mahkûm gönderilmiş ve Kal'a-i Sultaniye hapishanesindeki mahkûmların muhafazasını sağlamak için, 28 Mart 1920 tarihinde hazırlanan keşif defterinde belirtilen meblağın biran önce karşılanması talep edilmiştir.²⁷⁴ 20 Eylül 1920 tarihinde Hapishaneler Müdüriyetinden gelen cevapta, tamirat için 149.238 kuruş verilmesi uygun görülmüşse de,²⁷⁵ bu meblağın tahsis edilmediğini Çanakkale Nafia Sermühendisi Ali Beyin 27 Ekim 1920 de 10.000 kuruşa mal olan yeni bir keşif varakası hazırlamış olmasından anlaşılmaktadır.²⁷⁶

Tablo 3.2. 27 Ekim 1920'de Hazırlanan Kal'a-i Sultaniye Hapishanesinin Keşif Varakası

İmalatın Beyanı	Tamir Edilen Kısımlar	Miktarı	Kuruş Fiyatı	Toplamı
Mahpushane koşullarının koridor tabanının ve tavanının tamiri		24 metre	151	3600
Demir kapıların kısmen tamiri	5	5 adet	0	1200
Koşulların demir parmaklıklarının ve tamiri ve tahkimi				800
Gardiyan odasıyla nezaret odasının pencere ve kapılarının inşası ve tamiri				1570
Cam satın alınması	33	33 adet	50	1650
Kiremit aktarılması ve koşun bacalarının seddi				1180
				10.000

²⁷⁴ BOA, DH.MB.HPS., Dosya No:17, Gömlek No:70, Lef 19, 29 Mart 1336/ 29 Mart 1920.

²⁷⁵ BOA, DH.MB.HPS., Dosya No:17, Gömlek No:70, Lef 16, 20 Eylül 1336/ 20 Eylül 1920.

²⁷⁶ BOA, DH.MB.HPS., Dosya No:17, Gömlek No:70, Lef 10, 27 Teşrinievvel 1336/ 27 Ekim 1920.

Kal'a-i Sultaniye hapishanesinin tamiri için gerekli tahsisatın gönderilmemesi üzerine 13 Kasım 1920'de Kal'a-i Sultaniye mutasarrıflığından İstanbul'daki Hapishane Müdüriyetine gönderilen bir başka yazıda hapishanenin tamiri ile ilgili “*ihtiyacat bi'l defeat arz ve işar kılınmış olduğu halde henüz irade-i cevabiyesi vürud etmemesinden*” yakınılmaktadır.²⁷⁷ Dolayısıyla Kal'a-i Sultaniye Mutasarrıflığı ile Hapishane Müdüriyeti ve Mebani-i Emiriye Müdüriyeti arasında tamirat için pek çok yazışma yapıldığı halde gerekli tahsisatın bir türlü gönderilemediği anlaşılmaktadır. Kal'a-i Sultaniye Nafia Sermühendisi Ali Bey tamir için belirlenen meblağın tahsis edilememesi nedeniyle 10 Ocak 1921'de Kal'a-i Sultaniye hapishanesinin tamirine yönelik bir de rapor kaleme almıştır. Ali Bey'in raporunda şu hususlar öne çıkmaktadır:

1. Önceden Heyet-i Umumîye ve Haziresi olan ve sonradan hapishaneye dönüştürülen binanın kötü bir halde olup, çatı ve tavanları zamanla çürümüş ve bina köhneleşmiştir.

2. Hapishanenin güney cephesindeki koğuşlar sokağa bakmakta ve buradaki koğuşların 36.5 metre genişliğindeki pencereleri, tabandan 3.5 metre yüksekte olduğu için koğuşlar güneş ışığından yoksun ve diğer müstemilat duvarları ile sınır olan koğuşlarda fayda atfedilen güney rüzgârlarından mahrumdur.

3. Koğuşların tavan ve çatıları çürümüş olduğundan, mahkûmların çatıdan firara teşebbüs etmesi muhtemeldir. Hatta birkaç ay önce mahkûmlardan biri adi bir ağaç darbesiyle çatıyı kırarak firar etme teşebbüsünde bulunmuştur. Bu durumun önüne geçilmesi için acilen bir şeyler yapılması gereklidir.

4. İki katlı hastane ve teferruatının kullanıma uygun değildir.

5. Hapishanenin güney ve kuzey tarafları yol ile sınır olup doğu tarafı tamamen batı tarafı da kısmen hane ve dükkânlarla sınırlıdır.

Raporun mülahazat kısmında, hapishanenin tamiri için gönderilen 1.400 liranın, hastaneden geri kalan kısmı tamir edebileceği ancak tüm hapishanenin tamiri için 6.000 ve belki de daha fazla paraya ihtiyaç olacağı belirtilmiştir. Ali Bey ayrıca hapishanenin mahalle ve çarşı içinde olması nedeniyle iyi bir fiyata satılarak, hapishanenin Dâhiliye

²⁷⁷ BOA, DH.MB.HPS., Dosya No:17, Gömlek No:70, Lef 6, 13 Teşrinisani 1336/ 13 Kasım 1920.

Nezaretince kabul edilen plan çerçevesinde mevki olarak güvenli ve sağlık şartlarına uygun olan başka bir mevkide inşa edilmesinin daha uygun olacağını ifade etmiştir.²⁷⁸

1911 yılında Numune Bahçe dâhilinde yapılması düşünülen hapisane meselesinde olduğu gibi Kal'a-i Sultaniye Sermühendisi Ali Beyin hazırladığı 11 Ocak 1921 tarihli raporda da meblağı fazla olan tamirler yerine, yeni bir hapisane yapılması önerilmiş, ancak yeni hapishanenin inşasına yönelik öneri uygulamaya konulmamıştır. Nitekim 1921 Mayıs ayında Kal'a-i Sultaniye hapisanesinin koşullarıyla ilgili sıkıntıların devam etmesi üzerine bu durumun giderilmesi ve gerekli tamiratın yapılması için merkezden tekrar para talep edilmiştir.²⁷⁹ Bunun üzerine bu talep merkez tarafından dikkate alınarak tamirat için gerekli meblağ olan 1.200 kuruş tahsis edilmesine karar verilmiştir.²⁸⁰ Ancak bu para tahsis edilmemiş olacak ki yeniden bir keşif varakası hazırlanmıştır.²⁸¹

Tablo 3.3. 20 Ekim 1921'de Hazırlanan Kal'a-i Sultaniye Hapishanesinin Kadın ve Erkeklerle Mahsus Mahallerinin Keşif Varakası

İmalatın Beyanı	Yükseklik		Uzunluk		Genişlik		Fiyatı	Toplam
	Santim	Metre	Santim	Metre	Santim	Metre		
1. Erkeklerle ait mahpushanenin koridordaki kaldırım inşası						2	200	400
2. Erkeklerle ait mahpushanenin koridor tavan tamirata	(Tavanda tamir edilmesi gereken kısım küçük ve cüzi bir miktarda olduğundan bu masraf için ödenek istenmemiştir)					2	200	400
3. Erkeklerle ait mahpushanenin koridoruna tavan tamirata		13		45		785	8	6280
4. Kadınlara ait mahpushanenin koridoruna tavan tamirata		5		12		60	15	900
5. Kadınlara ait mahpushanenin odalarının döşeme tamirata						5	160	800
6. Kadınlara ait mahpushanenin dış kapı doğramalarının geçici olarak tamiri	50	1	30	2	45	3	500	1725

²⁷⁸ BOA, DH.MB.HPS., Dosya No:17, Gömlek No:70, Lef 2, 10 Kanunisani 1337/ 10 Ocak 1921.

²⁷⁹ BOA, DH.MB.HPS., Dosya No:17, Gömlek No:70, Lef 1, 21 Ramazan 1339/ 29 Mayıs 1921.

²⁸⁰ BOA, DH.MB.HPS., Dosya No:19, Gömlek No:44, 7 Zilkade 1339/ 13 Temmuz 1921.

²⁸¹ BOA, DH.MB.HPS.M., Dosya No:49, Gömlek No:14, Lef 6, 17 Safer 1340/ 20 Ekim 1921.

7.Kadınlara ait mahpushanenin iç kapı doğramalarının geçici olarak tamiri	20	1	30	2	76	2	500	1381
8.Kadınlara ait mahpushanenin holünün ahşaptan inşası	50	1		2		3	500	1500
Toplamı								13.055

20 Ekim 1921’de hazırlanan Kal’a-i Sultaniye hapishanesinin keşif varakasının mülahazat kısmında erkek hapishanesinin koridorundaki kaldırım tamirinin yapılmasının gerekli olduğu, tablonun ikinci satırında, tavanda tamir edilmesi gereken kısmın küçük ve fiyatının da cüzi olduğundan bu masraf için gerekli ödenek talep edilmemiştir. Tablonun üçüncü satırında, tevkifhânenin çatısındaki eksik kiremitlerin aynı sene içerisinde tamir edilmesine rağmen, hapishanenin yanındaki hanelerden birine gizlenen mahkûmun firarına meydan vermemek için tevkifhânenin kiremitleri üzerine çıkan jandarma askeri tarafından kiremitlerin bir kısmının kırıldığı, bu nedenle de tavan tamirâtı için belirlenen gerekli meblağın karşılanması talep edilmiştir. Tablonun dördüncü satırında, kadınlara mahsus tevkifhâneye kiremit aktarılması için gerekli 900 kuruşun verilmesi ve tablonun beşinci satırında döşeme tamirâtı ile altı ve yedi numaralı satırda belirtilen masrafların ödenmesi talep edilmiştir. Tüm bunlara ek olarak Nisa hapishanesi holünün ve dört bir tarafı açık bir halde bulunan abdesthane duvarının ahşap olarak inşası ve üzerinin kapatılması gereğinin altı çizilmiş olduğundan 1.500 kuruş ödenmesi istenmişse de,²⁸² bu isteklerde maalesef cevapsız bırakılmıştır. Kal’a-i Sultaniye hapishanesinin eksikliklerinin giderilmemesi ve tamirat için merkezden istenilen paranın gönderilmemesinde şüphesiz İstanbul’un işgal altında bulunması ve Osmanlı Devleti’nin mütareke yıllarında içinde bulunduğu siyasi ve ekonomik buhranların da rolünü unutmamak gerekir.

4. Kal’a-i Sultaniye Hapishanesinin Yönetimi

1876 yılında Adliye Nezareti’nin kurulmasından sonra hapishane müdürlerinin, doğrudan doğruya bu nezarete bağlı olarak çalışacaklarına karar verilmiş olsa da, müdür ve gardiyanlar İstanbul’da Zaptiye Nezareti, taşrada vali ve mutasarrıf tarafından atanıyor,

²⁸² BOA, DH.MB.HPS.M., Dosya No: 49, Gömlek No:14, Lef 4, 27 Teşrinisani1337/ 27 Kasım 1921.

hapishanelerin ihtiyaçları ve eksiklikleri de vali ve mutasarrıf gibi üst düzey yöneticiler tarafından Dâhiliye Nezareti'nden talep ediliyordu.²⁸³

Ayrıca 1880 ve 1916 tarihli Hapishaneler Nizamnâmeleriyle hapishane müdürleri, gardiyanları, kâtipleri, tabipleri ve din görevlilerinin ifa ettikleri vazifelerin önemi de vurgulanmıştır. Nitekim bu görevlilerin vazifelerini ne şekilde icra edecekleri 1880 tarihli Hapishaneler Nizamnâmesinin 15. ve 52. maddeleri arasında,²⁸⁴ 1916 tarihli Hapishaneler Nizamnâmesinin ise 18. ve 85. maddeleri arasında ayrıntılı bir şekilde ortaya konulmuştur.²⁸⁵ Ancak genel itibariyle mali yetersizlikler nedeniyle sadece müdür, kâtip ve gardiyan üçlüsünden oluşan yönetim kadrosunun hapishanelerde görev yaptığı görülmektedir.

Kal'a-i Sultaniye hapishanesi yönetim kadrosuyla ilgili arşiv vesikaları oldukça sınırlıdır. Nitekim Vilayet Salnamelerinde Kal'a-i Sultaniye hapishanesinin yönetimiyle ilgili herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Bununla beraber arşiv vesikalarında Kal'a-i Sultaniye hapishanesinin yönetimiyle ilgili ulaştığımız ilk belge 27 Ağustos 1894 tarihlidir. Buna göre Kal'a-i Sultaniye hapishanesinde bu tarihte müdür olarak Emin Efendiyi görev yaparken,²⁸⁶ 1901 yılında ise hapishanenin müdürü olarak Mehmed Ali Efendi göreve atanmış²⁸⁷ ve bu görevi 1904 yılı sonlarına kadar devam ettirmiştir.²⁸⁸

15 Ekim 1912 tarihli bir cetvelde ise Kal'a-i Sultaniye hapishanesi yönetimine ilişkin geniş bilgiler mevcuttur. Buna göre hapishanenin müdürü 500 kuruş maaş alan Abdullah Efendi'dir ve 14 Mart 1911 tarihinden beri bu görevi yürütmektedir. Hapishanenin kâtabi olan Süleyman Kâmil Efendi ise 280 kuruş maaş almaktadır. Başgardiyanla birlikte 1912 yılı itibariyle Kal'a-i Sultaniye hapishanesinin altı gardiyanı vardır. Bunlardan Ahmet oğlu Ömer, Latif Çavuş ve Hüseyin oğlu Hasan erkek hapishanesinin gardiyanlığını yaparken, Ali Çavuş ve Hayfa Hatun ise nisa hapishanesinin gardiyanlığını yapmaktadır. Başgardiyan Mehmed Salim Efendi 250 kuruş, diğer erkek gardiyanlar 230 kuruş, Kal'a-i Sultaniye'nin tek bayan gardiyanı Hayfa Hatun ise 100 kuruş maaş almaktadır.²⁸⁹

²⁸³ Serpil Bilbaşar, "19. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'ndan Cumhuriyet'e Hapis Cezasının Örgütsel ve Hukuksal Gelişimi: Hapishaneden Cezaevine", *Birikim Dergisi*, Sayı: 136, İstanbul 2000, s. 45-46.

²⁸⁴ BOA, Y.A.RES., Dosya No:5, Gömlek No:7, 15 Muharrem 1297/ 29 Aralık 1879.

²⁸⁵ BOA, DH.MB.HPS., Dosya No:158, Gömlek No:27, 2 Rebiülahir 1335/ 26 Ocak 1917.

²⁸⁶ BOA, DH.MKT., Dosya No:276, Gömlek No:4, 24 Safer 1312/ 27 Ağustos 1894.

²⁸⁷ BOA, DH.MKT., Dosya No:2514, Gömlek No:65, 9 Rebiülahir 1319/ 26 Temmuz 1901.

²⁸⁸ BOA, DH.MKT., Dosya No:900, Gömlek No:16, 8 Şevval 1332/ 16 Aralık 1904.

²⁸⁹ BOA, DH.MB.HPS., Dosya No:36, Gömlek No:37, 2 Teşrinievvel 1328/ 15 Ekim 1912.

Tablo 3.4. 15 Ekim 1912 Tarihli Kal'a-i Sultaniye Hapishanesi Çalışanları

İsmi	Tayin Tarihi	Vazifesi	Çalıştığı Yer	Maaşları
Abdullah Efendi	1 Mart 1327/ 14 Mart 1911	Hapishane Müdürü	Kal'a-i Sultaniye	500 Kuruş
Süleyman Kâmil Efendi	6 Haziran 1321/ 19 Haziran 1905	Kâtip	Kal'a-i Sultaniye	280 Kuruş
Mehmed Salim Efendi	2 Kanunievvel 1326/ 15 Aralık 1910	Hapishane Sergardiyanı	Kal'a-i Sultaniye	250 Kuruş
Ahmet oğlu Ömer	2 Kanunievvel 1326/ 15 Aralık 1910	Gardiyan	Kal'a-i Sultaniye	230 Kuruş
Latif Çavuş	26 Eylül 1328/ 9 Ekim 1912	Gardiyan	Kal'a-i Sultaniye	230 Kuruş
Hüseyin oğlu Hasan	16 Eylül 1328/ 29 Eylül 1912	Gardiyan	Kal'a-i Sultaniye	230 Kuruş
Ali Çavuş	26 Temmuz 1328/ 8 Eylül 1912	Kadın Hapishanesi Gardiyanı	Kal'a-i Sultaniye	230 Kuruş
Hayfa Hatun	22 Ağustos 1327/ 4 Eylül 1911	Kadın Hapishanesi Gardiyanı	Kal'a-i Sultaniye	100 Kuruş

28 Ocak 1917 tarihli Kal'a-i Sultaniye hapishanesine ait izahat varakasına baktığımızda ise Kal'a-i Sultaniye hapishanesinde Abdullah Kemal Efendi adlı bir müdür, bir kâtip ve beş gardiyan bulunmakta olup, 1912 yılı ile karşılaştırıldığında gardiyan sayısının bir kişi eksildiği anlaşılmaktadır.²⁹⁰

Tablo 3.5. Kal'a-i Sultaniye Hapishanesi ve Tevkifhânesinin 1917 Yılı İzahat Varakası

Hapishanenin Bulunduğu Mevkiinin İsmi	Kal'a-i Sultaniye		
Hapishanenin Adı	Müstakil Kal'a-i Sultaniye Hapishanesi		
Tevkifhâne	Bulunmamaktadır		
Hapishane Müdürünün İsmi	Abdullah Kemal Efendi		
Kâtiplerin Sayısı	Bir		
Gardiyanların Sayısı	Beş		
Hapishane Mevcudu	Erkek:50	Kadın:10	18 Yaşından Küçük Mevkuf:14
Tevkifhânedeki Mevkuf Sayısı	Bulunmamaktadır.		
Hapishanedeki Mahkûm Sayısı	74		
Siyasi Suçlular Hariç Cezalarının			

²⁹⁰ BOA, DH.MB.HPS.M., Dosya No:27, Gömlek No:4, 4 Rebiülahir 1335/ 28 Ocak 1917.

Bitmesine Altı Ay Kalan Çiftçi veya Yol Tamirinde Çalışabilecek Mahkûm	Bulunmamaktadır.
Devletin Menfaati İçin Çalışanlar	Bulunmamaktadır.
Hapishanenin Bizzat Kendi İşinde Çalışanlar	Bulunmamaktadır.
Hususî Sipariş Üzerine İmalat Yapanlar	Bulunmamaktadır.
İşsiz Olanlar	74
Mahkûmların İaşelerini Ne Şekilde Temin Etmektedirler?	İaşelerini kendileri temin etmektedirler.
Hapishanenin kendi Mutfağı Var mıdır?	Bulunmamaktadır.
Hapishane Müteahhit Tarafından mı İnşa Edilmiştir?	Müteahhit tarafından gerekli malzemeler hapishane bütçesinden tahsis edilip inşa edilmiştir.
Hayır Kurumu Tarafından mı İnşa Edilmiştir?	Hayır

1880 tarihli Hapishaneler Nizamnamesine göre hapishanelere bir müdür, bir başkâtip, bir başgardiyân ve ihtiyaca göre gardiyân, doktor, çamaşırcı, hastane hademesi ve her hapishane için bir aşçı, bir imam ve bayanlara mahsus dairelerde de bayan gardiyân tahsis edilecekti. 1916 tarihli Hapishaneler Nizamnamesine göre ise hapishanelerde üç sınıf müdür, dört sınıf muhasebeci, sertabip, tabip, sereczacı, eczacı, tımarcı olmak üzere sağlık memurları, başkâtip ve üç sınıf kâtip, imam, papaz, haham, muallim, usta başgardiyân ve üç sınıf gardiyân, sanatkâr hademe ve âdî hademe gibi hapishane personeli yer alacaktı. Ancak nizamname maddelerinin gerek maddi olanaklar ve gerekse de personel bulmada yaşanan sıkıntılar nedeniyle hayata geçirilmesinde zorluklara neden olduğu görülmektedir. Zira hapishaneler nizamnamesinin aksine Kal'a-i Sultaniye hapishanesinde ise yalnızca bir müdür, bir kâtip, beş gardiyân bulunmaktaydı. Üstelik mahkûmların çalıştırılması için 1880 tarihli Hapishaneler Nizamnamesince hapishanelerde sanayi faaliyetleri oluşturulacağı, 1916 tarihli Hapishaneler Nizamnamesinde ise oluşturulacak sanayi dallarına ve iş sahalarına göre ustaların tayin edileceği belirtilmiş olmasına rağmen Kal'a-i Sultaniye hapishanesinde her hangi bir sanayi kolu tesis

Hapishanedeki iç düzenin sağlanmasından sorumlu olan gardiyânların, aldıkları maaşlardan memnun olmadıkları ve sürekli zam ya da ek para talep ettikleri görülmektedir. Nitekim 1893 yılında Kal'a-i Sultaniye hapishanesinde bulunan ve aylık iki yüz elli kuruş maaş alan gardiyânlar, aldıkları maaşın yeterli olmadığını beyan ederek, muhtaç olan suçlulara verilen iki çift ekmeğin kendilerine de verilmesini talep etmişlerdir. Fakat teşkilat

layihasında böyle bir durumun açık bir şekilde ifade edilmediği ve şimdiye kadar böyle bir örnek olmaması gerekçesiyle gardiyanların bu teklifi geri çevrilmiştir.²⁹¹

Osmanlı hapishanelerinin hemen hemen tümünde görülen personel eksikliğiyle ilgili sıkıntılar, diğer taşra hapishanelerinde olduğu gibi, Kal'a-i Sultaniye hapishanesini de etkilemiştir. Nitekim hapishane ve mahpusların güvenliğini sağlamak, çıkabilecek herhangi bir kargaşa veya firar vakalarına engel olmak gibi önemli vazifeleri olan gardiyanların sayıca yetersiz olmaları, hapishanelerde yaşanan sorunların başında gelmektedir. Örneğin, 1888 Kasım ayında Kal'a-i Sultaniye hapishane bütçesinin yeterli olmamasından dolayı Nisa hapishanesinde mahkûmları denetleyecek ve hapishanenin muhafazasını sağlayacak gardiyan yoktur.²⁹² Buradaki gardiyan eksikliğini gidermek amacıyla erkek hapishanesinde görevli bulunan yedi gardiyanın maaşlarından yüz de beş kesinti yapılarak yeni bir gardiyan istihdam edilmesi düşünülmüştür.²⁹³ Bu talebin uygun görülmesi üzerine erkek gardiyanların maaşlarından cüzî miktarda kesinti yapılarak Nisa hapishanesine kadın gardiyan istihdam edilmiştir.²⁹⁴

Ancak bu durumun uzun sürmediği anlaşılmaktadır. Nitekim 1893 yılına gelindiğinde Nisa hapishanesinde bayan gardiyan olmadığı ve hapishanede sadece dört gardiyanın görev yaptığı görülmektedir. Bu sebeple Maliye Nezareti'nden her birine iki yüz elliser kuruş maaş verilmek üzere iki gardiyan alınması talep edilmişse de, bu talebin bütçenin yeterli olmadığı gerekçesiyle bir sonraki yıla ertelenmesine karar verilmiştir.²⁹⁵ Bu ve buna benzer taleplerin ileriki tarihlerde de devam ettiği arşiv kaynaklarından anlaşılmaktadır. 1898 yılında Kal'a-i Sultaniye hapishanesindeki gardiyan eksikliğini gidermek amacıyla Biga hapishanesinden üç gardiyan nakledilmek istenmiş, ancak Kal'a-i Sultaniye hapishanesinde ki gardiyanlar yeterli görülerek gardiyanların nakil işlemi gerçekleştirilmemiştir.²⁹⁶

Gardiyan eksikliğinin giderilmesi konusunda bir diğer uygulama ise daha önceki yıllarda hapishanelerde görev yapmış kişilerden istifade etme yöntemidir. Kal'a-i Sultaniye'den Mehmed Ali Efendi bu duruma bir örnektir. Nitekim daha önce hapishane memuriyetinde bulunan Mehmed Ali Efendi, İstanbul'daki Hapishane Müdüriyetine

²⁹¹ BOA, DH.MB.HPS., Dosya No:151, Gömlek No:35, 29 Rebiülahir 1311/ 9 Eylül 1893.

²⁹² BOA, DH.MKT., Dosya No:1564, Gömlek No:65, 10 Rebiülevvel 1306/ 14 Kasım 1888.

²⁹³ BOA, DH.MKT., Dosya No:1567, Gömlek No:67, 18 Rebiülevvel 1306/ 22 Kasım 1888.

²⁹⁴ BOA, DH.MKT., Dosya No:1572, Gömlek No:78, 6 Rebiülahir 1306/ 10 Aralık 1888.

²⁹⁵ BOA, DH.MKT., Dosya No:88, Gömlek No:45, 22 Rebiülahir 1311/ 2 Kasım 1893.

²⁹⁶ BOA, DH.TMIK.S., Dosya No:18, Gömlek No:66, 5 Zilhicce 1315/ 27 Nisan 1898.

yaptığı müracaatta, durumunun kötü olduğunu ve han köşelerinde kalmak zorunda kaldığını belirterek Biga hapishanesi sergardıyanlığına tekrar tayinini talep etmiştir. Dâhiliye Nezareti, hapishanede gardiyan ihtiyacı varsa Mehmed Ali Efendi'nin Biga hapishanesi sergardıyanlığına tayin edilebileceğini bildirirse de,²⁹⁷ Mehmed Ali Efendi'nin 1899 yılına kadar tayininin yapılmadığı görülmektedir. Nitekim 1899'da isteğini yineleyen Mehmed Ali Efendi'nin otuz yıl hapishanenin hizmetinde çalıştığı, ancak şu an işsiz ve maddi durumunun çok kötü olduğunun tekrar belirtilmesi üzerine, Kal'a-i Sultaniye hapishanesi müdür muavinliğine tayini yapılmıştır.²⁹⁸

Merkez ve taşra hapishanelerinde, hapishane personelinin görevlerini kötüye kullanması ve ihmal etmesi meselesi gerek Adliye Nezaretini gerekse Dâhiliye Nezaretini sürekli meşgul etmiştir. Hapishane personelinin vazifelerini layıkıyla yerine getirmelerini sağlamak amacıyla Dâhiliye Nezareti tarafından sürekli uyarılar yapılmış, görevlerini suiistimal eden hapishane personeline, yaptıkları hatalar sonucunda cezalar verilerek belli bir disiplin sağlanmaya çalışılmıştır. Nitekim 1881 tarihinde Kal'a-i Sultaniye hapishanesinde meydana gelen firar olayı ve akabinde yapılan sorgulamada, hapishane memurlarının ihmal ve görevlerini kötüye kullandıklarına karar verilmiş ve bu durumun bir daha tekrar etmemesi için 1880 tarihli Hapishaneler Nizamnâmesinin 79. maddesi²⁹⁹ uyarınca ceza verilmesi talep edilmiştir.³⁰⁰

Hapishane memurları dışında hapishane müdürlerinin de zaman zaman yolsuzluğa karıştığı görülmektedir. Nitekim 1894 senesinde Kal'a-i Sultaniye hapishanesi müdürü olan Emin Efendi'nin, görevini kötüye kullandığı ve mahkûmların emaneten bıraktığı paraları zimmetine geçirdiği gerekçesiyle mahalli meclis tarafından sorgulanmasına karar verilmiştir.³⁰¹

Bununla birlikte vazifesini layıkıyla yerine getiren hapishane memurlarına ise rütbe yükseltmek gibi çeşitli ihsanlarda bulunulmuştur. Nitekim Kal'a-i Sultaniye hapishanesi müdürü olan Mehmed Ali Efendi yapmış olduğu hizmetlerden dolayı üçüncü rütbe ile taltif

²⁹⁷ BOA, DH.MKT., Dosya No:410, Gömlek No:24, 19 Safer 1313/ 11 Ağustos 1895.

²⁹⁸ BOA, DH.MKT., Dosya No:2156, Gömlek No:68, 21 Şevval 1316/ 4 Mart 1899.

²⁹⁹ Bi'l-cümle hapishâne me'mûrlarının mahbusından gerek duhûl gerek hurûclarında ve nâm-ı diğerle bir şey talep ve ahz etmeleri kat'iyen memnûdur. BOA, Y.A.RES., Dosya No:5, Gömlek No:7, 15 Muharrem 1297/ 29 Aralık 1879.

³⁰⁰ BOA, İ.DH., Dosya No:838, Gömlek No:67385, 24 Zilkade 1298/ 26 Mart 1881.

³⁰¹ BOA, DH.MKT., Dosya No:276, Gömlek No:4, 24 Safer 1312/ 27 Ağustos 1894.

edilmiş³⁰² ve bu taltiften üç yıl sonra da hizmetlerine aynı şevkle devam ettiği gerekçesiyle Mehmed Ali Efendi'den övgü ile bahsedilmiştir.³⁰³

5. Mahkûmlar

Hapishaneler hakkında istatistik amaçlı bilgi toplama uygulaması İttihat Terakki yönetimi döneminde yaygınlaşmıştır. Hapishanelerle ilgili istatistikî bilgileri, ceza reformu programlarını meşrulaştırmada kullanmayı amaçlayan İttihat Terakki yönetimi, hapishaneleri aynı zamanda sosyal reform, modernleşme için birer laboratuvar haline getirmeye çalışmış ve bu amaçla çalışmalar yürütülmüştür.³⁰⁴

Ancak Kal'a-i Sultaniye hapishanesindeki mahkûmlara ait istatistikî bilgiler oldukça eksiktir. Bu konuda tespit edebildiğimiz ilk istatistik 1914 yılına aittir. Kal'a-i Sultaniye hapishanesinin mahkûmlarına ait yoklama cetvelleri 1914 yılı itibariyle yılda üç kez dörder aylık dönemler halinde hazırlanıp, Dâhiliye Nezareti'ne gönderilmiştir. Yoklama tarihleri ise Mart, Temmuz, Teşrinî Sani aylarının birinci günü olarak belirlenmiştir. Belirtilen günlerde yoklama yapıp, cetvellere kaydedilmesi üzerinde önemle durulmuştur. Yoklama cetvellerinde suçlar cinayet, cünha, kabahat şeklinde tasnif edilmiş olup, kadın ve erkek hapishanelerindeki suçluların sayısı ayrı ayrı belirtilmiştir.³⁰⁵

Zamanla Kal'a-i Sultaniye hapishanesindeki mahkûmlar hakkında bilgi ihtiva eden yoklama cetvellerinin hazırlanma tarihi ve suç türleri değişmiş 1918 yılı itibariyle Mart, Nisan, Mayıs, Haziran ayları olmak üzere dört ay yoklamalar yapılmış, suç türleri ise zina, cünha, cinayet şeklinde tasnif edilmiştir.³⁰⁶

Kal'a-i Sultaniye hapishanesine ait 1918 yılı Mart ayı yoklama cetveli incelendiğinde, Mart ayı toplamında cünha suçundan 4'ü kadın, 23'ü erkek, cinayet suçunda 2'si kadın, 28'i erkek olmak üzere toplamda kadın suçlu sayısının 6, erkek suçlu sayısının 51 olduğunu ve zina suçundan hüküm giymiş kimsenin bulunmadığı görülmektedir.

³⁰² BOA, DH.MKT., Dosya No:2514, Gömlek No:65, 9 Rebiülahir 1319/ 26 Temmuz 1901.

³⁰³ BOA, DH.MKT., Dosya No:900, Gömlek No:16, 8 Şevval 1332/ 16 Aralık 1904.

³⁰⁴ Schull Kent, "Tutuklu Sayımı...", s. 225.

³⁰⁵ BOA, DH.MB.HPS., Dosya No:151, Gömlek No:41, 1 Temmuz 1330/ 14 Temmuz 1914.

³⁰⁶ BOA, DH.MB.HPS., Dosya No:34, Gömlek No:105, Lef 5, 25 Temmuz 1334/ 25 Temmuz 1918.

1918 yılı Mart ayında ayrıca cünha suçundan 4 kadın ve 11 erkek, cinayet suçundan ise 2 erkek mahkum ceza sürelerini tamamlayarak tahliye edilmişlerdir.³⁰⁷

Tablo 3.6. Kal'a-i Sultaniye Hapishanesi ve Tevkifhânesinin 1918 Yılı Mart Ayı Yoklama Cetveli

	Zina		Cünha		Cinayet		Toplam	
	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek
1918 senesi Mart ayı başında mevcut mahpus sayısı	0	0	3	15	2	25	5	40
1918 senesi Mart ayı zarfında mahkûm olan mahpus sayısı	0	0	1	8	0	3	1	11
Toplam	0	0	4	23	2	28	6	51
1918 senesi Mart ayında sürelerini tamamlayıp tahliye edilen mahpus sayısı	0	0	4	11	0	2	4	13
1918 senesi Mart ayı sonunda mevcut mahpus sayısı	0	0	0	12	12	26	2	38

Kal'a-i Sultaniye hapishanesine ait 1918 yılı Nisan ayı cetveli incelendiğinde zina suçunu işlemiş kadın ve erkek suçlu olmadığı görülmektedir. Nisan ayı toplamında cünha suçundan 3'ü kadın, 19'u erkek, cinayet suçundan 2'si kadın, 29'u erkek olmak üzere toplamda kadın suçlu sayısının 5, erkek suçlu sayısının ise 48 olduğunu görmekteyiz.

1918 yılı Nisan ayında ceza sürelerini tamamlayıp cünha suçundan tahliye olan kadın suçlu 3, erkek suçlu 7'dir. Cinayet suçundan kadın suçlu bulunmamakta iken erkek suçlu sayısı 6'dır. Toplamda ise 3 kadın ve 13 erkek suçlunun tahliye olduğu görülmektedir.³⁰⁸

³⁰⁷ BOA, DH.MB.HPS., Dosya No:34, Gömlek No:105, Lef 5, 25 Temmuz 1334/ 25 Temmuz 1918.

³⁰⁸ BOA, DH.MB.HPS., Dosya No:34, Gömlek No:105, Lef 5, 25 Temmuz 1334/ 25 Temmuz 1918.

Tablo 3.7. Kal'a-i Sultaniye Hapishanesi ve Tevkifhânesinin 1918 Yılı Nisan Ayı Yoklama Cetveli

	Zina		Cünha		Cinayet		Toplam	
	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek
1918 Nisan ayı başında mevcut mahpus sayısı	0	0	0	12	2	26	2	38
1918 Nisan ayı zarfında mahkûm olan mahpus sayısı	0	0	3	7	0	3	3	10
Toplam	0	0	3	19	2	29	5	48
1918 Nisan ayında sürelerini tamamlayıp tahliye edilen mahpus sayısı	0	0	3	7	0	6	3	13
1918 senesi Nisan ayı sonunda mevcut mahpus sayısı	0	0	0	12	2	23	2	35

Kal'a-i Sultaniye hapishanesine ait 1918 yılı Mayıs ayı cetveli incelendiğinde Mart ve Nisan aylarında olduğu gibi zina suçunu işlemiş kadın ve erkek suçlu olmadığı görülmektedir. Mayıs ayı toplamında cünha suçundan 2'si kadın, 26'sı erkek, cinayet suçunda ise 2'si kadın, 27'si erkek olmak üzere toplamda kadın suçlu sayısı 4, erkek suçlu sayısı ise 53'tür.

1918 yılı Mayıs ayında ceza sürelerini tamamlayıp tahliye edilen kadın suçlu bulunmamakla birlikte, cünha suçundan 10, cinayet suçundan 3, toplamda ise 13 erkek suçlu tahliye edilmiştir.³⁰⁹

³⁰⁹ BOA, DH.MB.HPS., Dosya No:34, Gömlek No:105, Lef 5, 25 Temmuz 1334/ 25 Temmuz 1918.

Tablo 3.8. Kal'a-i Sultaniye Hapishanesi ve Tevkifhânesinin 1918 Yılı Mayıs Ayı Yoklama Cetveli

	Zina		Cünha		Cinayet		Toplam	
	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek
1918 Mayıs ayı başında mevcut mahpus sayısı	0	0	0	12	2	23	2	35
1918 Mayıs ayı zarfında mahkûm olan mahpus sayısı	0	0	2	14	0	4	2	18
Toplam	0	0	2	26	2	27	4	53
1918 Mayıs ayında sürelerini tamamlayıp tahliye edilen mahpus sayısı	0	0	0	10	0	3	0	13
1918 senesi Mayıs ayı sonunda mevcut mahpus sayısı	0	0	2	16	2	24	4	40

Kal'a-i Sultaniye hapishanesine ait 1918 yılı Haziran ayı cetveli incelendiğinde Mart, Nisan, Mayıs aylarında olduğu gibi zina suçunu işlemiş kadın ve erkek suçlu bulunmamaktadır. Haziran ayı toplamında cünha suçundan 10'u kadın, 20'si erkek, cinayet suçundan ise 2'si kadın, 21'i erkek olmak üzere toplamda 12 kadın, 41 erkek suçlu mevcuttur.

1918 yılı Haziran ayında ceza sürelerini tamamlayıp tahliye edilen cünha suçundan 3 kadın ve 5 erkek, cinayet suçundan ise 5 erkek suçlu olduğu, toplamda ise 3 kadın ve 10 erkek suçlunun tahliye olduğu görülmektedir.³¹⁰

³¹⁰ BOA, DH.MB.HPS., Dosya No:34, Gömlek No:105, Lef 5, 25 Temmuz 1334/ 25 Temmuz 1918.

Tablo 3.9. Kal'a-i Sultaniye Hapishanesi ve Tevkifhânesinin 1918 Yılı Haziran Ayı Yoklama Cetveli

	Zinadan		Cünha		Cinayet		Toplam	
	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek
1918 Haziran ayı başında mevcut mahpus sayısı	0	0	2	16	2	24	4	40
1918 Haziran ayı zarfında mahkûm olan mahpus sayısı	0	0	8	4	0	7	8	11
Toplam	0	0	10	20	2	21	12	41
1918 Haziran ayında sürelerini tamamlayıp tahliye edilen mahpus sayısı	0	0	3	5	0	5	3	10
1918 senesi Haziran ayı sonunda mevcut mahpus sayısı	0	0	7	15	2	26	9	41

Tanzimat sürecinde gerek çıkarılan ceza kanunlarının uygulanmaya başlaması gerekse imparatorluğun içinde bulunduğu ve gittikçe kötüleşen siyasi, ekonomik ve sosyal koşulların zorlaması hapishanelerdeki mahkûm sayısının hızlı bir şekilde artmasına sebep olmuştur. Mevcut yer sıkıntısı nedeniyle de mahkûmlar ne tür suç işlerse işlesin aynı mekânı paylaşmak zorunda kalmış, bu da ağır bir suç işleyen mahkûmla alelade bir suç işlemiş mahkûmun aynı ortamda bulunmasına neden olmuştur. Zira hapishanelerde huzur, disiplin ve genel nizamı sağlamak amacıyla özellikle taşra hapishanelerinde, huzursuzluk çıkaran mahkûmların başka hapishanelere nakledildikleri ve böylece hapishanelerde asayişin sağlanmaya çalışıldığı görülmektedir. Nitekim İşkodra hapishanesinde, katl cezasından dolayı on beşer yıl ceza almış olan 10 kişi Kal'a-i Sultaniye hapishanesine nakledilmiş, böylelikle hapishanede belli bir düzen sağlanmaya çalışılmıştır. Ancak 10 mahkûm daha sonra Bodrum hapishanesine nakledilmiş, nakil sırasında firar vakaları

yaşanmaması için de nakillerini gerçekleştiren görevlilere dikkatli olmaları konusunda uyarıda bulunulmuştur.³¹¹

Başka hapishanelerdeki azılı suçluların Kal'a-i Sultaniye hapishanesine nakledilerek hapishanelerde düzen sağlanmaya çalışıldığı gibi, Kal'a-i Sultaniye hapishanesindeki düzeni bozan mahkûmların da İstanbul Umumi Hapishanesine nakli gibi örnekler mevcuttur. Nitekim 1921 yılında Kal'a-i Sultaniye hapishanesinde mahkûm olan dik başlı, itaatsiz altı kişinin İstanbul Umumî Hapishanesine nakilleri uygun görülerek tasfiye yoluna gidilmiştir. Bunlardan bir tanesi ta'til-i uzuv (organ kesme) suçundan mahkûmken, diğer 5 kişi katl suçundan mahkûmdur. Nakledilmek istenen mahkûmların mahkûmiyet süreleri ise üç sene ile on beş sene arasında değişmektedir.³¹²

Tablo 3.10. 1921 Yılında Genel Nizamı Bozup, İstanbul Umumî Hapishanesine Nakledilecek Mahkûmlar³¹³

Mahkûmun İsmi ve Memleketi	Mahkûmiyet Süresi	Mahkûmun Tevkif Başlangıç Tarihi	Mahkûmun İşlediği Suç Türü
Kal'a-i Sultaniye'nin Kirazlı Karyesinden Eyüp oğlu Şevket	On beş sene	7 Nisan 1336/ 7 Nisan 1921	Katl
Lapseki'nin Çardak Nahiyesinden Mehmed oğlu Mehmed	On beş sene	-----	Katl
Biga'nın Çavuş Karyesinden Hüseyin oğlu Hasan	On beş sene	21 Ağustos 1336/ 21 Ağustos 1921	Katl
Ezine'nin Ak Karyesinden Mehmed Alinin Ali Çavuş	On sene Kalebent	-----	Katl
Kal'a-i Sultaniye'nin Çapullar Karyesinden İsmailoğlu Ahmed	Yedi buçuk sene	-----	Katl
Kal'a-i Sultaniye'nin Tatar Mahallesinden Emin oğlu Tatar Hüseyin	Üç sene	-----	Ta'til-i Uzuv

³¹¹ BOA, Y.EE.KP., Dosya No:13, Gömlek No:1201, 29 Şevval 1318/ 19 Şubat1901.

³¹² BOA, DH.MB.HPS., Dosya No:17, Gömlek No:71, Lef 6, 14 Mart 1337/ 14 Mart 1921.

³¹³ BOA, DH.MB.HPS., Dosya No:17, Gömlek No:71, Lef 6, 14 Mart 1337/ 14 Mart 1921.

5.1. Kapasite Meselesi ve Mekândan Kaynaklanan Problemler

Kal'a-i Sultaniye hapisanesinde görülen sıkıntılardan bir diğeri de mahkûm sayısının hapisane istiabının çok üzerinde olmasıdır. Osmanlı Devleti, hapisanelerde kargaşa ve sıkışıklığı önlemek için mahkûmları, imparatorlukta diğeri hapisanelere göndererek mahkûm sayısını azaltmayı düşünmüştür. Özellikle XX. yüzyılın başında mahkûm sayısındaki fazlalık ve bu fazlalığın neden olduğu sağlık problemleri Kal'a-i Sultaniye hapisanesinin de başlıca sorunları arasındadır.

1919 yılında Kal'a-i Sultaniye hapisanesindeki koğuşların yetersizliği ve mahkûm sayısındaki fazlalık hapisane müdürlüğünü harekete geçirmiş ve Kal'a-i Sultaniye hapisanesi müdürü, merkezden, mahkûmların bazı kaza hapisaneleri ile Dersaadet Hapishane-i Umumîsine nakledilmesini talep etmiştir. Nakledilmesi talep edilen 13 suçlunun 11'i erkek, 2'si kadındır. Sirkat suçundan 6 kişi, fiil-i şenî suçundan 2 kişi, katl suçundan 2 kişi, cerh suçundan 1 kişi, harik ikasına sebebiyet suçundan 1 kişi ve fiil-i livata-i şenî suçundan 1 kişinin Kal'a-i Sultaniye hapisanesinden uygun görülen hapisanelere nakledilmesi talep edilmiştir.³¹⁴

Tablo 3.11. 1919 Senesi Kal'a-i Sultaniye Hapishanesinden Nakledilmesi Talep Edilen Mahkûmların Listesi

Mahkûmun		Mahkûmun Tevkif Başlangıç Tarihi	Mahkûmun İşlediği Suç Türü
İsmi	Memleketi		
İbrahim bin Mehmed Emin	Dersaadet	10 Temmuz 1335/ 10 Temmuz 1919	Sirkat (Hırsızlık)
Yaşar bin Ferhat	Dersaadet	10 Temmuz 1335/ 10 Temmuz 1919	Sirkat (Hırsızlık)
Raşid bin Ahmed	Dersaadet	10 Temmuz 1335/ 10 Temmuz 1919	Fiil-i Şenî (Irza Tecavüz)
Mehmed bin Abdullah	Dersaadet	21 Temmuz 1335/ 21 Temmuz 1919	Fiil-i Livata-i Şenî (Erkeğe Tecavüz)
Körpe Veled Mıgırdıç	Dersaadet	21 Temmuz 1335/ 21 Temmuz 1919	Fiil-i Şenî (Irza Tecavüz)

³¹⁴ BOA, DH.MB.HPS., Dosya No:107, Gömlek No:30, 21 Teşrinievvel 1335/ 21 Ekim 1919.

Salih bin Ahmed	Dersaadet	24 Eylül 1335/ 24 Eylül 1919	Katl (Adam Öldürme)
Agob Veled Miyan	Dersaadet	9 Ağustos 1335/ 9 Ağustos 1919	Sirkat (Hırsızlık)
Mustafa bin Mahmud	İnebololu	18 Ağustos 1335/ 18 Ağustos 1919	Sirkat (Hırsızlık)
Mustafa bin Ferhat	Bitlisli	21 Ağustos 1335/ 21 Ağustos 1919	Cerh (Yaralama)
Rıza bin Tahir	Kuruçay	25 Ağustos 1335/ 25 Ağustos 1919	Sirkat (Hırsızlık)
Celal bin Arif	Çeşme Meydanlı	21 Ağustos 1335/ 21 Ağustos 1919	Katl (Adam Öldürme)
Marika binti Anastasya	Midillili	28 Ağustos 1335/ 28 Ağustos 1919	Harik İkasına Sebebiyet (Yangına Sebebiyet Verme)
Anastasya binti Andorya	Bursalı	10 Eylül 1335/ 10 Eylül 1919	Sirkat (Hırsızlık)

Aynı sıkıntılardan ilerleyen dönemde de devam ettiğini görmekteyiz. 1921 yılında mevcudun çok üzerinde mahkûm bulundurulması ve belirli gün ve saatlerde gerekli yoklamaların yapılmaması nedeniyle Kal'a-i Sultaniye hapisanesinde firar vakalarının arttığı görülmektedir. Özellikle aşırı yığılmadan dolayı meydana gelen sağlık problemleri ve yaşanan firar olaylarının önüne geçilmesi için Kal'a-i Sultaniye hapisanesinden Dersaadet Hapishane-i Umumîsine 12 mahkûm nakledilmiştir.³¹⁵ Bu mahkûmlardan 6'sı katl suçundan, 5'i ahz-u gasp suçundan, 1'i ta'til-i uzuv suçundan mahkûm olup suçluların ceza süreleri 3 ile 15 sene arasında değişmektedir.

³¹⁵ BOA, DH.MB.HPS., Dosya No:17, Gömlek No:71, Lef 8, 17 Şubat 1337/ 17 Şubat 1921.

**Tablo 3.12. 1921 Senesi Kal'a-i Sultaniye Hapishanesinden Dersaadet
Hapishane-i Umumî'ye Nakledilen Mahkûmların Listesi**

Mahkûmun İsmi ve Memleketi Türü	Mahkûmiyet Süreleri	Mahkûmun İşlediği Suç
Bayramiç'in Pınarbaşı Karyesinden Halil oğlu İbrahim Hüseyin	On beş sene	Katl
Biga'nın Çavuş Karyesinden Hüseyin oğlu Hasan	On beş sene	Katl
Lapseki'nin Çardak Nahiyesinden Mehmed oğlu Mehmed	On beş sene	Katl
Kal'a-i Sultaniye 'nin Kirazlı Karyesinden Eyüp oğlu Şevket	On beş sene	Katl
Ezine'nin Ak Karyesinden Mehmed Ali bin Ali Çavuş	On sene kalebent	Katl
Kal'a-i Sultaniye 'nin Çiviller Karyesinden İsmail mahdumu Ahmed	Yedi buçuk sene	Katl
Kal'a-i Sultaniye 'nin Aziziye Mahallesinden Tatar Hasan	Üç sene	Ta'til-i Uzun
Bayramiç'in Yassı Bağ Karyesinden Hüseyin oğlu Ahmed	Üç sene	Ahz-u Gasp
Bayramiç'in Yassı Bağ Karyesinden Nasuh oğlu Hasan	Üç sene	Ahz-u Gasp
Bayramiç'in Yası Bağ Karyesinden İbrahim oğlu Salih	Üç sene	Ahz-u Gasp
Biga'nın Bardakçılar Karyesinden Receb oğlu Ramazan	Üç sene	Ahz-u Gasp
Biga'nın Bardakçılar Karyesinden Hüseyin oğlu Rasim	Üç sene	Ahz-u Gasp

5.2. Sağlık Sorunları

XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren imparatorluktan ayrılan bölgelerden Anadolu'ya yönelik göçlerin başlamasıyla birlikte ülke genelinde bulaşıcı ve salgın hastalıklar yaygınlaşmıştır. Sultan II. Abdülhamid döneminde salgın hastalıklarla mücadelede belli bir ilerleme sağlanmışsa da bu hastalıklardan dolayı meydana gelen sorunlara engel olunamamış, hapisanelerde pek çok mahkûm da bu salgın hastalıklar nedeniyle ölmüştür. Göçmenlerin yoğun olarak geldiği Rusya'da veba, tifüs, kolera, frengi, dizanteri; Lehistan'da tifüs; Galiçya bölgesinde frengi hastalığı oldukça yaygındı. Birinci Dünya Savaşı yıllarında Rusya'daki bulaşıcı hastalıklar göçmenlerle; Galiçya bölgesindeki frengi hastalığı cepheden dönen Osmanlı askerleriyle; Hicaz'daki kolera, Mısır ve Beyrut bölgesindeki veba ve İspanyol nezlesi de hacılarla, esirlerle ve deniz yoluyla Anadolu'ya taşınmıştır. Dışarıdan taşınan bulaşıcı hastalıklara ek olarak Anadolu'daki şartların ağır olması, yeterince önem verilmeyen temizlik, beslenme ve kötü sağlık koşulları, bulaşıcı ve salgın hastalıkların yayılmasına neden olmuştur.³¹⁶

Ayrıca hapisanelerdeki elverişsiz sağlık koşulları hapisanelerdeki mahkûm sayısının artmasıyla birlikte daha vahim duruma gelmiş, salgın hastalıklar nedeniyle hapisanelerdeki hasta sayısı giderek yükselmiş, hastalık nedeniyle ölen mahkûm sayısı da bu doğrultuda artmıştır.

Nitekim 1901 yılında Kal'a-i Sultaniye tevkifhânesinde de böyle bir durum yaşanmış ve tevkifhânedeki mahkûmlar arasında salgın hastalık ortaya çıkmıştır. Bu hastalıktan tamamen kurtulmak amacıyla bütün mahkûmların elbiseleri ve yatakları atılarak yeni yatak ve elbise alınmasına karar verilmiştir.³¹⁷ Meydana gelen bu salgın hastalık sonrası mahkûmlara eşya ve sair ihtiyaçlar için ek ödemeler yapılmış ve gerekli ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla Maliye Nezareti'nden 2.145 kuruş havale edilmiştir.³¹⁸

Kal'a-i Sultaniye hapisanesindeki sağlık problemlerinin daha sonra da devam ettiği görülmektedir. Nitekim 31 Ağustos 1908 tarihinde Kal'a-i Sultaniye hapisanesine nakledilip, hapisanede geçici olarak mahkûm edilen 6 kişiden biri olan Görede'li Toma'nın, hapisanede yakalandığı kusma hastalığından dolayı vefat etmesi bu duruma bir

³¹⁶ Ramazan Çalık, Muzaffer Tepekaya, "Birinci Dünya Savaşı Esnasında Anadolu'daki Salgın Hastalıklar ve Ermeniler", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Konya 2006, s. 206.

³¹⁷ BOA, DH.MB.HPS., Dosya No:2473, Gömlek No:68, 27 Zilhicce 1318/ 17 Nisan 1901.

³¹⁸ BOA, DH.MB.HPS., Dosya No:2496, Gömlek No:46, 23 Safer 1319/ 11 Haziran 1901.

örnektir.³¹⁹ Benzer şekilde mahkûmların sıklıkla hastalığa yakalanmaları ve yakalandıkları hastalıktan dolayı ölmeleri, Dâhiliye Nezaretini harekete geçirmiş, hapishaneler belli aralıklarla sağlık koşulları açısından teftiş edilmeye başlanmış ve yapılan teftişler rapor şeklinde Dâhiliye Nezaretine sunulmuştur. Bu durum üzerine 12 Ekim 1915’de Kal’a-i Sultaniye hapishanesi müdüriyeti tarafından Dâhiliye Nezaretine gönderilen telgrafta hapishanenin teftiş edildiği ve mahkûmlar arasında herhangi bir hastalık olmadığı belirtilmiştir.³²⁰ Yine 12 Ekim 1913’de Kal’a-i Sultaniye hapishanesi müdüriyeti tarafından Dâhiliye Nezaretine gönderilen başka bir telgrafta hapishanede hastalıktan ölen kimsenin bulunmadığı belirtilmiştir.³²¹

Bu sıkıntılara ek olarak hapishanelerdeki doktor eksikliği de önemli bir problem olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu problemin giderilmesi için, çıkarılan hapishane nizamnâmelerinde hapishane bünyesinde doktor bulunması zorunluluğu getirilmiştir. Nitekim 1880 yılında hazırlanan Hapishaneler Nizamnâmesinde doktorlar haftada en az bir defa mahkûmları sağlık kontrolünden geçirmekle mükellef tutulmuş,³²² 1916 Hapishaneler Nizamnâmesiyle de hapishanede sağlık memuru olarak sertabip, tabip, sereczacı, eczacı ve tımarcı bulunması gerekliliği vurgulanmıştır.³²³ Ancak mali sorunlar nedeniyle nizamnâme hükümleri yerine getirilememiştir. Özellikle taşra hapishanelerinde mahkûmların sağlık kontrolünü yapmak üzere bir doktor istihdam edilememiştir.

1919 yılında Kal’a-i Sultaniye hapishanesinde bu problemin yaşandığı görülmektedir. Nitekim Kal’a-i Sultaniye hapishanesi bünyesinde hastane olmasına rağmen, doktor bulunmuyordu. Bu sebeple Kal’a-i Sultaniye kazasında vazifeli doktorlardan birinin mahkûmların tedavisi için görevlendirilmesi talep edilmiştir.³²⁴

Hapishanelerdeki elverişsiz sağlık koşulları yüzünden Avrupalı devletler, Osmanlı Devleti’ni eleştirmişler ve sağlık koşullarının iyileştirilmesi için Osmanlı Devleti’ne baskı yapmışlardır. Nitekim söz konusu devletler, hapishaneleri denetlemek için 1918 yılında İngiltere, Heyet-i Sıhhiye ve Askeriyesinden Doktor Miralay Johnson ve arkadaşlarını hapishaneleri teftişle görevlendirmişlerdir. İçlerinde Zeki Bey adlı Türk bir doktorun da bulunduğu bu heyetin yaptığı denetleme sonucunda, Osmanlı hapishanelerinin sağlık

³¹⁹ BOA, DH.MB.HPS., Dosya No:2273, Gömlek No:85, 17 Şaban 1317/ 21 Aralık 1889.

³²⁰ BOA, DH.MB.HPS., Dosya No:493, Gömlek No:54, 29 Eylül 1331/ 12 Ekim 1915.

³²¹ BOA, DH.ŞFR., Dosya No:493, Gömlek No:54, 29 Eylül 1331/ 12 Ekim 1915.

³²² BOA, Y.A.RES., Dosya No:5, Gömlek No:7, 15 Muharrem 1297/ 29 Aralık 1879.

³²³ BOA, DH.MB.HPS., Dosya No:158, Gömlek No:27, 2 Rebiülahir 1335/ 26 Ocak 1917.

³²⁴ BOA, DH.MB.HPS., Dosya No:80, Gömlek No:39, 17 Cemaziyelahir 1337/ 18 Şubat 1919.

yönünden yetersiz olduğu kanaatine varılmıştır. Bu gelişmeyi müteakiben Osmanlı devlet adamları hapishanelerdeki sağlık koşullarını iyileştirmek için harekete geçmişlerdir.³²⁵

6. Firar Olayları

Osmanlı Devleti bütçenin imkân verdiği ölçüde hapishanelerde ıslahatlar yapmaya çalışmışsa da mahkûmlar arasında kavga, yaralama, isyan ve firar vakaları sıklıkla meydana gelmiştir. Bu konuda gevşek davranan, gerekli tedbirleri almayan memurların vazifelerini layıkıyla yerine getirmelerini sağlamak amacıyla gerek Adliye Nezareti, gerekse Dâhiliye Nezareti tarafından sürekli uyarılar yapılmıştır. Görevlerini layıkıyla yerine getirmeyen hapishane personeline, yaptıkları hatalar sonucunda cezalar verilerek belli bir disiplin sağlanmaya çalışılmıştır.

Hapishane memurlarının ihmalkârlığı ve suiistimallerinden dolayı Kal'a-i Sultaniye hapishanesinde de firar vakalarının sıklıkla meydana geldiği görülmektedir. 1860 tarihinde Kal'a-i Sultaniye hapishanesinde hırsızlık suçundan tutuklu 7 mahkûm geceleyin, hapishane duvarını delerek firar etmiştir. Hapishane müdüriyeti kaçan mahkûmların biran evvel yakalanacağını merkeze bildirmiş, görevlerini layıkıyla yerine getirmeyen ve mahkûmlara müsamaha gösterdikleri ileri sürülen hapishane memurları ise başka hapishanelere gönderilerek cezalandırılmıştır.³²⁶

1881 yılında meydana gelen diğer bir olayda ise, Kal'a-i Sultaniye hapishanesindeki mahkûmlar dışarıdan revolver ve kama gibi delici ve kesici alet tedarik ederek hapishaneden firar etmiştir. Firar eden mahkûmlar, Kale-i Sultaniye hapishanesinin yanında bulunan Çanlı Karakolu'ndaki nöbetçi askerlere ateş açmış ve buradaki askerlerden birini dizinden, diğerini ise kama ile ensesinden yaralamışlardır. Bu olayın karakolda bulunan binbaşı tarafından merkeze bildirilmesi üzerine inceleme başlatılmış ve hapishane memurlarının gerekli kontrolleri yapmamaları nedeniyle mahpusların silah elde edebildiği ileri sürülerek görevlerini layıkıyla yerine getirmeyen memurlar sorgulanmışlardır. Sorgulama sonucunda memurlarının görevlerini kötüye kullandıklarına karar verilmiş ve bu durumun tekrar yaşanmasını önlemek için 1880 tarihli Hapishaneler

³²⁵ Ebubekir Sofuoğlu, "Osmanlı Hapishanelerde..." , s. 166.

³²⁶ BOA, A.MKT.UM., Dosya No:408,Gömlük No:57, 14 Zilkade 1276/ 3 Haziran 1860.

Nizamnâmesinin 79. maddesinin³²⁷ ihlali gerekçesiyle cezalandırılmaları talep edilmiştir.³²⁸

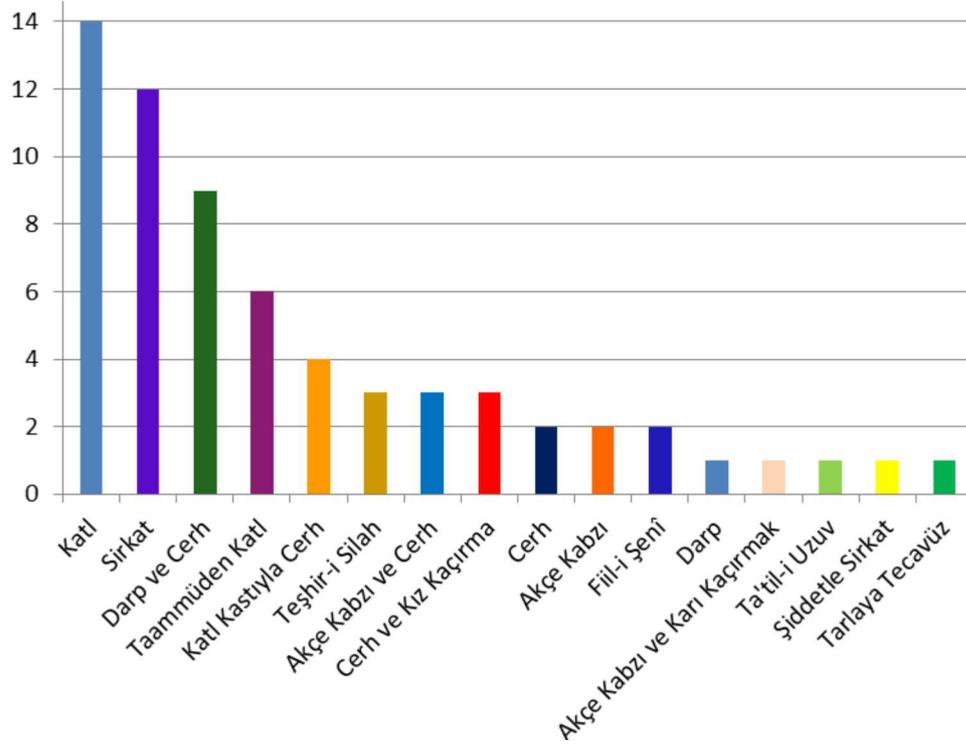
Firar olayları II. Meşrutiyet sonrası da hapisanelerin en önemli problemleri arasındadır. Zira firar olaylarının sıklıkla yaşanması üzerine Emniyet-i Umumîye Müdüriyeti firar eden mahkûm ve tutukluların bilgilerini mutasarrıflıklardan talep etmiştir. Bu yerlerden birisi de Kal'a-i Sultaniye 'dir. Kal'a-i Sultaniye Mutasarrıflığı tarafından 6 Kasım 1913 tarihinde Emniyet-i Umumîye Müdüriyeti'ne gönderilen ve firar edenlerin bilgilerini içeren cetvele göre, hapisaneden 91 mahkûm ve tutuklu firar etmiştir. Cetvelde mahkûm ve tutukluların isimleri, işledikleri suç türleri, mahkûmiyet süreleri, kazaları-nahiyeleri, yakalanamama nedenleri gibi bilgiler mevcut olmakla birlikte nasıl ve ne zaman firar ettikleri, firar ederken yardım alıp almadıklarına dair herhangi bir bilgi mevcut değildir. Firar edenlerden 70'i mahkûm, 11'i maznundur. Diğer 10 kişinin ise mahkûm veya tutuklu olup olmadığı belirtilmemiştir. Firar eden mahkûm ve tutukluların, 89'u erkek olup yalnızca 2'si kadındır. Firarilerin katl (adam öldürme), sirkat (hırsızlık), darp ve cerh, cerh, teşhir-i silah (silah kaçakçılığı), katl kastıyla cerh, taammüden katl (kasten adam öldürme), fiil-i şenî (ırza tecavüz), ahz-u gasp (gasp ve yağmalama), cebren fiil-i şenî (zorla ırza tecavüz), darp, tarlaya tecavüz, akçe kabzı ve cerh, cerh ve kız kaçırma, akçe kabzı, ahz-u gasp (gasp ve yağmalama), tarlaya tecavüz, akçe kabzı ve karı kaçırma, ta'til-i uzuv (organ kesme) ve şiddetle sirkat gibi suçlardan mahkûm oldukları veya tutuklu buldukları görülmektedir. Firar eden mahkûm ve tutukluların işlemiş oldukları suçlara göre dağılımları; katl suçundan 14 kişi, sirkat (hırsızlık) suçunu işleyen 12 kişi, darp ve cerh suçundan 9 kişi, taammüden katl eden (kasten adam öldürme) 6 kişi, teşhir-i silah suçundan (silah kaçakçılığı) 3 kişi, katl kastıyla cerh suçundan 4 kişi, akçe kabzı ve cerh suçundan 3 kişi, cerh ve kız kaçırma suçundan 3 kişi, cerh suçundan 2 kişi, akçe kabzı suçundan 2 kişi, fiil-i şenî suçundan (ırza tecavüz) 2 kişi, darp suçundan 1 kişi, ahz-u gasp (gasp ve yağmalama) suçundan 1 kişi, tarlaya tecavüz suçundan 1 kişi, akçe kabzı ve karı kaçırma suçundan 1, kişi, ta'til-i uzuv (organ kesme) suçundan 1 kişi, şiddetle sirkat suçundan 1 kişidir. Diğer 25 kişinin ise işledikleri suçlar belirtilmemiştir.³²⁹

³²⁷ Bi'l-cümle hapisânâne memurlarının mahbusinden gerek duhul gerek huruclarında ve nam-ı diğerle bir şey talep ve ahz etmeleri kat'iyen memnûdur. BOA, Y.A.RES., Dosya No:5, Gömlek No:7, 15 Muharrem 1297/ 29 Aralık 1879.

³²⁸ BOA, İ.DH., Dosya No:838, Gömlek No:67385, 24 Zilkade 1298/ 26 Mart 1881.

³²⁹ BOA, DH.EUM.EMN., Dosya No:100, Gömlek No:81, 24 Teşrinievvel 1329/ 6 Kasım 1913.

Şekil 3.2. Kasım 1913'te Firar Eden Mahkûmların Suç Türlerine Göre Dağılımları

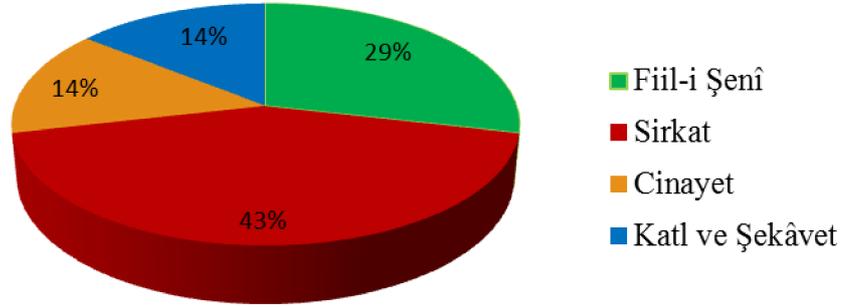

Firar eden mahkûmları arama çalışmaları hemen başlatılmış ve çok kısa süre içerisinde mahkûmların büyük çoğunluğu yakalanmıştır. 27 Aralık 1913 tarihinde Kal'a-i Sultaniye mutasarrıfı tarafından Eylül, Teşrinievvel ve Teşrinisani aylarında yakalanan mahkûmların bilgileri, yakalandıkları aylara göre bir cetvel halinde Dâhiliye Nezaretine gönderilmiştir. Bu cetvellerde; mahkûmların babalarının ve kendilerinin isimleri, işledikleri suç türleri, mahkûmiyet süreleri, kazaları-karyeleri, soyları, yakalandıkları tarih ve yakalanmış oldukları mahallerin isimleri yer almakta olup cezası uzun olan mahkûmların sayıca fazla olduğu dikkat çekmektedir.

Eylül- Ekim 1913'te yakalanan mahkûmların işlemiş oldukları suç türleri; fiil-i şenî, cinayet ve katl ve şekâvet (eşkıyalık ve adam öldürme), sirkattir. Yakalanan mahkûmların hepsi erkektir. Eylül-Ekim 1913'te yakalanan 7 mahkûmun işlemiş oldukları suçlara göre dağılımları; sirkat suçundan 3 kişi, fiil-i şenî suçundan 2 kişi, cinayet suçundan 1 kişi, katl ve şekâvet suçundan ise 1 kişidir.³³⁰

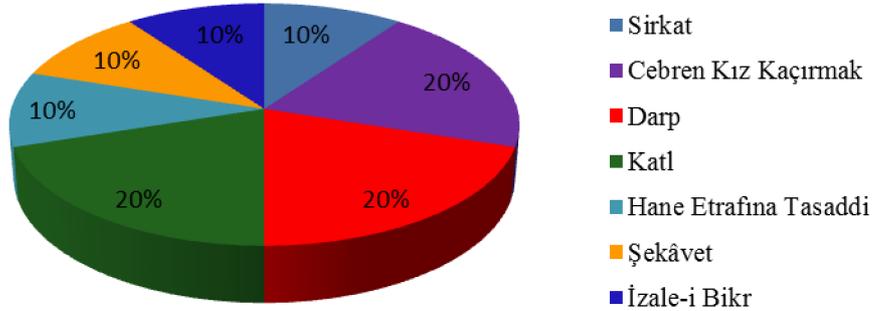
³³⁰ BOA, DH.EUM.EMN., Dosya No:101, Gömlek No:48, 28 Muharrem 1332/ 27 Aralık 1913.

Şekil 3.3. Eylül-Ekim 1913'te Yakalanan Mahkûmların İşlemiş Oldukları Suçlara Göre Dağılımları

Ekim 1913'de yakalanan 10 mahkûmun işlemiş oldukları suç türleri; sirkat, cebren kız kaçırma, darp, katl, hane etfarına tasaddi (haneye tecavüz), şekâvet (eşkiyalık), izale-i bıkır (bekâret bozma), cerh ve gasptır. Yakalanan mahkûmların işlemiş oldukları suçlara göre dağılımları; sirkat suçundan 1 kişi, cebren kız kaçırma suçundan 2 kişi, darp suçundan 2 kişi, şekâvet suçundan 1 kişi, katl suçundan 2 kişi, hane etrafına tasaddi suçundan 1 kişi, izale-i bıkır 1 kişidir.

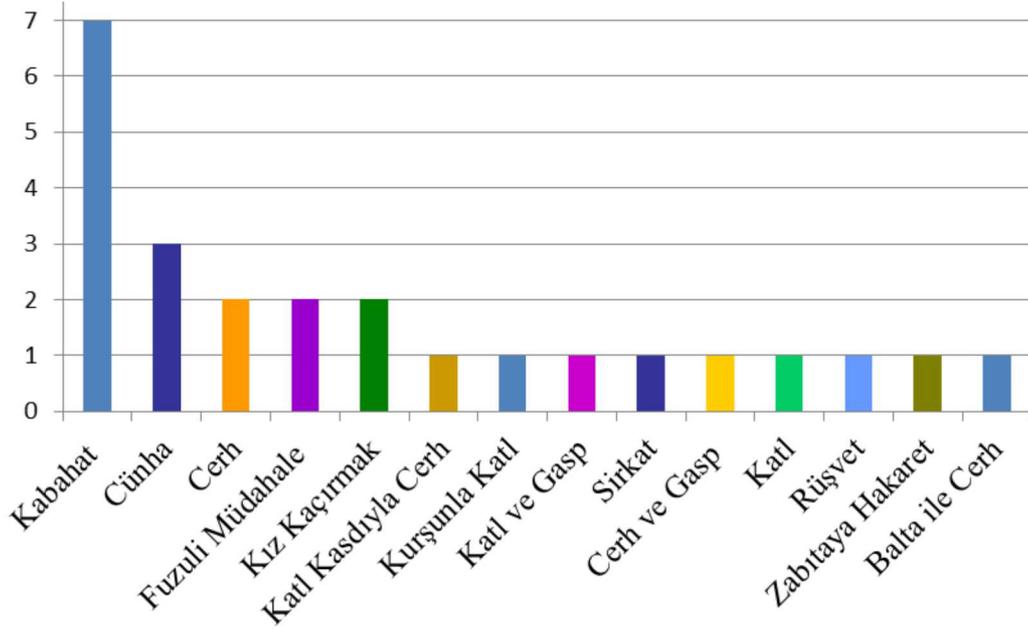
Şekil 3.4. Ekim 1913'te Yakalanan Mahkûmların İşlemiş Oldukları Suçlara Göre Dağılımları

Kasım-Aralık 1913'de yakalanan 26 mahkûmun işlemiş oldukları suç türleri; kabahat, cünha, cerh, fuzuli müdahale, kız kaçırma, katl kastıyla cerh, kurşunla katl, katl ve gasp, sirkat, cerh ve gasp, katl, rüşvet, zabıtaya hakaret ve balta ile cerhtir. Yakalanan mahkûmların işlemiş oldukları suçlara göre dağılımları şöyledir: sirkat suçundan 1 kişi, cerh suçundan 2 kişi, balta ile cerh suçundan 1 kişi, rüşvet suçundan 1 kişi, katl kastıyla cerh suçundan 1 kişi, kız kaçırma 2 kişi, kurşunla katl 1 kişi, katl ve gasp eden 1 kişi, kabahat suçundan 7 kişi, cerh ve gasp suçundan 1 kişi, katl 1 kişi, fuzuli müdahaleden 2

kişi, zabıtaya hakareten 1 kişi, cünha suçundan 3 kişi, suçu bilinmeyen 1 kişi daha yakalanmıştır.³³¹

Şekil 3.5. Kasım-Aralık 1913'te Yakalanan Mahkûmların İşlemiş Oldukları Suçlara Göre Dağılımları

Kal'a-i Sultaniye hapishanesinde yaşanan firar olaylarının 1922 yılında da devam ettiğini görmekteyiz. 1922 yılının Mayıs ayında Kal'a-i Sultaniye hapishanesinin ikinci koğuşunun duvarından sesler işitip, duvarın harap halde olduğunu fark eden nöbetçinin şikâyeti üzerine koğuş araştırılmıştır. Bu araştırma sonucunda duvara çakılan bir kazık üzerine asılan çamaşırın altında, üç karış uzunluğunda on santim genişliğinde bir delik, pencerenin altında ise on santim uzunluğunda ve kırk santim genişliğinde başka bir delik açıldığı hapishane müdürü, sergardıyan, gardıyanlar ve karakol kumandanı tarafından müşahede edilmiştir. Aynı zamanda mahkûmlardan biri gündüz herkesin gözü önünde teneffüs mahallinden hapishane damına çıkarak firara teşebbüs etmiştir. Yapılan soruşturma sonucunda görevli gardıyanın hapishanede olmadığı ortaya çıkmıştır.³³²

³³¹ BOA, DH.EUM.EMN., Dosya No:101, Gömlek No:48, 14 Kanunievvel 329/ 27 Aralık 1913.

³³² BOA, DH.MB.HPS., Dosya No:17, Gömlek No:71, Lef 4, 29 Mayıs 1338, 29 Mayıs 1922.

7. Osmanlı'da Af ve Kal'a-i Sultaniye Hapishanesi

Klasik dönemde padişah, af yetkisini İslam hukukunun esaslarına göre uygulamıştır.³³³ İslamiyet'in ilk dönemlerinde ise halifeler hadd cezaları söz konusu olunca suçu affetmekten kaçınmışlardır. Osmanlı hükümdarları da şer'i hükümlerde böyle hareket etmekle birlikte, gerek örfi hukukta, gerek tazir'e dayanılarak verilen cezaları affetme yetkisini ellerinde tutmuşlardır.³³⁴

Klasik dönemde padişahın af kullanma yetkisinin uygulandığı ilk alan, kişisel aflara yöneliktir. Bu aflar daha ziyade kul statüsünde olanları kapsamakla birlikte, reaya da sık sık bu aflardan yararlanmışlardır. Padişah, gerek mahkeme, gerek yetkili idareci ve gerekse bizzat kendisinin vermiş olduğu siyaseten katl hükmünü, kesin olarak ortadan kaldıracaktır, azaltabilir veya yerine başka bir ceza verebilirdi.³³⁵

Kişî afları konusunda diğer bir uygulama ise, şartlı veya cezanın hafifletilmesine yönelik çıkarılan özel aflardır. Şartlı aflarda, siyaseten katl cezası ortadan kalkmakta ve yerine başka bir ceza ikame edilmemektedir. Ancak suçlu "edep ve terbiyesi ile oturmak" ve "ne eskisi gibi ne de ona benzer bir suç işlemek" zorundadır. Böyle bir hal vukuu bulunduğu, affedilen eski suçundan dolayı katledilebilir veya verilen ceza tekrar uygulanabilir. Burada dikkati çeken husus ise katle yeni değil eski suçun sebep olması keyfiyettir. Kişîsel aflarda en sık kullanılan yöntem ise cezanın hafifletilmesine yönelik olarak çıkarılan aftır. İdam mahkûm askeri sınıf veya reaya, gerek kendilerini koruyanların şefaati, gerekse padişah ve devletin büyüklüğünün kanıtlanması amacıyla bazen genel affa nail olmuşlar ve bazen de bunların idam cezaları müsadereye, sürgüne veya küreğe çevrilmiştir.³³⁶ Bu çeşit afların dikkat çekici yönlerinden birisi de, belli bir ölçüsünün olmamasıdır. Nitekim padişah üzerinde etkili olan şahıslar istedikleri kimseleri affettirebilmişlerdir. Bunlara ek olarak savaşlardan sonra kin ve öfke duygularının yatışması veya galip devletlerin, düşman devlet ülkesindeki tebaalarının zarar görmesine engel olmak için kabul ettirdiği aflar umumîyetle muahedelerde yer alır ve padişahlar da devlet başkanı olmaları sıfatı ile bu aflara onay verirlerdi.³³⁷

³³³ Sulhi Dönmezer, Sahir Erman, *Nazari ve Tatbiki...*, s. 270.

³³⁴ Coşkun Üçok, Ahmet Mumcu, Gülnihal Bozkurt, *Türk Hukuk Tarihi*, Turhan Kitapevi, Ankara 2011, s. 188.

³³⁵ Ahmet Mumcu, *Osmanlı Devleti'nde Siyaseten Katl*, Phoenix Yayınları, Ankara 2007, s. 145.

³³⁶ Ahmet Mumcu, *Osmanlı Devleti'nde...*, s. 146.

³³⁷ Mahmut Esat Bozkurt, *Devletler Arası Haklar*, Ankara 1940, s. 171, 181, 186, 255.

Tanzimat Fermanı ile başlayan ve Meşrutiyet dönemleriyle devam eden süreç, padişahın af yetkisinin kanunlaşması yönünden de yeni bir dönemin başlangıcını teşkil etmiştir. Padişahın af yetkisine ilişkin ilk düzenleme, kanunlaştırma hareketlerinin yoğunlaştığı Tanzimat Fermanı sonrasında yapılmıştır. 1840 tarihli Ceza Kanunu, padişahın af yetkisinin modern anlamda yasalaştığı ilk kanun olması bakımından son derece önemlidir. Bu kanunun ikinci bölümünün ikinci maddesinde özel aftan söz edilmekte ve özellikle kişileri isyana teşvik veya yardım sağlamaktan dolayı idamına karar verilenlerin cezalarının, padişah tarafından müebbet küreğe çevrilebileceği belirtilmektedir.³³⁸

9 Ağustos 1858 tarihinde yürürlüğe giren Ceza Kanununda ise,³³⁹ af yetkisinin kullanılmasına yönelik daha kapsamlı ve açık ifadeler bulmak mümkündür. Nitekim kanunun 47. maddesiyle; idam cezasının küreğe, küreğin kalebentliğe, müebbet kalebentliğin ömür boyu veya geçici sürgüne ve kalebentlik ile hapsin geçici sürgüne çevrilmesi padişahın yetkisine verilmiştir. Padişahın talimatı olmaz veya ceza kanununda açıkça bulunmaz ise bir cezanın affedilmesinin mümkün olamayacağı da özellikle belirtilmiştir.³⁴⁰

1858 yılında yürürlüğe giren bu kanun ile padişah af yetkisini istediği şekilde kullanmak yerine, ceza kanunu ile bu yetkisi sınırlandırılmıştır. Bu açıdan son derece önemlidir ve bu durum 1876 Kanuni Esasi ile de anayasa tarafından onaylanmıştır.³⁴¹ Padişahın af kullanma yetkisinde asıl değişim ise II. Meşrutiyetin ilanından sonra, 1909 yılında anayasada yapılan yeni düzenlemeyle gerçekleşecektir. 1909 anayasasında “...mücazat-ı kanuniyenin tahfif veya affı, Meclis-i Umumînin tasvibi ile aff-ı Umumî ilanı... hukuk-ı mukaddese-i padişahidendir”³⁴² şeklinde belirtilen 7. maddeyle ilk kez, genel ve özel af tarifi yapılmıştır. Burada karşımıza çıkan farklılık genel affın parlamentonun onayı ile gerçekleşebilecek olmasıdır. Bu düzenlemeyle özel af, geçmişte olduğu gibi, padişahın şahsında toplanırken, her ne kadar nihayetinde padişah karar

³³⁸ Ceza kanunu metni için bakınız; Ahmed Lütfi Efendi, *Mir'ât-ı Adâlet...*, s.114-127.

³³⁹ Düstur, 1. Tertip, Cilt: 2, İstanbul 1289, Matbaa-i Amire, s. 547-606.

³⁴⁰ Kanunnamenin 47. maddesinde bu husus şu şekilde belirtilmektedir. “İdam cezasının küreğe ve kürek cezasının kalebentliğe ve müebbet kalebentliğin nefy-i ebede ve muvakkate, kalebentlik ve hapsin nefy-i muvakkate tebdili mutlaka irade-i mahsusa-i padişahiye menuttur. Ve ber vech-i muharrer idare-i seniyye-i mahsusa olmadıkça ve kanunnamede sarahat bulunmadıkça bir vechle bir cezanın affı veyahut tebdil ve tahfifi caiz değildir.”

³⁴¹ Nitekim 23 Aralık 1876 tarihinde ilan edilen Kanuni Esasinin 7. Maddesinde bu husus; “mücazat-ı kanuniyenin tahfifi veya affı hukuk-ı mukaddese-i padişahi cümlesindedir” şeklinde açıklanmıştır.

³⁴² Suna Kili, Şeref Gözübüyük, “*Türk Anayasal...*”, s. 85.

verecek de olsa, genel affın meclisin onayına sunulmuş olması, günümüzdekine yakın bir uygulamanın yerleştiğini göstermektedir.

Tanzimat ve Meşrutiyet dönemlerinde de padişahlar af yetkilerini çeşitli şekillerde kullanmaya devam etmiştir. Bunlardan ilki padişahın cülusu, doğum günü, dini ve milli bayramlar ile önemli olayların sonrasında çıkarılan aflardır. Gerek padişahların tahta çıkış tarihleri ve doğum günleri, gerekse dini bayramlar ve meşrutiyet ilanı gibi özel günlerde çıkarılan afların tümü, devletin büyüklüğünü halka göstermek, devlet halk yakınlaşmasını sağlamak açısından kullanılmıştır.

Af uygulaması siyasi atmosferin de etkisiyle II. Abdülhamid döneminde yoğunlaşarak devam etmiştir. Af uygulamasının görüldüğü yerlerden birisi de Çanakkale'dir. Kal'a-i Sultaniye hapisanesinde mahkûm olan Hacı Osman oğlu Çıbanlı Mehmed, Kal'a-i Sultaniye civarındaki Tavşantepe mahalinde, İtalya devleti tebasından ticaretle uğraşan bir kişiyi öldürmesi üzerine on altı sene Kal'a-i Sultaniye hapisanesinde mahkûm olarak kalmıştır. 17 Şubat 1881 tarihinde Çıbanlı Mehmed'e verilen cezanın yeniden değerlendirilmesi için Temyiz Mahkemesine başvurulmuş, Temyiz mahkemesinden çıkan 19 Şubat 1896 tarihli kararla Hacı Osman oğlu Çıbanlı Mehmed'in affına karar verilmiştir.³⁴³

Afla ilgili bir diğer örnek ise, idam cezasına mahkûm olan Kus Karyesinden Çerkez Receb'in affıdır. Çerkez Receb'e verilen idam kararının yeniden değerlendirilmesi için Temyiz mahkemesine başvurulmuş, Çerkez Receb'in idam cezası Temyiz Mahkemesince müebbet küreğe çevrilmiştir.³⁴⁴ Ancak hasta olan Çerkez Receb'e doktor tarafından verilen rapor üzerine 29 Kasım 1897 tarihinde çıkan irade ile affedilmiştir.³⁴⁵

Af uygulaması II. Meşrutiyet döneminde de devam etmiş, hatta meşrutiyetin ilanı ile birlikte bir de af çıkarılmıştır. Bu af kararı başlangıçta Makedonya'daki İttihatçıları kapsarken, daha sonra genel affa dönüştürülmüştür. İlk olarak Rumeli'deki siyasi suçlular, sonra cezasının üçte ikisini çekmiş olan suçlular, daha sonra da bütün suçlular kademe kademe af kapsamına alınmıştır. Bundan sonra da af uygulamaları devam etmiştir.³⁴⁶

³⁴³ BOA, İ.AZN., Dosya No:19, Gömlek No:6, 9 Şevval 1313/ 24 Mart 1896.

³⁴⁴ BOA, İ.AZN., Dosya No:28, Gömlek No:17, Lef 2, 21 Teşrinievvel 1313/ 2 Kasım 1897.

³⁴⁵ BOA, İ.AZN., Dosya No:28, Gömlek No:17, Lef 1, 17 Teşrinisani 1313/ 29 Kasım 1897.

³⁴⁶ İlay İleri, "Batı Gözüyle Meşrutiyet Kutlamaları ve Genel Af", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Sayı: 17, Ankara 2005, s. 6.

1922 yılında Kal'a-i Sultaniye hapishanesindeki bazı mahkûmların İstanbul'daki Umumî Hapishaneye nakledilmesine karar verilmiştir. Ancak nakil işlemi gerçekleşmeden, hapishanede durumlarında düzelme görülen mahkûmlar affedilmiş, bu şekilde hapishanedeki izdiham engellenmiş ve mahkûmların nakillerine gerek kalmamıştır.³⁴⁷

Tablo 3.13. 1922 Yılında Kal'a-i Sultaniye Hapishanesinde Ceza Sürelerinin Üçte Birini Bitirip, Durumlarında İyileşme Görülüp Affedilen Mahkûmlar

Mahkûmun İsmi ve Memleketi	Mahkûmun Mahkûmiyet Süresi	Mahkûmun Tevkif Başlangıç Tarihi	Mahkûmun İşlediği Suç Türü
Ezine'nin Sarıçalı Karyesinden Ahmed oğlu Hasan	On beş sene	3 Nisan 1337/ 3 Nisan 1921	Katl
Biga'nın Uzunalan Karyesinden Halil oğlu Ahmed	On beş sene	28 Nisan 1337/ 28 Mart 1921	Katl
Konyalı İlyas oğlu Hüseyin	On beş sene	8 Mayıs 1337/ 8 Mayıs 1921	Katl
Lapseki'nin İlyas Karyesinden Halil oğlu Yusuf	On beş sene	10 Eylül 1337/ 10 Eylül 1921	Katl
Biga'nın Kızılelma Karyesinden Hüseyin oğlu Süleyman	On beş sene	15 Eylül 1336/ 15 Eylül 1921	Katl
Bayramiç Kazasından Ali oğlu Niyazi	On beş sene	20 Ağustos 1337/ 20 Ağustos 1921	Katl
Kal'a-i Sultaniye den Timurşah oğlu Tahsin Efendi	On beş sene	10 Teşrinisani 1337/ 10 Kasım 1921	Katl
Bayramiç Tongurlu Karyesinden Ömer oğlu Mehmed	On sene	26 Kanunisani 1337/ 26 Kasım 1921	Katl ve Sirkat
Ayvacığın Bektaş Karyesinden Hüseyin Onbaşı oğlu Yusuf	Yedi buçuk sene	26 Eylül 1336/ 26 Eylül 1921	Katl
Bergamalı Salih oğlu Receb	Beş sene	12 Teşrinievvel 1336/ 12 Ekim 1921	Ahz-u Gasp
Bayramiç'in Asmalidere Karyesinden İbrahim oğlu Alinin Durmuş	Beş sene	20 Ağustos 1337/ 20 Ağustos 1921	Katl

³⁴⁷ BOA, DH.MB.HPS., Dosya No:137, Gömlek No:34, 23 Mayıs 1338/ 23 Mayıs 1922.

Mamure nahiyesinin Küçükklü Karyesinden Halil oğlu Mustafa	Üç sene	7 Teşrinisani 1336/ 7 Kasım 1921	İzale-i Bıkr
Biga'nın Selvi Karyesinden Onbaşı bin Beşir	Üç sene	28 Teşrinievvel 1336/ 28 Ekim 1921	Ahz-u Gasp
Ezine'nin Bazar Karyesinden Mustafa bin Hüseyin	Üç sene iki mah	7 Teşrinievvel 1336/ 7 Ekim 1921	Ahz-u Gasp
Ayvacık'ın Bektaş Karyesinden Mehmed Ali oğlu Mehmed	Üç sene dokuz mah	26 Eylül 1336/ 26 Eylül 1921	Katl
Ezine'nin Fıranlı (Körüktaş) Karyesinden Ali oğlu Hüseyin	Üç sene	14 Şubat 1337/ 14 Şubat 1921	Cebren İzale-i Bıkr
Ayvacık'ın Kösedere Karyesinden Nuri Oğlu Mustafa Sabri	Üç sene bir mah	4 Teşrinievvel 1336/ 4 Ekim 1921	Ahz-u Gasp
Ezine'nin Dümrek Karyesinden Mustafa Oğlu Ali	Üç sene	6 Eylül 1337/ 6 Eylül 1921	Katl
Biga'nın Çeltik Karyesinden Hasan Oğlu Konyak Hüseyin	Üç sene	20 Şubat 1337/ 20 Şubat 1921	Ahz-u Gasp
Lapseki'nin Taştepe Karyesinden Mustafa oğlu Sadık Onbaşı	Üç sene	20 Şubat 1337/ 20 Şubat 1921	Ahz-u Gasp
Biga'nın Fili Karyesinden (Harmanlı) Mehmet Oğlu Kara Hasan	Üç sene	2 Nisan 1337/ 2 Nisan 1921	Cebren Fiil-i Şenî
Biga'nın Fili Karyesinden (Harmanlı) Ömer bin Hacı Osman	Üç sene	1 Eylül 1337/ 1 Eylül 1921	Ahz-u Gasp

23 Mayıs 1922 tarihinde katl suçundan 11 kişi, ahz-u gasp (gasp ve yağmalama) suçundan 7 kişi, izale-i bıkr (bekâret bozma) suçundan 1 kişi, cebren izale-i bıkr (zorla bekâret bozma) suçundan 1 kişi, katl ve sirkat suçundan (adam öldürme ve hırsızlık) 1 kişi ve cebren fiil-i şenî (ırza tecavüz) suçundan 1 kişi olmak üzere toplam 22 mahkûm affedilmiştir.

Osmanlı Devleti'nde ana hatlarıyla ortaya koymaya çalıştığımız af yetkisi ve kullanılış biçimleri, kuruluşundan yıkılışına, devletin siyasi ve anayasal gelişimiyle paralel

bir şekilde değişmiş, af çıkarma ve uygulanmasında mutlak yetkili olan padişahların, bu yetkilerini II. Meşrutiyetin ilanından sonra parlamento ile paylaştıkları görülmüştür.

SONUÇ

XVIII. yüzyılın sonu ve XIX. yüzyılın başında Kuzey Amerika ve Batı Avrupa'da olduğu gibi Osmanlı Devleti'nde de, suçluyu ıslah etmek için uygulanan bedeni cezalar terkedilmiş, bu ceza anlayışının yerine suçluyu ıslah etmek için suçlunun hürriyetinin kısıtlandığı hapis sistemine geçiş yapılmaya çalışılmıştır.

Hapis cezasının kavramsal çerçevesi, John Howard, Jenemy Bentham, Michel Foucault, Alexis de Tocqueville, G. De Beaumont, Emile Durkheim, David Rothman ve Michael Ignatieff'in fikirleriyle açıklanmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda XVIII. yüzyıldan itibaren Amerika ve Avrupa hapishanelerinde Toplu Hapis, Pennsylvania, Auburn ve İyi Hal Gösterimi Sistemleri uygulamaya konmaya başlanmıştır.

Klasik dönem Osmanlı hukukunda suç ve ceza anlayışı hadd, kısas ve hapis cezasını içine alan tazir suçları bağlamında değerlendirilmiştir. Kuzey Amerika ve Avrupa'da olduğu gibi klasik dönem Osmanlı Devleti'nde de modern anlamda hapishanelerin olmadığı dönemde suçlular karanlık, nemli ve havasız zindanlarda cezalarını çekiyorlardı. Klasik dönemde hapsedmek amacıyla oluşturulan Baba Cafer, Rumeli Hisarı, Galata surları ve Tersane-i Âmire zindanları mahbes olarak kullanılmış, hapis cezasından önce uygulamalarını sıklıkla gördüğümüz kalebentlik, kürek, pranga ve tomruk cezaları da ceza kanunlarınca açıklanmaya çalışılmıştır. Tanzimat Fermanı sonrası çıkarılan 1840, 1851 ve 1858 tarihli ceza kanunlarıyla hapis suçunun cezai anlamda tam karşılığı belirlenmiş ve her suça standart ceza tanımlaması gelişmiştir.

Avrupalı devletlerin baskısıyla Osmanlı Devleti'nin en önemli gündem maddelerinden biri haline gelmeye başlayan mahbeslerin tanzimi ve hapishanelerin inşası meselesi ilk olarak Lord Stratford Canning'in Osmanlı Devleti'ni hapishanelerin ıslahı konusunda uyarmasıyla gündeme gelmiş ve 1856 yılında ilan edilen Islahat Fermanı'yla da hapishane ıslahatı meselesi bir iç mesele olmaktan çıkarak, Osmanlı dış siyasetinin de önemli bir argümanı haline gelmiştir.

Tezimizin ikinci bölümünün temelini teşkil eden hapishane reformu süreci bu tarihle birlikte şekillenmeye başlamış, suçluların cezalarını çekmeleri amacıyla sadece

mahkûmları hapsetmek için kullanılacak hapishane adı verilen binalar inşa edilmiş ya da önceden başka amaçla kullanılan binalar hapishaneye dönüştürülmüştür. Ancak oluşturulan hapishaneler istenilen düzeyde modern bir ceza infaz kurumu haline dönüştürülemedi. Batılı devletlerin yönlendirmesiyle hapishanelerin modern tarzda inşa edilmesi için çalışmalar hızlandırılmıştır.

Bu dönüşüm gerçekleştirilirken Osmanlı Devleti, Avrupalı uzmanlardan yararlanma yoluna gitmiştir. İngiliz Elçisi Lord Stratford Canning, Binbaşı Gordon, Amiral Slade ve Pollitz Bey hapishanelerin ıslahı konusunda Osmanlı Devleti'nin eksikliğini ve ne yapılması gerektiğini hazırladıkları raporlarla Osmanlı Devleti'ne sunmuşlardır. Söz konusu raporların hemen hemen tamamında Osmanlı mahbeslerinin oldukça kötü bir halde olduğu vurgulanmış ve diğer pek çok alanda olduğu gibi ceza, suç ve hapishaneler konusunda Osmanlı Devleti'nin acilen bir şeyler yapması gerektiğinin altı çizilmiştir. 1859 Muhakemât Nizamnâmesi, 1880 ve 1916 tarihli hapishane nizamnâmeleriyle hapishane personeli ve mahkûmların durumu belli bir düzene sokulmaya ve hapishaneler aynı kural ve kaidelere bağlanmaya çalışılmıştır.

1859 Muhakemât Nizamnâmesiyle İstanbul'daki hapishanelerin yönetimini üstlenecek Hapishane Müdüriyeti oluşturulmuş, hapishane müdürünün görev ve yetki alanları tespit edilmiştir. 1880 ve 1916 tarihli hapishane nizamnâmeleriyle de müdür, kâtip, gardiyan ve diğer hapishane personelinin görev ve yetki alanları belirlenmiş, mahkûmların çalıştırılması ve mahkûmlara verilecek iaşeler belirlenmiştir. Hazırlanmış olan raporlar ve nizamnâmeler hapishane ıslahatı konusunda son derece önemli çalışmalar olmasına rağmen Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu Balkan Savaşları, 1. Dünya Savaşı, işgal ve mütareke yıllarının getirdiği mali yük nedeniyle layihalar ve nizamnâme maddelerinde tavsiye edilen ıslahat önerileri hayata geçirilememiştir.

Nitekim Hapishane ıslahatı meselesinde yaşanan problemlerin Kal'a-i Sultaniye hapishanesine de aynen yansıdığını görmekteyiz. Tanzimat dönemi hapishanesi olan Kal'a-i Sultaniye hapishanesi, bina olarak birbirinden ayrı hem erkek hem de nisa hapishanesini bünyesinde barındırmaktadır. Her ikisi de şehir merkezinde yer alan hapishanelerden, Nisa hapishanesi Çimenli Caddesi üzerinde olup, erkek hapishanesi ise Yalı Caddesi, Çimenli Caddesi ve Hürriyet Meydanı Caddeleri arasında, bugünkü Adliye binasının olduğu yerde bulunuyordu.

XX. yüzyılın başında, ekonomik, sosyal ve siyasi yöndeki değişimden hapisanelerde nasibini almış, tek tip ve ideal olan hapishaneye geçiş yapılarak şehir dışında halktan uzak yerlerde hapishane kurulması fikri yaygınlaşmıştır. Bu bağlamda Osmanlı Devleti'nde modern hapisanelerin inşası için çeşitli hapishane planları çizilmiş, şehir dışında yapılacak hapisaneler için yer belirlenmeye başlanmıştır. Nitekim 1911 Eylül ayında Kal'a-i Sultaniye dışında ki Numune Bahçe'de yapılması düşünülen hapishane de bu duruma bir örnektir. Bu hapishanenin inşasıyla tek tip ve ideal olan hapishaneye geçiş yapılacaktı. Ancak Kal'a-i Sultaniye dışındaki Numune Bahçe'de yapılması düşünülen hapishane dâhil olmak üzere taşrada pek çok yerde inşa edilmesi planlanan hapisaneler mali yetersizlikler nedeniyle inşa edilememiştir. Bu yüzden Osmanlı yönetimi yeni hapisaneler inşa etmek yerine Kal'a-i Sultaniye hapishanesi de dâhil olmak üzere mevcut hapisaneleri, mali imkânlar ölçüsünde tamir etme yoluna gitmiştir.

Genel hatlarıyla 50-60 kişilik olan Kal'a-i Sultaniye hapishanesinde, bir müdür, bir kâtip ve sayıca beşi geçmeyen gardiyan hapishane personeli olarak çalışmıştır. Ancak, Kal'a-i Sultaniye hapishanesinde var olan personel eksikliği hapishanede düzenin sağlanamamasına ve firar olaylarının yaşanmasına sebebiyet vermiştir. Bunun yanı sıra hapishane mevcudunun kapasitenin çok üzerinde olması, hapishanedeki sağlık koşullarının yetersizliği ve personel eksikliği Kal'a-i Sultaniye hapishanesinde tespit ettiğimiz diğer önemli problemler arasındadır.

KAYNAKÇA

A) Başbakanlık Osmanlı Arşivi

Cevdet Adliye
 Cevdet Bahriye
 Cevdet Dâhiliye
 Cevdet Zabtiye
 Dâhiliye Emniyet Şubesi
 Dâhiliye Hapishaneler Müdüriyeti
 Dâhiliye Mektûbi Kalemi
 Dâhiliye Mütferrik
 Dâhiliye Şifre Kalemi
 Dâhiliye Tesrî-i Muamelât ve Islahat Komisyonu
 Hariciye Mektûbi Kalemi
 Hariciye Tercüme Odası
 Hatt-1 Hümayûn
 İrâde Adliye ve Mezâhib
 İrâde Dâhiliye
 İrâde Meclis-i Mahsûs
 İrâde Meclis-i Vâlâ
 Meclis-i Vâlâ Defterleri
 Meclis-i Vükelâ Mazbataları
 Sadâret Amedî Kalemi Evrakı
 Sadâret Divan-1 Ahkâm-1 Adliye
 Sadâret Mühimme Evrakı
 Sadâret Mühimme Kalemi Evrakı
 Sadâret Umum Vilâyet Evrakı
 Yıldız Adliye ve Mezâhib Nezâreti Maruzâtı Evrakı
 Yıldız Evkaf Nezâreti Maruzâtı Evrakı
 Yıldız Hususî Maruzât Evrakı
 Yıldız Resmi Maruzât Evrakı

B) Süreli Yayınlar

Düstur, 1. Tertip, Cilt: 1, Matbaa-i Amire, İstanbul 1289.

Düstur, 1. Tertip, Cilt: 3, Matbaa-i Amire, İstanbul 1296.

Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye, 1266, 1275, 1285, 1299, 1300,1306, 1311, 150, 154, 155.

C) Araştırma ve Kaynak Eserler

Ahmed Lütfi Efendi. *Mir'ât-ı Adâlet yahud Tarihçe-i Adliye-i Devlet-i Aliyye Osmanlı Adalet Düzeni*, (Sad: Erdinç Beylem), Marifet Yayınları, İstanbul 1997.

Ahmed Lütfi Efendi. *Vak'anüvis Ahmed Lütfi Tarihi*, (Haz: Nuri Akbayar; Çev: Ahmet Hezarfen), Cilt: 3, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1999.

Ahmed Lütfi Efendi. *Vak'anüvis Ahmed Lütfi Tarihi*, (Haz: Münir Aktepe), Cilt: 12, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1988.

(İsimsiz). "Cezaevi", *Türk Ansiklopedisi*, Cilt: 10, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara 1960, s. 308-311.

Abadan, Yavuz. "Tanzimat Fermanının Tahlili", *Tanzimat I*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1999, s. 31-58.

Akbulut, İhsan. "İslam Hukukunda Suçlar ve Cezalar", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: 52, Sayı: 1, Ankara 2003, s. 171-179.

Akgündüz, Ahmet. *Osmanlı Hukukuna Giriş ve Fatih Kanunnameleri*, Cilt: 1-1, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 2006.

Akgündüz, Ahmet. "Osmanlı Kanunnameleri (Doğuşu, Çeşitleri ve Tarihi Seyri)", *Türkler Ansiklopedisi*, Cilt: 10, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 21-42.

Akgündüz, Ahmet. *1274-1858 Tarihli Osmanlı Ceza Kanunnamesinin Hukuki Kaynakları, Tatbik Şekli ve Men'i İrtikâb Kanunnamesi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1987.

Akgündüz, Ahmet. *Mukayeseli İslam ve Osmanlı Hukuk Külliyyatı*, Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Diyarbakır 1986.

Artuk, Mehmet; Emin Gökçen; Ahmet Yenidünya; A.Caner. *Ceza Hukuku: Genel Hükümler*, Seçkin Yayınları, Ankara 2003.

- Avcı, Mustafa. Osmanlı Uygulamasında İnfazı Özellik Gösteren Hapis Türleri: Kalebentlik, Kürek ve Prangabentlik. <<http://www.esosder.org/index.php?sayfa=ozet=73>> (02.12.2012).
- Avcı, Mustafa. *Osmanlı Hukukunda Suçlar ve Cezalar*, Gökkuşbu Yayınları, İstanbul 2004.
- Avcı, Mustafa. “Osmanlı Hukukunda Para Cezaları”, *Türkler Ansiklopedisi*, Cilt: 10, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 91-106.
- Aydın, Mehmet Akif. “Osmanlı Ceza Hukuku”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 7, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1993, s. 478-482.
- Aydın, Mehmet Akif. “Osmanlı Hukukunun Genel Yapısı ve İşleyişi”, *Türkler Ansiklopedisi*, Cilt: 10, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 15-20.
- Aydın, Faruk. *Osmanlı Devleti'nde Tanzimat'tan Sonra Asker Alma Kanunları (1839-1914)*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1994.
- Bahar, Halil İbrahim. “Hapishaneler, Sorunlar ve Çözüm Arayışları”, (Ed: Emine Gürsoy Naskali- Hilal Oytun Altun) , *Hapishane Kitabı*, Kitapevi Yayınları, İstanbul 2005, s. 41-58.
- Bardakoğlu, Ali. “Hapis”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 16, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1997, s. 54-64.
- Barnes, Harry Elmer. “The Historical Origin of the Prison System in America”, *Journal of the American Institute of Criminal Law and Crimonology*, Vol: 12, No: 1, May 1921, s. 35-60.
- Basiretçi Ali Efendi. *İstanbul Mektupları*, (Haz: Nuri Sağlam), Kitapevi Yayınları, İstanbul 2001.
- Baysun, M. Cavid. “Ebussu'ud Efendi”, *İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 4, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Eskişehir 2001, s. 92-96.
- Bentham, Jenemy. *Panopticon; or The Inspection-House*, London 1791.
- Bilbaşar, Serpil. “19. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'ndan Cumhuriyet'e Hapis Cezasının Örgütsel ve Hukuksal Gelişimi: Hapishaneden Cezaevine”, *Birikim Dergisi*, Sayı: 136, İstanbul 2000, s. 45-46.
- Bostan, İdris. *Osmanlılar ve Deniz*, Küre Yayınları, İstanbul 2007.
- Bostan, İdris. “Cezayir-i Bahr-i Sefid Vilayetinin Kuruluşu (1534)”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, Sayı: 38, İstanbul 2003, s. 61-78.

- Bostan, İdris. “Osmanlı Donanmasında Kürekçi Temini ve 958 (1551) Tarihli Kürekçi Defterleri”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, Sayı: 37, İstanbul 2002, s. 59-76.
- Bostan, İdris. *Osmanlı Bahriye Teşkilatı: XVII. Yüzyılda Tersane-i Âmire*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1992.
- Bozkurt, Gülnihal. *Batı Hukukunun Türkiye’de Benimsenmesi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1996.
- Bozkurt, Mahmut Esat. *Devletler Arası Haklar*, Ankara 1940.
- Carra De Voux, B. “Hadd”, *İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 5/1, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Eskişehir, s. 41-42.
- Cezar, Mustafa. *Mufassal Osmanlı Tarihi*, Cilt: 6, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2011.
- Cin, Halil. “Tanzimat Döneminde Osmanlı Hukuku ve Yargılama Usulleri”, *150. Yılında Tanzimat*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1992, s. 11-32.
- Cin, Halil; Gül Akyılmaz. *Türk Hukuk Tarihi*, Sayram Yayınları, Konya 2003.
- Cooper, Robert Alan. “Ideas and Their Execution: English Prison Reform”, *Eighteenth-Century Studies*, Vol: 10, No: 1, The Johns Hopkins University Press, Baltimore 1976, s. 73-93.
- Çalık, Ramazan; Muzaffer Tepekaya. “Birinci Dünya Savaşı Esnasında Anadolu’daki Salgın Hastalıklar ve Ermeniler”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Konya 2006, s. 205-228.
- Çalışan, İbrahim. “İslam Hukukunda Ceza Kavramı ve Hadd Cezaları”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 31, Sayı: 1, Ankara 1990, s. 367-397.
- Dağcı, Şamil. “Kıyas”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 25, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2002, s. 488-495.
- Danişment, İsmail Hami. *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, Cilt: 4, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1972.
- Davison, Roderic H. *Osmanlı İmparatorluğu’nda Reform 1856-1876*, (Çev: Osman Akınhay), Cilt: 1, Agora Kitaplığı Yayınları, İstanbul 1997.
- Demirbaş, Timur. “Hürriyeti Bağlayıcı Cezaların ve Cezaevlerinin Evrimi”, (Ed: Emine Gürsoy Naskali-Hilal Oytun Altun), *Hapishane Kitabı*, Kitapevi Yayınları, İstanbul 2005, s. 3-40.
- Demirbaş, Timur. *İnfaz Hukuku*, Seçkin Yayınları, Ankara 2008.

- Demirel, Fatmagül. *Adliye Nezareti Kuruluşu ve Faaliyetleri (1876-1917)*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul 2010.
- Demirel, Fatmagül. “1890 Petersburg Hapishaneler Kongresi”, *Tarihsel Toplum*, Sayı: 2001-05, s. 11-14.
- Develioğlu, Ferit. *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Akın Kitapevi Yayınları, Ankara 1996.
- Dönmezer, Sulhi; Sahir Erman. *Nazari ve Tatbiki Ceza Hukuku*, Cilt:1, Garan Matbaası, İstanbul 1973.
- Ecehan, Abdullah. “Osmanlı Devleti’nin Sürgün Politikası ve Sürgün Yerleri”, *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 5, s. 12-29.
- Ekinci, Ekrem Buğra. “Tanzimat Devri Osmanlı Mahkemeleri”, *Yeni Türkiye Dergisi*, Sayı: 31, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2000, s. 764-773.
- Emecen, Feridun. “Hüdavendigâr”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 18, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1998, s. 285-286.
- Engel, Christoph; Bernd Irlenbusch. *Turning the Lab into Jeremy Bentham’s Panopticon The Effect of Punishment on Offenders and Non-Offenders*, Max Planck Society, Bonn 2010.
- Engelhart, Edourd Philippe. *Tanzimat ve Türkiye*, (Çev: Ali Reşat), Kaknüs Yayınları, İstanbul 1999.
- Ergin, Osman Nuri. *Mecelle-i Umur-i Belediye*, (Haz: M. Orhan Durusoy), Cilt: 3, Kültür A.Ş. Yayınları, İstanbul 1995.
- Erim, Neşe. “18. Yüzyıl’da Osmanlı İmparatorluğunda Kürek Cezası”, *9th International Congress of Economic and Social History of Turkey*, Dubrovnik- Croatia (20-23 August 2002), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, s. 179-188.
- Esen, Hüseyin. *İslam’da Suç ve Ceza*, Yeni Akademi Yayınları, İstanbul 2006.
- Eyice, Semavi. “Baba Cafer”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Cilt: 1, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfının Ortak Yayını, İstanbul 1993, s. 516.
- Foucault, Michel. *Hapishanelerin Doğuşu*, (Çev: Mehmet Ali Kılıçbay), İmge Yayınevi, İstanbul 2006.
- Garland, David. *Punishment and Modern Society: A Study in Social Theory*, Clarendon Press, Oxford 1991.
- Gökbilgin, M. Tayyip. “Celal-Zade Mustafa Çelebi”, *İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 3, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Eskişehir 2001, s. 61-64.

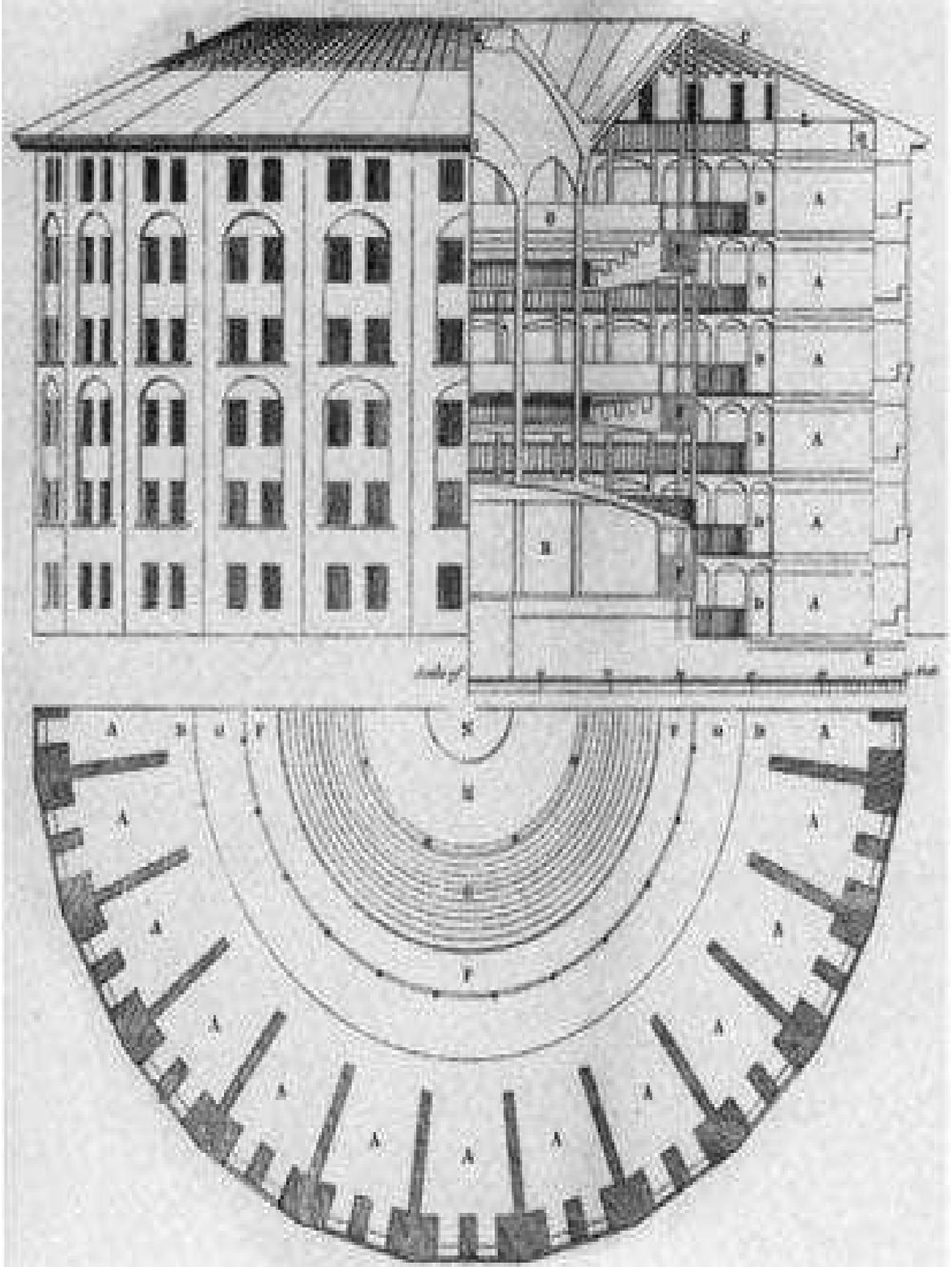
- Gönen, Yasemin Saner. “Osmanlı İmparatorluğu’nda Hapishaneleri İyileştirme Girişimleri”, (Ed: Emine Gürsoy Naskali- Hilal Oytun Altun), *Hapishane Kitabı*, Kitapevi Yayınları, İstanbul 2005, s. 173-183.
- Gülsoy, Ufuk. *Osmanlı Gayrimüslimlerinin Askerlik Serüveni*, Simurg Yayınları, İstanbul 2000.
- Güran, Tevfik. *Osmanlı Devleti’nin İlk İstatistik Yıllığı 1897*, Cilt: 5, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, Ankara 1997.
- Güran, Sakıp. *Cezanın İnfazı- Sistemler ve Tatbikat*, Yeni Cezaevi Matbaası, Ankara 1942.
- Heffening. “Tazir”, *İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 12/1, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Eskişehir 2001, s. 71-73.
- Heyd, Uriel. “Eski Osmanlı Ceza Hukukunda Kanun ve Şeriat”, *Proceedings of the Israel Academy of Sciences and Humanities*, (Çev: Selahattin Eyyüpoğlu), Jerusalem 1969.
- Howard, John. *The State of Prisons in England and Wales, with Preliminary Observations, and on Account of Some Foreign Prisons*, Warrington Press, Bedfordshire 1777.
- İleri, İlay. “Batı Gözüyle Meşrutiyet Kutlamaları ve Genel Af”, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Sayı: 17, Ankara 2005, s. 1-10.
- İnalcık, Halil. “Osmanlı Hukukuna Giriş: Örfi-Sultani Hukuk ve Fatih’in Kanunları”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 13, Sayı: 2, Ankara 1958, s. 102-126.
- İnalcık, Halil. “Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-ı Hümayûnu”, (Ed: Halil İnalcık-Mehmet Seyitdanlıoğlu), *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara 2006, s. 89-110.
- İnalcık, Halil. “Şeriat ve Kanun, Din ve Devlet”, *İslamiyat Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 4, 1998, s. 135-142.
- İnalcık, Halil. “Tanzimat Nedir?”, (Ed: Halil İnalcık, Mehmet Seyitdanlıoğlu), *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara 2006, s. 31-56.
- İşbilir, Ömer. “XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti’nde Limni Kalebentleri”, (Ed: Emine Gürsoy Naskali- Hilal Oytun Altun), *Zindanlar ve Mahkûmlar*, Babil Yayınları, İstanbul 2006, s. 48-57.

- Karaca, Ali. “19. Yüzyılda Osmanlı Devleti’nde Fahiş Hatunlara Uygulanan Cezalar: Hapis ve Sürgün”, (Ed: Emine Gürsoy Naskali- Hilal Oytun Altun), *Hapishane Kitabı*, Kitapevi Yayınları, İstanbul 2005, s. 152-162.
- Karaman, Hayretin. *Mukayeseli İslam Hukuku*, Cilt: 1, İz Yayıncılık, İstanbul 2003.
- Kılıç, Ömer. “19. Yüzyılda Osmanlı Devleti’nde Sürgün ve Sürgün Yerleri”, <<http://www.belgeler.com/blg/2g1p/19-yy-da-osmanli-devletinde-surgun-vesurgunyerleri>> (31.11.2012).
- Kili, Suna; Şeref Gözübüyük. *Türk Anayasal Metinleri (Sened-i Ittifaktan Günümüze)*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2000.
- Korkmaz, Şerif. “Çanakkale’de Yangınlar”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 38, Sayı: 48, Ankara 2010, s. 51-67.
- Korkmaz, Şerif. “Tanzimat Sonrası Çanakkale’nin İdari ve Nüfus Yapısı”, *Onsekiz Mart Üniversitesi Atatürk ve Çanakkale Savaşları Araştırma Merkezi, Çanakkale Araştırmaları Yıllığı*, Sayı: 3, Mart 2005, s. 108-136.
- Köksal, Osman. “Osmanlı Hukuku’nda Bir Ceza Olarak Sürgün ve İki Osmanlı Padişahının Sürgünle İlgili Hatt-ı Hümayunları”, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Sayı: 19, Ankara 1990, s. 283-341.
- Mehmed Ed’as Efendi. *Vak’anüvîs Es’ad Efendi Tarihi*, (Haz: Ziya Yılmaz), Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 2000.
- Mete, Teoman. *İnfaz Hukuku*, Adalet Bakanlığı Eğitim Dairesi Başkanlığı Yayınları, Ankara 1987.
- Mumcu, Ahmet. *Osmanlı Devleti’nde Siyaseten Katl*, Phoenix Yayınları.
- Mustafa Nuri Paşa. *Netayici’l-Vuku’at*, (Haz: Neşet Çağatay), Cilt: I-II, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1992.
- Özcan, Abdulkadir. “Baba Cafer Zindanı”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 4, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi Yayınları, İstanbul 1991, s. 366-367.
- Özçelik, Mücahit. “Mütareke Dönemi’nde Osmanlı Hapishanelerinin Durumu” *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 7, Güz 2011. s. 16-39.
- Özkul, Ali Efdal. “18. Yüzyılın İlk Yarısında Kıbrıs’ta Kalebentler ve Cezirebentler”, (Ed: Emine Gürsoy Naskali-Hilal Oytun Altun), *Hapishane Kitabı*, Kitapevi Yayınları, İstanbul 2005, s. 130-142.

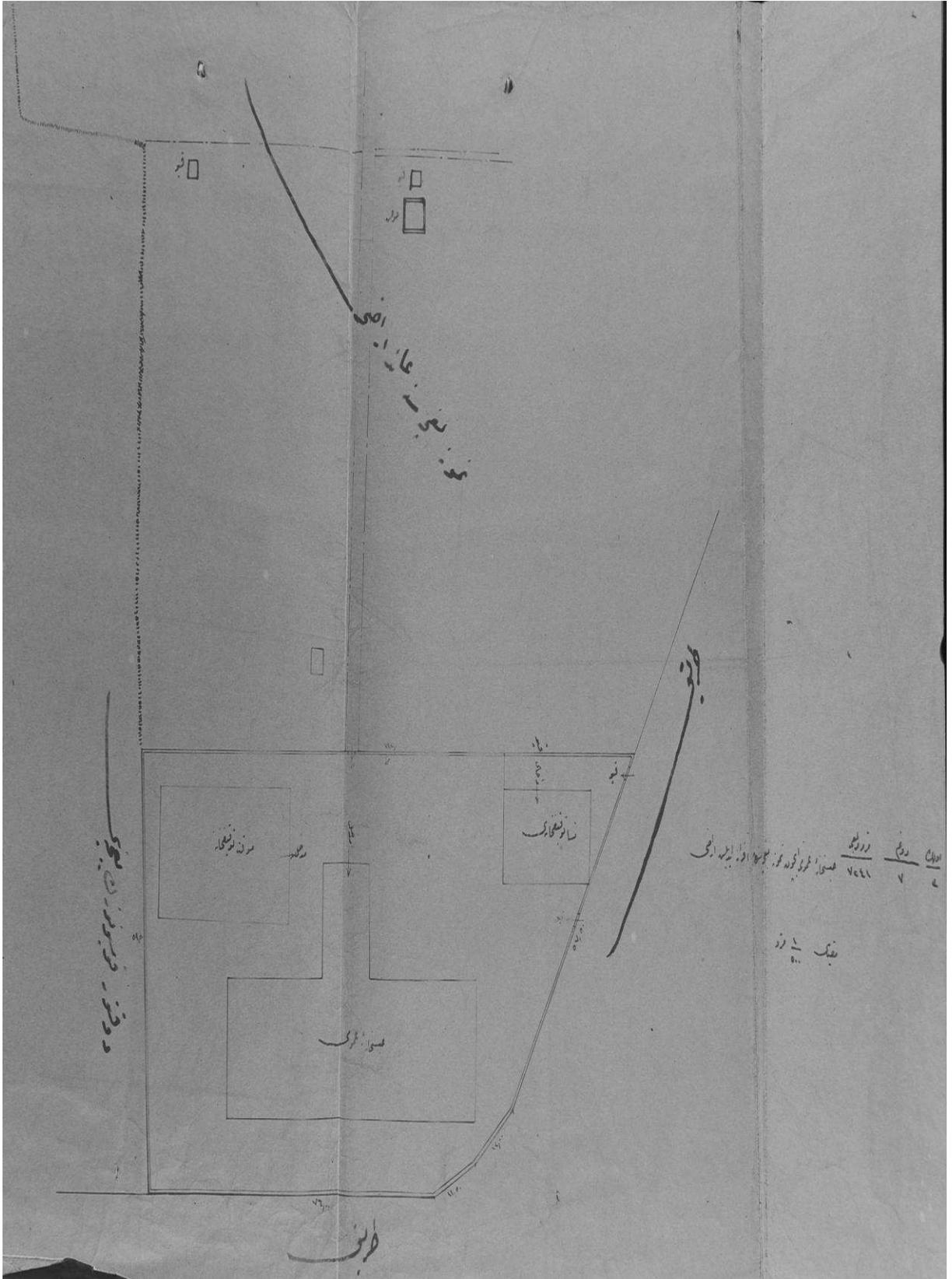
- Öztekten, Özkan. “Türkçe’de Mahbus ve Hapishane”, (Ed: Emine Gürsoy Naskali-Hilal Oytun Altun), *Hapishane Kitabı*, Kitapevi Yayınları, İstanbul 2005, s. 607-620.
- Pakalın, Mehmet Zeki. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Cilt: 3, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1983.
- Rosenthal, Franz. *İslam’da Özgürlük Kavramı*, (Çev: Vecdi Akyüz), Ayışığı Yayınları, İstanbul 2000.
- Saner Gönen, Yasemin. “Osmanlının Yüzlerce Yıl Süren Cezalandırma ve Korkutma Refleksi: Pranga’ya Vurma”, (Ed: Noémi Levy-Alexandre Tourmarkine), *Osmanlı’da Asayiş, Suç ve Ceza*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2007, s. 163-189.
- Savcı, İlkey. “Cezaevi İşyurtları”, (Ed: Emine Gürsoy Naskali-Hilal Oytun Altun), *Hapishane Kitabı*, Kitapevi Yayınları, İstanbul 2005, s. 225-243
- Schacht, J. “Kıyas”, *İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 6, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Eskişehir 2001, s. 768-771.
- Schull, Kent. “Hapishaneler ve Cezalandırmaya İlişkin Yaklaşımlara Eleştirel Bir Bakış”, (Ed: Noémi Levy-Alexandre Tourmarkine), *Osmanlı’da Asayiş, Suç ve Ceza*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2007, s. 46-54.
- Schull, Kent. “Tutuklu Sayımı: Jön Türklerin Sistemik Bir Şekilde Hapishane İstatistikleri Toplama Çalışmaları ve Bunların 1911-1918 Hapishane Reformu Üzerine Etkileri”, (Ed: Noémi Levy-Alexandre Tourmarkine), *Osmanlı’da Asayiş, Suç ve Ceza*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2007, s. 212-238.
- Sertoğlu, Mithat. *Osmanlı Tarih Lügati*, Enderun Yayınları, İstanbul 1986.
- Smit, Dirk Van Zyl; Sonja Snacken. *Principles of European Prison Law and Policy*, Oxford University Press, New York 2009.
- Sofuoğlu, Ebubekir. “Osmanlı Hapishanelerinde Islah ve Firar Teşebbüsleri”, (Ed: Emine Gürsoy Naskali-Hilal Oytun Altun), *Hapishane Kitabı*, Kitapevi Yayınları, İstanbul 2005, s. 163-172.
- Soyaslan, Doğan. *Ceza Hukuk Genel Hükümler*, Beta Basım Yayınları, Ankara 1998.
- Sönmez, Ali. “Polis Meclisinin Kuruluşu ve Kaldırılışı (1845-1850)”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 24, Sayı: 37, Ankara 2005, s. 259-275.

- Sönmez, Ali. “Zaptiye Teşkilatının Düzenlenmesi (1840-1869)”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 25, Sayı: 39, Mart 2006, s. 199-219.
- Sönmez, Ali. *Zaptiye Teşkilatının Kuruluşu ve Gelişimi (1846-1879)*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi, 2005.
- Spiereburg, Pieter. *The Prison Experience: Discipline Institutions and Their Inmates in Early Modern Europe*, Rutgers University Press, New Brunswick and London 1991.
- Şakiroğlu, Mahmut H. “Cezayir-i Bahr-i Sefid”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt. 7, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1993, s. 500-501.
- Şemseddin Sami. *Kamusû'l-A'lam, Tarih ve Coğrafya Lugatı*, Cilt: 5, Mihran Matbaası, İstanbul 1898.
- Şen, Ömer. *Osmanlı'da Mahkûm Olmak: Avrupalılaştırma Sürecinde Hapishaneler*, Kapı Yayınları, İstanbul 2007.
- Şentop, Mustafa. *Tanzimat Dönemi Osmanlı Ceza Hukuku: Kanunlar-Tadiller-Layihalar-Uygulama*, Yaylacılık Matbaası, İstanbul 2004.
- Tahiroğlu, Bülent. “Tanzimat'tan Sonra Kanunlaştırma Hareketleri”, *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt: 3, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, s. 589-601.
- Taner, Tahir. “Tanzimat Devrinde Ceza Hukuku”, *Tanzimat I*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1999, s. 221-232.
- Tanör, Bülent. *Osmanlı Türk Anayasal Gelişmeleri*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2008.
- Taşkın, Ahmet. *Türkiye'nin Cezaevi Gerçeği*, Vedat Kitapçılık, Ankara 2004.
- Tekin, Saadet. “Dr. Polliç Bey'in 1918 Tarihli Raporuna Göre Berlin ve Aydın Vilayeti Hapishanelerine Genel Bir Bakış”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 24, Ankara 2008, s. 205-222.
- Tekindağ, Şihabeddin. “Çanakkale”, *İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 3, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1945, s. 331-347.
- Tocqueville, Alexis de. *Alexis de Tocqueville*, (Çev: Taner Timur), *Türk Siyasi İlimler Derneği Yayınları*, İstanbul 1962.
- Tocqueville, Alexis de; G. De Beaumont. *On the Penitentiary System in the United States*, Philadelphia 1833.
- Tönük, Vecihi. *Türkiye'de İdare Teşkilatı*, Kanaat Matbaası, İstanbul 1945.

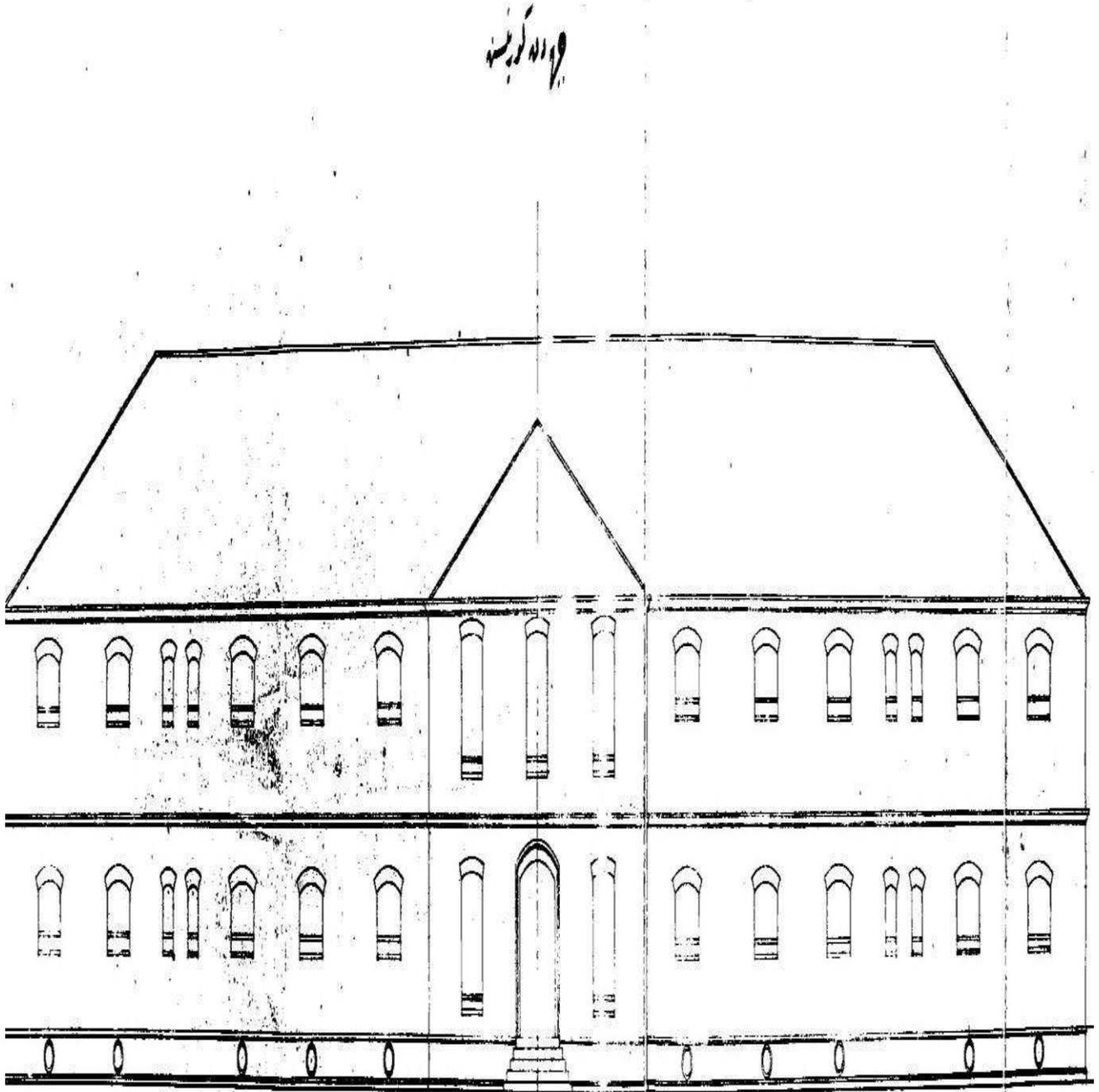
- Tuncel, Metin. “Çanakkale”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 8, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1993, s. 197-203.
- Türköne, Mümtazer. “Islahat Fermanı”, *Osmanlı Ansiklopedisi*, Cilt: 6, İz Yayınları, İstanbul 1999, s. 166.
- Üçok, Coşkun; Ahmet Mumcu; Gülnihal Bozkurt. *Türk Hukuk Tarihi*, Turhan Kitapevi, Ankara 2011.
- Üçok, Coşkun. “Tanzimat’tan Önce Osmanlı Devleti’nde Hukuk”, *Tanzimat’tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt: 2, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, s. 574-576.
- Velidedeoğlu, Hıfzı Veldet. “Kanunlaştırma Hareketleri ve Tanzimat”, *Tanzimat 1*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1999, s. 139-209.
- Yıldız, Gültekin. *Mapusâne*, Kitapevi Yayınları, İstanbul 2012.
- Yıldız, Gültekin. *Osmanlı Devleti’nde Hapishane Islahatı (1839-1908)*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi, 2002.
- Yıldıztaş, Mümin. *Mütareke Döneminde Suç Unsurları ve İstanbul Hapishaneleri*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi, 1997.
- Yılmaz, Hayri Fehmi. “Zindanlar”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Cilt: 7, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfının Ortak Yayını, İstanbul 1993, s. 567-568.
- Jorgo, Nicolae. *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, (Çev: Kemal Beydilli, Nilüfer Epçeli), Cilt: 5, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2005.

EKLER**Ek.1. Panopticon Tarzı Hapishane Planı**

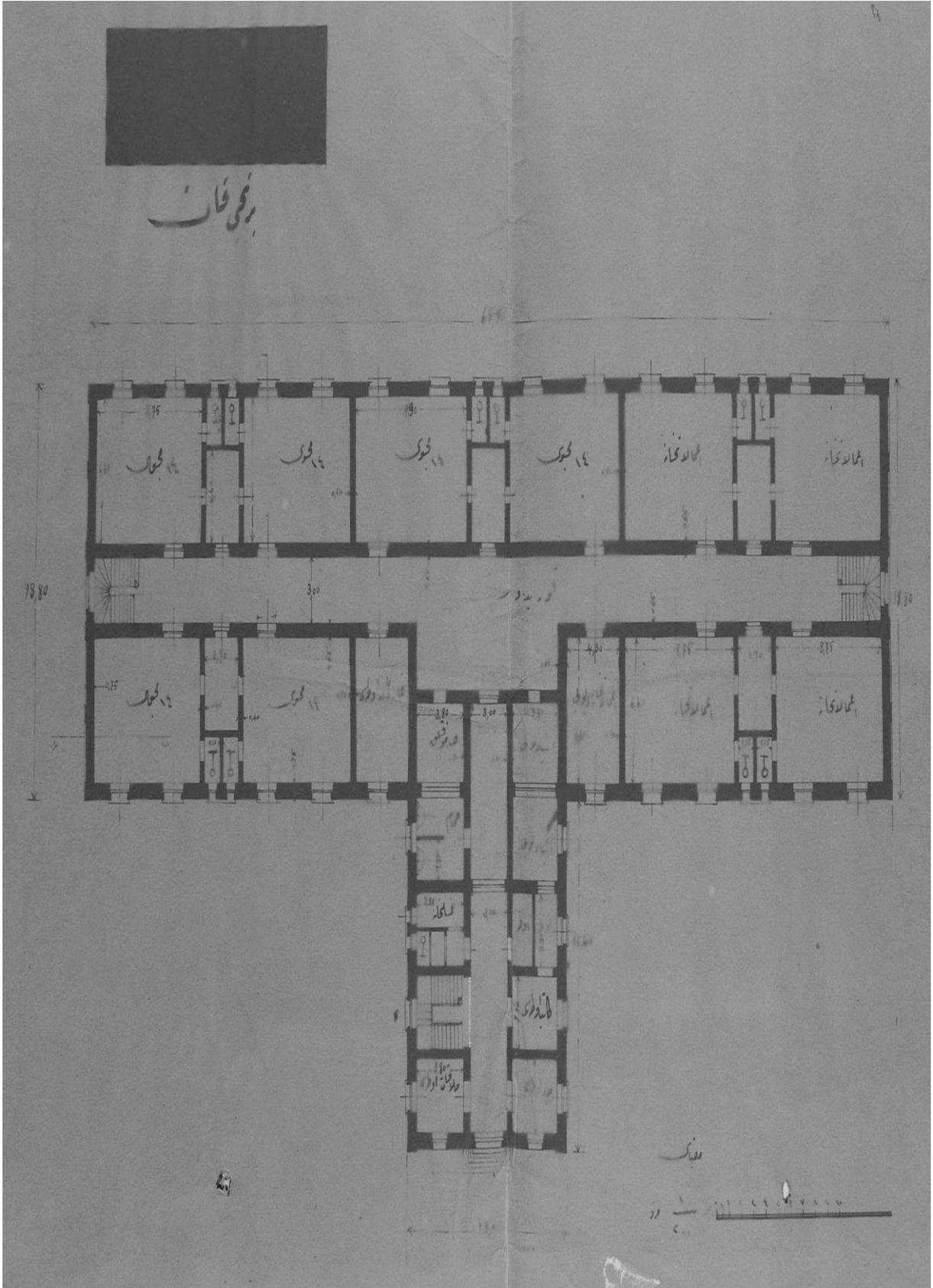
**Ek.3. 1911 Yılında Numune Bahçe Dâhilinde Yapılması Düşünülen Kala-i Sultaniye
Hapishanenin Kroki**

Ek.4. 1911 Yılında Numune Bahçe Dâhilinde Yapılması Düşünülen Kala-i Sultaniye Hapishanenin Dış Cepheden Görünüşü

Ek.5. 1911 Yılında Numune Bahçe Dâhilinde Yapılması Düşünülen Kala-i Sultaniye Hapishanenin 1. Katı

Ek.6. 1911 Yılında Numune Bahçe Dâhilinde Yapılması Düşünülen Kala-i Sultaniye Hapishanenin 2. Katı

